

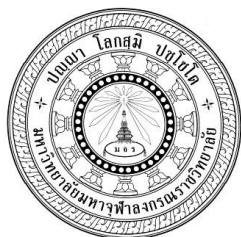

ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
**A STUDY OF ENLIGHTENMENT OF SUKKHAVIPASSAKA IN
THE THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURES**

พระมหาศุภจิตร์ ธมฺมาโณ (หอประสงค์ผล)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสุขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาศุภจิตร์ ธมมาโก (หอประสงค์ผล)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

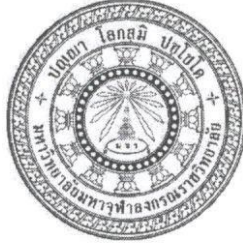
**A Study of Enlightenment of Sukkhavipassaka
in the Theravāda Buddhist Scriptures**

Phramaha Supajit Dhammābho (Horprasongpol)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassanā Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาดำเนินหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.มานพ น้กการเรียน)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิต, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาศุภจิตร ธมมาโภ)

ชื่อสารนิพนธ์	: ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสุขขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: พระมหาศุภจิตร์ ธมมาโก (หอประสงค์ผล)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์	: ผศ. ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง, ป.ธ. ๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการบรรลุธรรมแบบสุขขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส หนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง นำมาเรียบเรียง แล้วนำเสนอ แบบบรรยายเชิงพรรณนา

จากการศึกษาพบว่า การบรรลุธรรม คือ การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ด้วยวิธีการปฏิบัติ ๒ อย่าง คือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา โดยอาศัยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิติบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ช่วยอุดหนุนกัน เป็นกระบวนการนำไปสู่การรู้แจ้งความจริง หลักธรรมทั้งหมดจะสนับสนุนให้เกิดความก้าวหน้า ของวิปัสสนาญาณและสนับสนุนการบรรลุธรรม โดยการเจริญภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การบรรลุธรรมแบบสุขขวิปัสสกะ คือ การบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ประเภทหนึ่ง เรียกว่าพระปัญญาวิมุต หมายถึงผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา เป็นวิปัสสนายานิก หรือสุทธวิปัสสนายานิก คือเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ สามารถดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงบรรลุถึงภาวะแห่งนิพพาน ได้ด้วยปัญญา พระสุขขวิปัสสกะ เป็นประเภทหนึ่งในพระปัญญาวิมุต ๕ ประเภท ไม่ได้ฌาน หรือ อรูปฌาน มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ สำเร็จพระอรหันต์ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์จึงถูกเรียกว่า เป็นผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง เพราะว่าท่านไม่ได้สมาธิในระดับองค์ฌาน อาศัยเพียงแต่ขณิกสมาธิเป็นพื้นฐาน ของการเจริญวิปัสสนา เพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์

Research Paper Title : A Study of Enlightenment of Sukkhavipassaka in the Theravāda Buddhist Scriptures

Researcher : Phramaha Supajit Dhammābho (Horprasongpol)

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Research Paper Supervisor

: Asst. Prof. Dr.Viroj Koomkrong, Pali IX, M.A.
(Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

This research paper has 2 objectives; 1) to study the enlightenment in the Theravāda Buddhist scriptures and 2) to study the methods of enlightenment by Sukkhavipassaka in the Theravāda Buddhist scriptures. The study had been done through collecting information from Pali Canon (Tipitaka), Pali commentary (Atthakatha), Pali literature, documents, textbooks, academic journals as well as related research papers. All were analyzed, compiled and presented in the form of descriptive research.

The study found that the enlightenment means the realization of the Four Noble Truths, the attaining of supramundane states or 9 Lokuttaradhamma; the Four Paths, Four Fruits, and Nibbāna, the one who attained the enlightenment is called the Noble One, they are Sotāpanna, Sakadāgāmi, Anāgāmi, and Arahanta. The practice of meditation can be done by two ways; Samatha-bhāvanā or tranquillity development and Vipassanā-bhāvanā or insight development. The process leading to enlightenment relies on Bodhipakkhiya-dhamma: 4 Satipatthāna, 4 Sammappadhāna, 4 Iddhipāna, 5 Indriya, 5 Bala, 7 Bojjhaṅga and Aṭṭhaṅgika-magga which are principles for support each other. All principles will encourage progress of all introspection and support to enlightenment by using the insight meditation based on principle of 4 Saṭipatthāna.

The enlightenment by Sukkhavipassaka method or bare-insight is to attain the dhamma as Arahanta called as Pannavimutti referring to the enlightened one through wisdom which is Vipassanayanika or Suddhavipassanayanika. This kind of enlightenment uses only bare insight for exhuosting all defilements and pains leading to Nibbana by only wisdom. Sukkhavipassaka one was one among 5 liberations, without gaining trances or formless trance, without 8 liberations experience but attaining Arahanta by insight developing only. After realized, he was called as tasteless enlightenment because he uses only temporary concentration as a base of insight for entering into liberation without gaining any deep absorption.

กิตติกรรมประกาศ

กราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ, ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ. ๙, MA., Ph.D.) รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการามที่เต็มไปด้วยเมตตาธรรมเป็นอย่างสูง และขออนุโมทนา ทูลเกล้าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทย

กราบขอบพระคุณ ท่านสยาตอ อชิน อุ ชฎิละ สำนักปฏิบัติวิปัสสนาวิมุตตมหาสีสาสนแยกท่ากรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์, พระราชสิทธิอาจารย์ (ทองใบ ปภัสสร) ประธานสงฆ์วัดนาหลวง (อภิญา เทสิตธรรม) จังหวัดอุดรธานี, พระภวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) อาจารย์ผู้สอนวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผู้ให้ความรู้ทางวิชาการ ดูแลอบรมสั่งสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

ขอบพระคุณ พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, พระมหาโกมล กมโล, ผศ. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภโณ ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต, รศ.ดร. มานพ นักการเรือน ประธานกรรมการสอบสารนิพนธ์ พระมหาชิต ฐานชิต, ดร. คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์, ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์, ดร.ชัยชาญ ศรีหามู ผู้แปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และคณาจารย์ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ที่เมตตาให้คำแนะนำต่าง ๆ จนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่ตรวจรูปแบบ พระประเทือง ขนติโก, พระสุคนธ์ ปณณาโร พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุดที่อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูลทำสารนิพนธ์ และเจ้าหน้าที่วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกฝ่าย ทุกท่านที่ช่วยประสานงานด้านต่าง ๆ ตลอดจนกัลยาณมิตรเพื่อนนิสิต วิปัสสนาภาวนารุ่น ๑๒ ทุกรูป/คน ที่ให้ความช่วยเหลือจนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าสารนิพนธ์ฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ และมีคุณค่าต่อการศึกษาด้านปริยัติ และปฏิบัติสืบไป ผู้วิจัยขอน้อมนำเป็นเครื่องสักการบูชาแด่คุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ขออวยพรให้มีแต่ความสุข ความเจริญ เจริญไปด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ และธรรมสารสมบัติทุกท่านด้วยเทอญ

พระมหาศุภจิตร์ ธมฺมาโภ (หอประสงค์ผล)

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๐
บทที่ ๒ การบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๑ ความหมายของการบรรลุลุทธิธรรม	๑๑
๒.๒ ประเภทของผู้บรรลุลุทธิธรรม	๑๘
๒.๓ หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการบรรลุลุทธิธรรม	๓๐
๒.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุลุทธิธรรม	๓๗
๒.๕ สรุปท้ายบท	๔๕
บทที่ ๓ การบรรลุลุทธิธรรมแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๔๗
๓.๑ ความหมายของสุกขวิปัสสกะ	๔๗
๓.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาแบบสุกขวิปัสสกะ	๕๓
๓.๓ การบรรลุลุทธิธรรมแบบสุกขวิปัสสกะ	๗๑
๓.๔ สรุปท้ายบท	๗๙

บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๑
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๑
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๓
	บรรณานุกรม	๘๔
	ประวัติผู้วิจัย	๘๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ชุด ๔๕ เล่ม ส่วนคัมภีร์อรรถกถาแปลภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๕๒ คัมภีร์ฎีกา ภาษาบาลี ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นฉบับที่สมบูรณ์ ส่วนภาษาไทยมีพิมพ์เผยแพร่ ๒ เล่ม คือ คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกาพระวินัย และคัมภีร์วิสุทธิธรรมมหาฎีกา

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๑/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขันธวรรคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐, ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สมุญจลวิสาสินี สीलขันธวรรคอรรถกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ส่วนคัมภีร์ฎีกา จะระบุชื่อคัมภีร์ ระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตูปปกาสินี สीलขันธวรรคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามลำดับดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำย่อ	พระสุตตันตปิฎก	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ฉก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อญจ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย อัญญกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย จุฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฐีสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์ฎีกาและปกรณ์วิเสส

คำย่อ		ปกรณ์วิเสส	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์		(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์		(ภาษาไทย)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ.ฎีกา (บาลี)	=	ปรมตถมญฺชุสา	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.ฎีกา (ไทย)	=	ปรมตถมญฺชุสา	วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา (ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุดตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.มฺว.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทฺถนี มูลปณฺณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.น.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารตฺตปกาสินี นิทานวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.จตุก.อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี จตุกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ปญจ.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.สตุตค.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรหมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรหมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกามหานิเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธรรมปกาสิณี ปฏิสัมภิทามรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.ปุ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปญจ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

ง. คำย่อชื่อหนังสือที่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์/สถานที่พิมพ์

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คำย่อเกี่ยวกับหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการที่ได้จัดพิมพ์โดยไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ ดังนี้

ม.ป.ป.	=	ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์
ม.ป.ท.	=	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงตรัสรู้อรียสัจ ๔ เมื่อวันที่เพ็ญ เดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี ทรงตรัสไว้ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อรียสัจ ๔ ประการ คือ ทุกขอรียสัจ สมุทัยอรียสัจ ทุกขนิโรธอรียสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจ เพราะเรารู้แจ้งอรียสัจ ๔ ประการนี้ ตามความเป็นจริง ชาวโลกจึงเรียกเราว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^๑ การที่พระพุทเจ้าตรัสรู้สัจธรรมและวิธีปฏิบัติ จนได้ทรงรู้แจ้งเห็นจริง ถึงสัจธรรมนั้น ถือว่าเป็นการค้นพบสิ่งเดิม ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่ทั้งเทวดา มนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายในยุคสมัยนั้นยังไม่รู้ พระองค์เป็นบุคคลแรกที่ทรงรู้ และทรงนำมาแสดงให้คนอื่นได้รู้ตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุข คือเพื่อความดับทุกข์ ของมหาชน^๒ ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง ดับภพชาติหยุดการเวียนว่ายตายเกิด^๓ เพราะเมื่อไม่เกิดอีกก็ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย และไม่ต้องทุกข์กายทุกข์ใจอีกต่อไป

วิธีการจัดทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความศรัทธา และปัญญาในการพิจารณา โดยใช้วิธีการเจริญภาวนาที่เรียกว่าการเจริญสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาทั้งสองอย่างควบคู่กันไป การเจริญภาวนา หรือการปฏิบัติกรรมฐานนี้เป็นวิธีการที่จะขจัดอาสวะกิเลส เครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ที่มีอยู่ในจิตใจออกไป จนนำไปสู่ความพ้นทุกข์ที่เรียกว่านิพพาน การปฏิบัติกรรมฐานนี้เป็นการใช้ปัญญาเข้าไปพิจารณา ใส่ใจต่อสภาวะลักษณะที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ ต่อความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงและความเป็นไปต่าง ๆ ทั้งการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมและดับไปของร่างกายและของจิตใจ หรือของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือเรียกว่าของรูป-นาม เมื่อวิเคราะห์พิจารณาโดยแยกกาย จนเห็นว่ารูป-นามนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่อยู่ในอำนาจ เป็นไปตามกฎ

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

^๒ ดุราลัยเถียดใน ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๔๕๐.

^๓ ดุราลัยเถียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๖.

ธรรมชาติ ที่เรียกว่ากฎไตรลักษณ์ จึงเกิดการบรรลุธรรมขึ้น การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่พบในคัมภีร์ พุทธศาสนา กล่าวสรุปไว้ ๒ อย่าง คือ สมถยานิก และ วิปัสสนายานิก^๔

ในคัมภีร์อรรถกถาได้แสดงเรื่องในสมัยพุทธกาลเกี่ยวกับการบรรลุธรรมของพระอรหันต์ที่บรรลุธรรมคือ พระจักษุบาลเถระ ว่าท่านได้ฟังธรรมะของพระศาสดาแล้วเกิดความเลื่อมใสจึงขอ บวชในสำนักของพระศาสดา จากนั้นท่านได้ทูลถาม พระศาสดาเกี่ยวกับเรื่อง อูระในพุทธศาสนา พระ พุทธองค์ตรัสว่า อูระมี ๒ อย่าง คือ คันถอูระ กับ วิปัสสนาอูระ เท่านั้น คันถอูระ คือ การเรียนนิกาย หนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าวบอกพุทธวจนะนั้น ส่วนวิปัสสนาอูระ คือ การเริ่มตั้งความสิ้นและความเลื่อมใสในอรรถภาพ ยัง วิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหันต์ของภิกษุผู้มีความประพฤติ แคล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด ท่านพิจารณาว่าตนเองบวชเมื่อมีอายุมาก ไม่สามารถจะ บำเพ็ญคันถอูระให้บริบูรณ์ได้ แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาอูระให้บริบูรณ์ จึงทูลขอพระพุทธองค์ตรัสบอก กรรมฐานแก่ท่าน พระศาสดาได้ตรัสบอกกรรมฐาน ตลอดจนถึงพระอรหันต์ แก่พระจักษุบาลจากนั้น ท่านจึงออกเดินทางไปยังสถานที่อันเหมาะสม เจริญสมณธรรมจนบรรลุเป็น พระอรหันต์สุขขวิปัสสกะ คือเป็นอรหันต์ฝ่ายวิปัสสนา^๕

จากเรื่องทีกล่าวถึงการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์สุขขวิปัสสกะนั้น ได้แสดงไว้เพียงว่า ท่านได้ขอกรรมฐานแล้วออกไปปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ ไม่ได้แสดงวิธีการที่ท่านเจริญ สมณธรรมอย่างไร จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพียงแต่รู้ว่ามีการบำเพ็ญวิปัสสนาอูระ เท่านั้น เมื่อบรรลุ พระอรหันต์แล้วทำไมจึงเรียกชื่อว่าสุขขวิปัสสกะ ซึ่งแตกต่างจากพระอรหันต์ที่บรรลุธรรมทั่วไป อย่างไร เพราะมีการกล่าวถึงพระอรหันต์ประเภทต่าง ๆ ไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าตรัส กับพระสารีบุตร เรื่องพระอรหันต์ปัญญาวิมุตติ มีจำนวนมากกว่าพระอริยะที่เป็นฆานลาภบุคคล ที่ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเจโตวิมุตติอย่างมากมาย ว่า “สารีบุตร ในพระภิกษุ ๕๐๐ รูป ๖๐ รูปเป็นผู้ได้วิชา ๓ อีก ๖๐ รูปได้อภิญญา ๖ อีก ๖๐ รูปได้ อุภโตภาควิมุตติ ส่วนที่เหลือเป็นผู้ได้ปัญญาวิมุตติ”^๖ หมายความว่า ในพระภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่เป็นพระอรหันต์ ๑๘๐ รูป เป็นพระอรหันต์ที่เจริญสมณะ ภาวนาจนได้ฌานก่อนแล้วบรรลุอรหันต์ ที่ส่วนเหลือ ๓๒๐ รูป เป็นพระอรหันต์ที่เจริญวิปัสสนา ภาวนา หลุดพ้นด้วยปัญญาซึ่งมีจำนวนมากกว่า แสดงว่าในสมัยนั้นมีพระอรหันต์อยู่หลายประเภทแต่ จะจัดเรียกชื่อพระอรหันต์อย่างไรเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา

^๔ พระภิกษุวิฑูรธมมณี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๙๗-๓๙๙.

^๕ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๗-๑๒.

^๖ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่าแม้มีการแปลความหมายของพระสุกขวิปัสสกะตรงตามตัวว่า ผู้อาศัยวิปัสสนาล้วน ๆ ในการบรรลุธรรมก็ตาม แต่พระสุกขวิปัสสกะจะต้องได้สมาธิถึงระดับฌาน ต่อเมื่อถึงขณะแห่งมรรค^๗ หมายความว่า พระอริยบุคคลที่บรรลุธรรม ต้องมีสมณะและวิปัสสนาครบทั้งสองส่วนกันทุกบุคคล คือ ผู้ได้ฌานสมาบัติที่ต่ำลงมาไม่ถึงจตุตถฌาน จนถึงปฐมฌานจะออกจากฌานก่อนแล้ว จึงพิจารณาสังขารธรรม คือขั้น ๕

พระอรหันต์สุกขวิปัสสกะ เป็นผู้ที่มีความพิเศษ ทำให้เกิดความสนใจศึกษาว่า ท่านเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยใช้รูปแบบอย่างไร เป็นสมถยานิก หรือ วิปัสสนายานิก สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ได้เช่นเดียวกับพระอรหันต์ที่บรรลุธรรมแบบอื่น ๆ อย่างไร วิธีปฏิบัติจะสอดคล้องหรือใกล้เคียงกับวิธีปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่เจริญภาวนากันในปัจจุบันหรือไม่ ซึ่งกล่าวว่าการเจริญภาวนาแบบนี้ไม่จำเป็นต้องอาศัยกำลังสมาธิมาก หรือต้องได้ฌาน เพียงแต่ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยวิธีการภาวนาที่ก่อให้เกิดสมาธิในระดับอ่อน ๆ ก็ทำให้สามารถเข้าถึงความจริงแห่งทุกข์และเป็นเหตุให้สามารถบรรลุธรรมได้ โดยกำลังของสมาธิที่เกิดขึ้นจากการทำวิปัสสนาภาวนานั้นเอง และแนวทางการปฏิบัติโดยใช้ปัญญาในแบบที่ไม่ต้องใช้สมาธิขั้นสูงหรือไม่หวังผลในแง่ฌานสมาบัตินั้น เป็นรูปแบบที่สอดคล้องเหมาะสมสำหรับผู้ปฏิบัติที่เป็นบรรพชิตและฆราวาส โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในปัจจุบันที่ปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่กำลังเพิ่มขึ้นแพร่หลายไปทั่ว

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจทำการศึกษาค้นคว้าเรื่อง ศึกษาการบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาว่าการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีความหมาย ความสำคัญ มีวิธีการปฏิบัติอย่างไร การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีความหมาย ความสำคัญ มีวิธีการปฏิบัติอย่างไร เพื่อเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้ที่สามารถน้อมนำมาเป็นบาทฐานและเป็นแนวทางในการเจริญวิปัสสนาภาวนา และสามารถตอบข้อสงสัย หรือคำถามของผู้ปฏิบัติธรรมในแนวสติปัฏฐาน ๔ เรื่องเกี่ยวกับการบรรลุธรรมได้อย่างถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นความสำคัญในการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และประโยชน์แก่อุทิศแก่ผู้ปฏิบัติธรรมในปัจจุบัน

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๒.๒ การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณฑ์ จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๔๑๘.

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาการบรรลุลหกรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการบรรลุลหกรรมแบบสุขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) และเชิงพรรณนา (Descriptive research) โดยอาศัยข้อมูลในพระไตรปิฎกของนิกายเถรวาทเป็นหลัก ส่วนคำอธิบายเพิ่มเติม จะนำมาจากอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสของนิกายเถรวาท รวมทั้งเอกสารการวิจัย และหนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและสาระในการบรรลุลหกรรมแบบสุขวิปัสสกะ ที่ใช้ปัญญา ที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อการบรรลุลหกรรม โดยศึกษาข้อมูลตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อันได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓, แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอ แบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ในด้านการศึกษา การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศึกษาเนื้อหาที่เกี่ยวกับการบรรลุลหกรรมแบบสุขวิปัสสกะ ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การบรรลุลหกรรม หมายถึง สภาวะที่รู้แจ้งในโลกุตตรธรรม ๙ และอริยสัจ ๔ ประการ เป็นการกระทำที่แจ้งซึ่งพระนิพพานเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๑.๕.๒ สุขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้สำเร็จพระอรหันต์ด้วยการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ คือผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง ไม่ได้ฉานสมาบัติ ไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ เป็นวิปัสสนายานิก หรือสุทธวิปัสสนายานิก ใช้สมาธิขั้นต่ำ คือฌณิกสมาธิเป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนา

๑.๕.๓ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส ตำรา เอกสาร และงานวิจัย ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลที่เป็นหลักฐานจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสสเป็นลำดับ และจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้ว เผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๓

๑.๖.๒ ตำราทางวิชาการและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า” ว่า บรรดาโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้น สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมหลักในการเจริญวิปัสสนา เพราะเมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรมโดยกำหนดรู้อารมณ์ที่เห็น ได้ยิน สัมผัส และจิตที่กำหนดรู้ในปัจจุบันขณะ ก็ชื่อว่า เจริญสัมมัปปธาน ๔ กล่าวคือไม่เปิดโอกาสให้อกุศลเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปอีกด้วย และในขณะเดียวกันยังก่อให้เกิดวิปัสสนากุศล ซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งยังเป็นการพัฒนาวิปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และเจริญไพบูลย์ถึงระดับบรมคฤกุล จึงกล่าวได้ว่า ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนากำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่นั้น เท่ากับเจริญสัมมัปปธาน ๔ เจริญอิทธิบาท ๔ เจริญอินทรีย์ ๕ เจริญพละ ๕ เจริญโพชฌงค์ ๗ เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่ากับ เจริญโพธิปักขิยธรรมไปพร้อมกัน^๔

๒) พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ) ได้กล่าวถึงเรื่องการบรรลุธรรมไว้ในหนังสือ “คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน” ว่า ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จะไม่ได้บรรลุมรรค ผล นิพพานเป็นเด็ดขาด เพราะสมถกรรมฐานปราบกิเลส

^๔ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๔-๖๕.

อย่างกลางคือปริยภูฏานกิเลสเท่านั้น ไม่สามารถปราบอนุสัยกิเลสได้ เมื่ออนุสัยกิเลสยังมีอยู่ที่ถึงนิพพานไม่ได้^๙

๓) **พระโสภณมหาเถระ** (มหาสีสยาตอ) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “นิพพานถา” มีเนื้อความว่า นิพพาน หมายถึง สภาพที่ดับทุกข์ คือ วนเวียนของกิเลส กรรมและวิบาก เมื่อวนเวียนของกิเลสถูกตัดให้ขาดลงด้วยอรรถตมรรคแล้ว กรรมที่กระทำไว้ในภพนี้และภพก่อนก็เป็นอโหสิกรรมไป ภพใหม่ก็ไม่ปรากฏอีก ตามที่กล่าวมานี้ วัฏฏะทั้งสามก็จะสงบไป ดังนั้น ลักษณะของนิพพานจึงเป็นความสงบจากวัฏฏะทุกข เป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยม ดังพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า สนฺติลกขณฺโณ (มีลักษณะสงบ) คือ สงบจากวนเวียนของกิเลสเป็นต้นทั้งสามอย่าง เมื่อมีความสงบเกิดขึ้น ถ่านไฟของความทุกข์ก็จะถูกดับลง^{๑๐}

๔) **พระพรหมคุณาภรณ์** (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายประเภทของพระอรหันต์ไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย” ว่า ในบรรดาทักษิณบุคคฺล หรือพระอริยบุคคฺล ที่ได้จำแนกแยกประเภทให้ทราบทั้งหมด ซึ่งมีจำนวนมากนั้น ในฐานะที่พระอรหันต์เป็นบุคคฺลสูงสุด ผู้จบศึกษา เป็นอเสขะ เสร็จสิ้นภาวณา เป็นภาวิตแล้ว บรรลุจุดหมาย ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อประโยชน์ตนอีกต่อไป เป็นผู้มุ่งบำเพ็ญปรตเถ เพื่อประโยชน์สุขแห่งพหุชนเพื่อเกื้อการุณย์แก่ชาวโลก จึงควรแยกออกมาแสดงให้เห็นชัดเจนจำเพาะเป็นหมวดหนึ่ง

พระอรหันต์ ซึ่งมีทั้งหมด ๒ ประเภทนั้น แยกออกไปโดยคุณสมบัติพิเศษ ที่ได้และไม่ได้พร้อมทั้งความหมายสรุปอีกครั้งหนึ่งดังนี้ ๑. พระปัญญาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่ ท่านผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญแต่วิปัสสนา อาศัยสมณะเพียงใช้สมาธิเท่าที่จำเป็น พอเป็นบาทฐานของวิปัสสนาให้บรรลุอสาวิขยญาณเท่านั้น ได้สมณะไม่เกินรูปฌาน ๔ ไม่มีความสามารถพิเศษ เช่น เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ ไม่ได้โลกียอภิญญา ๕ เป็นต้น จำแนกได้ดังนี้ (ก) พระสุกขวิปัสสกะ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ได้สมาธิคือระดับฌาน ต่อเมื่อถึงขณะแห่งมรรค (ข) พระปัญญาวิมุต ผู้ได้ฌาน ๔ อย่างน้อยขั้นหนึ่งก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาให้บรรลุอรหัตผล (ค) ปฏิสัมภิตปตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔ คือได้ปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ^{๑๑}

๕) **พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ** แสดงสภาวะของขณิกสมาธิ ไว้ในหนังสือ วิปัสสนาที่ปณีฎีกาว่า วิปัสสนาจิตสงบตั้งอยู่ชั่วขณะ ชื่อว่า ขณิกสมาธิ หมายความว่า ไม่ใช่ใจสงบได้

^๙ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๙), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรัตน์ที่ตั้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๑.

^{๑๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, นิพพานถา, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธิมม์ จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๔๑๘.

ด้วยอาศัยอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิฝ่ายเดียว วิปัสสนาขณิกสมาธิก็ให้ใจสงบตั้งอยู่ได้เหมือนกัน ขณิกสมาธิมีกำลังมากเข้าเท่ากับอุปจารสมาธิแล้ว การกำหนดอารมณ์อันหนึ่งกับอีกอันหนึ่งนั้น ระหว่างกลางอารมณ์ทั้งสองกิเลสนิวรณ์เข้าไม่ได้ เมื่อกำหนดติดต่อกันอยู่เรื่อยไป ขณะนั้นใจสงบก็ ตั้งอยู่นาน ๆ ได้เหมือนกัน และเมื่อผู้ปฏิบัติเข้าถึงอุทยัพพญาณ ฅงคญาณ เป็นต้น วิปัสสนาขณิกสมาธิแก่กล้ายิ่งขึ้น มีกำลังมากคล้าย ๆ กับอัปนาสมาธิ เพราะปราศจากปฏิบัติคือกิเลสนิวรณ์ ขณะนั้น ขณิกสมาธิคือการที่ใจสงบตั้งอยู่นาน ๆ ^{๑๒}

๖) พระภควาณาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) ได้แสดงแนวทางการบรรลุธรรมไว้ในหนังสือ วิปัสสนาภาวณาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎกว่า การบรรลุธรรม คือการเกิดปัญญาเห็นแจ้งโลกุตตรธรรม ๙ และอริยสัจ ๔ ขั้นสูงสุดก็คือการบรรลุวิชชา และวิมุตตินั่นเอง สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถึ ผู้ปฏิบัติสามารถรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ละสังโยชน์ และอนุสัย ได้ตามกำลังของมรรค บรรลุผล นิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา^{๑๓}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระอธิการดิเรก ธิรณาโณ (สีหะ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณิกบุคคล” ผลการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณิกบุคคล คือ การบรรลุจนโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ โดยการดำเนินไปตามทางมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง เพื่อตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการกลายเป็นพระสุกขวิปัสสโก ซึ่งมีคุณสมบัติมากพอที่จะได้เป็นพระปัญญาวิมุตติในบวรพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามการบรรลุธรรมจะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเท่านั้น^{๑๔}

๒) พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรม หมายถึง การทำให้เห็น

^{๑๒} พระภควาณาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาที่ป็นปฏิภาณ ฉบับพิมพ์รวมเล่มใน ๑๐๐ ปี อัครมหาคัมภีร์นาจรียะ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัดมหาชน, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๕.

^{๑๓} พระภควาณาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวณาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕๑.

^{๑๔} พระอธิการดิเรก ธิรณาโณ (สีหะ), “ศึกษาการบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณิกบุคคล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

อย่างชัดเจน เป็นการบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ อย่างใดอย่างหนึ่ง, การรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการเจริญสมถยานิก และวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และอัมมานุปัสสนา ได้เห็นพระไตรลักษณ์อย่างชัดแจ้ง และถูกต้องตรงตามความเป็นจริงได้แก่ (๑) มรรค ๔ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค (๒) ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล (๓) นิพพาน ๑ คือสภาพที่ดับกิเลส และกองทุกข์สมบูรณ์^{๑๕}

๓) พระพิพัฒน์ โสภณจิตโต (ทับงาม) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า ปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นการบรรลุธรรมแบบที่มีปัญญาเป็นประธาน สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะจิตหลุดพ้นจากกิเลสมี อวิชชา เป็นต้น ด้วยกำลัง แห่งปัญญา แม้ในขณะที่จิตกำลังหลุดพ้น และขณะที่จิตหลุดพ้นแล้ว ก็เป็นผลมาจากปัญญา เท่านั้น พระอรหันต์ส่วนมากจะบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติ เพราะแม้ผู้บรรลุธรรมจะเคยปฏิบัติ สมถภาวนามาก่อนจนได้รู้ปฏิกิริยาขั้นใดขั้นหนึ่ง แล้วยกจิตขึ้นสู่อารมณวิปัสสนาภาวนาพิจารณาารูป นาม เห็นพระไตรลักษณ์เกิดวิปัสสนาญาณ จนสามารถละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน เรา เขา แล้ว ตัดอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน ผู้บรรลุธรรมเช่นนี้ได้ชื่อว่าพระปัญญาวิมุตติ^{๑๖}

๔) พระมหาสมชาย สุธเตโช (สิงหา) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระจูฬปันถกเถระ” ผลการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรม คือ การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ มี มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็นการที่ได้เข้าไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลซึ่งก็มี พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มี กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องต้น เพื่อให้ได้เห็นประจักษ์แจ้งในพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ประกอบกับการสร้างบารมี เพื่อเป็นแรงผลักดันในการบรรลุธรรมมาแล้วในอดีตชาติ และบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ในชาติสุดท้าย^{๑๗}

^{๑๕} พระคณิน โสทร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๑๖} พระพิพัฒน์ โสภณจิตโต (ทับงาม), “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

^{๑๗} พระมหาสมชาย สุธเตโช (สิงหา), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระจูฬปันถกเถระ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

๕) นายฐินวัน ตระกูลฮุน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาการเจริญสุทธวิปัสสนาของพระสุภัททเถระ” ผลการวิจัยพบว่า สุทธวิปัสสนาในประเทศไทย เป็นแนวทางปฏิบัติที่สืบทอดมาโดยตรงจากอินเดีย มีความถูกต้องตามพระไตรปิฎก ผู้ปฏิบัติแบบสุทธวิปัสสนา เรียกว่า สุทธวิปัสสนายานิกบุคคล ซึ่งเป็นการปฏิบัติแบบวิปัสสนาล้วน ๆ โดยใช้ขณิกสมาธิ ที่เกิดขึ้นถี่เร็ว แบบต่อเนื่อง ในการกำหนดรู้สามัญลักษณะของรูปนาม อันประกอบด้วยขั้น ๕ เป็นต้น ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ผู้ปฏิบัติจะใช้วิธีการปฏิบัติแบบวิปัสสนาปุพพังคมสมณะ คือ เจริญสมณวิปัสสนานำหน้า เมื่อเผชิญกับวิปัสสนูปกิเลส ก็จะใช้ปฏิบัติแบบธัมมัทธจจวิคคหิตมานัส คือ เจริญวิปัสสนาโดยกำหนด ความฟุ้งซ่านธรรมสลักกันไปจนกว่าจะบรรลุธรรม สำหรับการบรรลุธรรมนั้น สุทธวิปัสสนายานิก บุคคลที่มีศรัทธาแก่กล้า เรียกว่า สัทธานุสारी เมื่อบรรลุธรรมแล้วเป็น สัทธาวิมุต ส่วนผู้ปฏิบัติที่มี ปัญญาแก่กล้า เรียกว่า ธัมมานุสारी เมื่อบรรลุธรรมแล้วเป็น ทิฏฐิปัตตะ และทั้งสองลักษณะบรรลุ อรหัตต์โดยปัญญาวิมุต^{๑๘}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า เนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์รวมทั้งมีผู้บรรยาย รวบรวมและเรียบเรียง เขียนและวิจัยเรื่องการบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ไม่ตรงนัก พบแต่รายงานการวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบางส่วนเท่านั้น ซึ่งก็เพียงพอต่อการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้อาศัยหลักการ แนวคิด เพื่อเป็นฐานในการศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการวิจัยเรื่องการบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทสืบต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญในเรื่องการบรรลุธรรม การเจริญวิปัสสนาภาวนา การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสะ ในงานวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและสาระสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา แล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนาดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ประกอบการวิจัย ซึ่งได้แก่ เอกสารที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โดยรวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยแยกเป็นประเภท ดังนี้

^{๑๘} นายฐินวัน ตระกูลฮุน, “ศึกษาการเจริญสุทธวิปัสสนาของพระสุภัททเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

๑) ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถา และปกรณ์วิเสสรวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ เนื้อหาและสาระสำคัญที่ปรากฏในส่วนที่เกี่ยวกับการบรรลุดุธรรม พระสุกขวิปัสสกะ และการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๒) รวบรวมข้อมูลจาก งานวิจัย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากหนังสือ เอกสารฉบับต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการวิจัย

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลที่เป็นในส่วนของเนื้อหาและสาระสำคัญในส่วนที่เกี่ยวกับการบรรลุดุธรรม พระสุกขวิปัสสกะ และการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๑.๗.๓ เรียบเรียงเนื้อหาและสาระสำคัญในส่วนที่เกี่ยวกับการบรรลุดุธรรม พระสุกขวิปัสสกะ และการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นรูปแบบองค์ความรู้ใหม่

๑.๗.๔ นำเสนอผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและสาระสำคัญในส่วนที่เกี่ยวกับการบรรลุดุธรรม พระสุกขวิปัสสกะ และการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยการเรียบเรียง และบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบการบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการบรรลุดุธรรมแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

การบรรลุนิพพานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ อริยสัจ ๔ หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เป็นพระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงหลักธรรม ไว้ให้นำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นหนทางแห่งการดับทุกข์ จาก โสกะ โทสะ โมหะ อวิชชา ซึ่งเป็นรากเหง้าของความทุกข์ทั้งปวง เรียกว่า การบรรลุนิพพาน คือ สภาวะที่รู้แจ้งโลกุตตรธรรม ๘ เป็นการกระทำที่แจ้งซึ่งพระนิพพานเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล ในบทนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาเรื่องการบรรลุนิพพาน ไว้ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ความหมายของการบรรลุนิพพาน
- ๒.๒ ประเภทของผู้บรรลุนิพพาน
- ๒.๓ หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการบรรลุนิพพาน
- ๒.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน
- ๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของการบรรลุนิพพาน

การบรรลุนิพพาน หมายถึง การเกิดปัญญาเห็นแจ้งโลกุตตรธรรม ๘^๑ คือ มรรค ๘ ผล ๘ นิพพาน ๑ และบรรลุนิพพาน ๘^๒ เป็นการกระทำที่แจ้งซึ่งพระนิพพานเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล ๘ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยการปฏิบัติตามหลัก ไตรสิกขา เจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔^๓ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถีสภาปฏิบัติสามารถรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ละสังโยชน์ และอนุสัย^๔ ได้ตามกำลังของมรรค บรรลุมรรค ผล นิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

^๑ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๐๐/๒๗๙.

^๒ ดุราลัยเถียรใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๖๐๕-๖๐๗.

^๓ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาหังจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๓๕-๑๑๔๐.

^๔ ดุราลัยเถียรใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๕๙.

๒.๑.๑ นิยามศัพท์และความหมาย

คำศัพท์ที่แสดงถึงการบรรลุลุทธิธรรม ทั้งที่เป็นคำนาม คุณนาม และกิริยา เช่น อธิคโม อภิสมโย ปฏิเวธ, คุณนาม เช่น อธิคโต, กิริยาในระหว่าง เช่น ปตวา กิริยาคุมพากย์ เช่น อธิคจจติ ปตโต ปาปุณิ เป็นต้น ซึ่งมีความหมายอันแสดงถึงการบรรลุลุทธิธรรม ดังข้อความวิเคราะห์ศัพท์ต่อไปนี้

บทว่า “อธิคโม” (อธิ บทหน้า คมฺ ฐาตุ คติยฺ ใช้ในความว่าไป)^๕ มีรูปวิเคราะห์ว่า “จตุมคฺคณานํ อธิคฺมยิตฺติ อธิคโม” ที่ชื่อว่า อธิคโม เพราะอรรถว่าพระโยคาวจรบรรลุลุทธิธรรม

บทว่า “อธิคโต” (อธิ บทหน้า คมฺ ฐาตุ คติยฺ ใช้ในความหมายว่า ไป)

บทว่า “อธิคจจติ” (อธิ บทหน้า คมฺ ฐาตุ คติยฺ ใช้ในความหมายว่า ไป) ติ วัตตมานา อาชยต

บทว่า “ปตวา” (อป ฐาตุ ปาปุณเณ ใช้ในความหมายว่า ถึง, บรรลุ ตวา ปัจจัย)

บทว่า “ปตโต” บทว่า “ปาปุณิ” (อป ฐาตุ ปาปุณเณ ใช้ในความหมายว่า ถึง, บรรลุ) ป ศัพท์ ในคำว่า ปตโต เป็นอุปสรรค เหมือน ป ศัพท์ ในคำว่า ปปโปติ ย่อมถึง, ปาปุณิ บรรลุแล้ว คำว่า ปตโต เมื่อลบ ป อักษรของ อป ฐาตุ ที่มี ป อุปสรรค เป็นบทหน้า ซ้อน ต สำเร็จรูปเป็น ปตต แปลว่าบรรลุแล้ว^๖

บทว่า “ปฏิเวธ” (ปฏิ บทหน้า วิธ ฐาตุ วิชฺฌเนเน ใช้ในความหมายว่า แทง, เจาะ, ไช, ทำให้ทะเล) มีรูปวิเคราะห์ว่า “มคฺคปณฺณวา สจฺจจาภิสมยฺกฺขณเณ สจฺจจาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌนตีติ ปฏิเวธ, ผลปณฺณวา ปฏิวิทฺธตฺตา ปฏิเวธ”

แปลว่า มรรคปัญญา ชื่อว่า ปฏิเวธ เพราะอรรถว่า ย่อมแทงตลอด ด้วยอำนาจการตรัสรู้ สัจจะ ในขณะที่ตรัสรู้สัจจะ, ผลปัญญา ชื่อว่า ปฏิเวธ เพราะว่าแทงตลอดแล้ว

บทว่า “อภิสมโย” (อภิ สฺ บทหน้า อี ฐาตุ คติยฺ ใช้ในความหมายว่า ไป, รู้, เป็นไป, ถึง)^๗ มีรูปวิเคราะห์ว่า “อภิสมโยติ สจฺจจันํ อภิสมฺเขน สมาคโม ปฏิเวธ”

แปลว่า การบรรลุลุทธิธรรม หมายถึง การแทงตลอดสัจจะทั้งหลายเฉพาะหน้า ชื่อว่า การตรัสรู้

ความหมายของคำที่แสดงมาแล้ว คือ อธิคโม, อภิสมโย, ปฏิเวธ, อธิคโต, ปตวา, อธิคจจติ, ปตโต และ ปาปุณิ หมายถึง การบรรลุลุทธิธรรม การแทงตลอดแล้ว การตรัสรู้ เป็นต้น เมื่อรวมโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ การบรรลุลุทธิธรรม ๙ หากรวมกับอริยสัจ ๔ ได้แก่ การรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ รวมเรียกว่า การบรรลุลุทธิธรรม

^๕ พระอัครควังสเถระ, สัทพนิตีธาตุมาลา, พระธรรมโมลี ตรีจขำระ, พระมหานิมิต ธรรมสาร และ จำรูญ ธรรมดา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๖-๖๔๓.

^๖ พระอัครควังสเถระ, สัทพนิตีธาตุมาลา, หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๕.

การบรรลุธรรมมีปรากฏทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ซึ่งทั้งหมดนั้นว่าโดยอายุอย่างต่ำที่สุด จะมีอายุไม่ต่ำกว่า ๗ ปี ซึ่งมีปรากฏในครั้งพุทธกาล เช่น นางวิสาขามหาอุบาสิกา และสังกัจจ สามณเณร^๘ เป็นต้น

๑) การบรรลุธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค โลกุตตรกถา อธิบายว่า

ธรรมที่เป็นโลกุตตระ คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน, คำว่า โลกุตตระ อธิบายว่า เพราะข้ามพ้นโลก เพราะข้ามพ้นแต่โลก เพราะข้ามพ้นจากโลก เพราะข้ามไปจากโลก เพราะล่วงพ้นโลก เพราะล่วงพ้นโลกอยู่ เพราะเป็นอดีตในโลกล และเพราะข้ามที่สุดโลก เป็นต้น^๙

ดังนั้น ธรรมที่ได้ชื่อว่าเป็นโลกุตตระ ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ และ นวโลกุตตรธรรม เพราะเป็นธรรมที่ข้ามที่สุดโลก สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า “เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง”^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า คำว่า “โลก”^{๑๑} ตามที่พระพุทธองค์ตรัสนั้นหมายถึง “ทุกข์” ผู้ที่ไม่พยายาม ใช้ปัญญาเพื่อไปให้ถึงที่สุดของโลกย่อมไม่สามารถบรรลุถึงความดับทุกข์ได้ เพราะทั้งโลกนี้ถูกปรุงแต่ง ด้วยความแปรเปลี่ยนของกระแสรูปนาม เป็นโลกแห่งความทุกข์ และที่สุดของโลกคือนิพพานนั่นเอง

๒) การบรรลุธรรมในคัมภีร์อรรถกถา

ในคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภีทามรรค อธิบายว่า

พระธรรมเสนาบดี ครั้นแสดงโพธิปักขิยธรรมที่เกิดขึ้นได้เพราะความมีแห่งอริยมรรคแล้ว ย่อโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นเข้าในมรรคและผลอีก จึงกล่าวว่า อริยมรรค ๔ และสามัญญผล ๔ ความเป็นสมณะชื่อว่าสามัญญะ คำว่า สามัญญะนี้เป็นชื่อแห่งอริยมรรคทั้ง ๔ ผลแห่งสามัญญะชื่อว่า สามัญญผล ส่วนนิพพานไม่เจือปนกับด้วยโลกุตตรธรรมทั้งหมดทีเดียว ด้วยประการฉะนี้ ว่าโดยพิสดาร พึงทราบว่ โลกุตตระมี ๔๖ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ว่าโดยย่อจากโลกุตตรธรรม ๔๖ นั้น พึงทราบว่ โลกุตตรธรรมมี ๙ คือ

^๘ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๖๑, ๑/๖๒๙.

^๙ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๕๑๑-๕๑๒, อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๔๙/๓๓๑-๓๓๒.

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๙๘/๑๐๗.

^{๑๑} อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๔๕-๔๖/๔๗๐-๔๗๑.

มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ว่าโดยย่อ แม้จาก ๙ พึงทราบว่ โลกุตตระ มี ๓ คือ มรรค ๑ ผล ๑ นิพพาน ๑^{๑๒}

ดังนั้น โลกุตระธรรม คือ โภธิปักขิยธรรม และนวโลกุตระธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์ในความเป็นเหตุและผลของกันและกัน อนึ่ง เมื่อโพธิปักขิยธรรมเป็นโลกุตระแล้ว ปัญญาที่ชื่อว่าเป็นโลกุตระธรรมด้วย เพราะในโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๗ หมวด มีปัญญาประกอบด้วยทุกหมวด สอดคล้องกับคัมภีร์ฎีกาที่กล่าวเอาไว้ ดังนี้

๓) การบรรลุธรรมในคัมภีร์ฎีกา

ในคัมภีร์ปรมัตถมัชชูปาฐ วิสุทธิมรรคมหาฎีกา อธิบายว่า “ปัญญา” ชื่อว่าโลกุตระ ด้วยอรธว่า ข้ามขึ้น คือ ข้ามขึ้นแล้วจากโลก เพราะไม่เป็นธรรมดาขึ้นเนื่องอยู่ในโลกนั้น จริยอยู่แม้ปัญญาที่เป็นขึ้นโลกุตระอันสัมปยุตด้วยมรรคก็ควรเจริญ แม้คำอันเป็นปริยายว่าวิปัสสนาก็ยอมได้อยู่เหมือนกัน แก่ปัญญาที่เป็นโลกุตระนั้น เพราะฉะนั้นการใช้ศัพท์ว่าโลกุตระจึงไม่ผิด^{๑๓}

ดังนั้น เมื่อกล่าวว่า “ปัญญา” เป็นโลกุตระธรรมก็ไม่ผิด แม้คำว่าวิปัสสนาก็เป็นชื่อของปัญญา แต่เมื่อมองย้อนขึ้นไปดูเพื่อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกจะเห็นได้ว่า โลกุตระธรรม คือธรรมที่ข้ามที่สุดของโลก คือ พระนิพพาน เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นเครื่องส่องสว่างให้สามารถดำเนินไปถึงที่สุดแห่งโลกนั่นเอง

๔) การบรรลุธรรมในตำราวิชาการ

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้แสดงในหนังสือนิพพานกถาว่า นิพพาน หมายถึงสภาพที่ดับทุกข์ คือ วนเวียนของกิเลส กรรมและวิบาก เมื่อวนเวียนของกิเลสถูกตัดให้ขาดลงด้วยอรหัตตมรรคแล้ว กรรมที่กระทำไว้ในภพนี้และภพก่อนก็เป็นอโหสิกรรมไป ภพใหม่ก็ไม่ปรากฏอีกตามที่กล่าวมานี้ วัฏฏะทั้งสามก็จะสงบไป ดังนั้น ลักษณะของนิพพานจึงเป็นความสงบจากวัฏฏะทุกขเป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยม ดังพระอรธรรคกถาจารย์กล่าวไว้ว่า สนฺติลกขณ (มีลักษณะสงบ) คือ สงบจากวนเวียนของกิเลสเป็นต้นทั้งสามอย่าง เมื่อมีความสงบเกิดขึ้น ถ่านไฟของความทุกข์ก็จะถูกดับลง^{๑๔}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ได้กล่าวถึงเรื่องการบรรลุธรรมไว้ในหนังสือ “คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน” ว่า ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ได้เจริญวิปัสสนา

^{๑๒} พระมหานามเถระ, สัทธรรมปกาสินี (บาลี-ไทย) ภาค ๓, สิริ เพ็ชรไชย (และคณะ) แปล, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๙-๓๑๐.

^{๑๓} พระมหานามเถระ, ปรมัตถมัชชูปาฐ วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (บาลี-ไทย) ภาค ๕, สิริ เพ็ชรไชย (และคณะ) แปล, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^{๑๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, นิพพานกถา, พระพรหมโมลี ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังค์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

กรรมฐาน จะไม่ได้บรรลุมรรค ผล นิพพานเป็นเด็ดขาด เพราะสมถกรรมฐานปราบกิเลสอย่างกลางคือ ปริยภูฏานกิเลสเท่านั้น ไม่สามารถปราบอนุสัยกิเลสได้ เมื่ออนุสัยกิเลสยังมีอยู่ก็ถึงนิพพานไม่ได้^{๑๕}

ชินสภเถระ (ชัชวาล ชินสโภ) แสดงการบรรลุธรรมในพระธรรมจักรเทศนาฎีกาว่า ไตรลักษณ์ ในจิตมีกำลังเข้มแข็งเพียงพอไม่หวั่นไหวแล้ว อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ และโสดาปัตติมรรคญาณ ซึ่งเป็นโลกุตตรมรรคญาณ โสดาปัตติผลญาณ ซึ่งเป็นโลกุตตรผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ จะเกิดขึ้น ตามลำดับ เมื่อโลกุตตรมรรคญาณเกิดขึ้น จะประหารอนุสัยกิเลสที่มีในจิต ในส่วนที่มีอำนาจประหาร ได้ให้พินาศดับลง แรงที่อนุสัยกิเลสใช้เหนี่ยวนำจิตให้เกาะยึดรูปนามสังขาร ถูกตัดขาดสะบั้นลงจิต หมดยางเหนียวที่ใช้ยึดเกาะโดยสิ้นเชิง จึงละออกจากรูปนามสังขาร ซึ่งเป็นกองทุกข์ในกามาวจรกุศล ส่วนสุดท้ายที่เหลืออยู่ เข้าสู่กระแสแห่งความดับโดยสิ้นเชิงด้วยโลกุตตรมรรค คือ พระนิพพาน^{๑๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ขยายความเกี่ยวกับการบรรลุธรรมไว้ใน พุทธธรรม ว่า ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน คำว่า บรรลุนิพพาน นี้ ใช้ตามที่เราเห็นว่าเป็นคำคุ้นหูหรือฟังง่ายสำหรับคนทั่วไป แต่ความจริงคำที่ถูกต้องตรงกว่า หรือถือได้ว่าเป็นศัพท์เฉพาะสำหรับกล่าวถึงการบรรลุนิพพาน ได้แก่ คำว่า สจฉิกิริยา (คัมภีร์รุ่นหลังใช้ สจฉิกรณ บ้างรูปกริยาเป็น สจฉิกโรติ เป็นต้น ซึ่งแปลตาม แบบว่า การทำให้แจ้ง แปลตามอรรถกถาว่า การทำให้ประจักษ์หมายถึงประสบเอง คำว่า การทำนิพพาน ให้แจ้ง ฟังไม่สะดวกสำหรับคนทั่วไป จึงเลี่ยงมาใช้คำว่า บรรลุนิพพาน^{๑๗}

พระภavanaพิศาลเมธี วิ. แสดงแนวทางการบรรลุธรรมไว้ว่า การบรรลุธรรม คือการเกิด ปัญญาเห็นแจ้งโลกุตตรธรรม ๙ และอริยสัจ ๔ ขั้นสูงสุดก็คือการบรรลุวิชชา และวิมุตตินั่นเอง สำเร็จ เป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมถะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้เห็นเป็น ไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถีสถิตสามารถรู้แจ้ง แห่งตลอดอริยสัจ ๔ ละสังโยชน์ และอนุสัย ได้ตามกำลังของมรรค บรรลุมรรคผล นิพพาน สำเร็จเป็น พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา^{๑๘}

^{๑๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พันธ์ที่ตั้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๑.

^{๑๖} ชินสภเถระ (ชัชวาล ชินสโภ), พระธรรมจักรเทศนาฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครนายก: อักษรสัมพันธ์ จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๓๐๙.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมมในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๔๘๑.

^{๑๘} พระภavanaพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕๑.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์ อธิบายว่า เมื่อปัญญาอบรมสมบูรณ์พร้อมที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ประกอบด้วยองค์ของการตรัสรู้ คือโพชฌงค์ ๗ สมบูรณ์ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ แล้ว โลกุตตรจิต ประกอบด้วยมรรคมองค์ ๘ ครบทั้ง ๘ องค์ คือ สัมมาทิฐิเจตสิก สัมมาสังกัปปเจตสิก สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก สัมมาวายามเจตสิก สัมมาสติเจตสิก และ สัมมาสมาธิเจตสิก ก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพาน โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ แบ่งออกเป็น ๗ ส่วน และมีปัญญาประกอบอยู่ด้วยทุกส่วน พึงสังเกตุมติของพระภิกษุอาจารย์ที่ว่า “ปัญญา” เป็นโลกุตตรธรรม ในเรื่องนี้ ควรทำความเข้าใจว่า ปัญญาในมรรคญาณทั้ง ๔ เท่านั้นที่เป็นโลกุตตรธรรม นอกเหนือจากนั้นเป็นโลกียธรรม^{๑๙}

การบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณบุคคล คือ การบรรลุคุณโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ โดยการดำเนินไปตามทางมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง เพื่อตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการกลายเป็นพระสุกขวิปัสสโก ซึ่งมีคุณสมบัติมากพอที่จะได้เป็นพระปัญญาวิมุตติในบรรดาพระพุทธานุสสาณ อย่างไม่รู้ว่าการบรรลุธรรมจะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เท่านั้น^{๒๐}

การบรรลุธรรม หมายถึง การทำให้เห็นอย่างชัดแจ้ง เป็นการบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ อย่างใดอย่างหนึ่ง, การรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการเจริญสมถยานิก และวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ได้เห็นพระไตรลักษณ์อย่างชัดแจ้ง และถูกต้องตรงตามความเป็นจริงได้แก่ (๑) มรรค ๔ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค (๒) ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล (๓) นิพพาน ๑ คือสภาพที่ดับกิเลส และกองทุกข์สมบูรณ์^{๒๑}

สรุปได้ว่าการบรรลุธรรม คือ การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ มี มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็นการที่ได้เข้าไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลซึ่งก็มี พระโสดาบัน พระสกทาคามีพระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มี กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องต้น เพื่อให้ได้เห็นประจักษ์แจ้งในพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ตาม

^{๑๙} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๕๓), หน้า ๔๖๖.

^{๒๐} พระอธิการดิเรก ธีรภูมิก (สีหะ), “ศึกษาการบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณบุคคล”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๒๑} พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

ความเป็นจริงของธรรมชาติ ประกอบกับการสร้างบารมี เพื่อเป็นแรงผลักดันในการบรรลุธรรมมาแล้วในอดีตชาติ และบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ในชาติสุดท้าย^{๒๒}

๒.๑.๒ ความหมายของโลกุตตรธรรม ๙

ในคัมภีร์อภิธรรม ได้กล่าวถึง โลกุตตรธรรม ๙^{๒๓} หมายถึง มรรค ๔ ที่เป็นโลกุตตระสามัญญผล ๔ และนิพพาน สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า โลกุตตรธรรม. หมายถึง ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก หรือสภาวะพ้นโลก^{๒๔} คือ การบรรลุธรรม ดังนี้คือ

๑) มรรค ๔ คือ ทางเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล, ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้เด็ดขาด มี ๔ ประการ^{๒๕} ดังนี้

(๑) โสตาปัตติมรรค คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานเป็นครั้งแรก, มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

(๒) สกทาคามิมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง

(๓) อนาคามิมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ

(๔) อรหัตตมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ทั้งหมด ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

๒) ผล ๔ คือ ผลที่สืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค, ธรรมารมณอันพระอริยะ พึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้น ๆ มี ๔ ประการ คือ

(๑) โสตาปัตติผล คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน, ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย

(๒) สกทาคามีผล คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย

^{๒๒} พระมหาสมชาย สุธะโต (สิงหา), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระจุฬามณี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๒๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๔/๓๕๙.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๖.

^{๒๕} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๑/๓๕๗, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๑๓-๔๑๗/๔๔๕-๔๔๘.

(๓) อนาคตามีผล คือ ผลอันพระอนาคตามีพึงเสวย

(๔) อรหัตตผล คือ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

๓) นิพพาน ๑ คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว, ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลส ไร้ทุกข์เป็นอิสรภาพสมบูรณ์^{๒๖}

การบรรลุธรรม เป็นเป้าหมายสูงสุดที่ พระพุทธองค์ทรงดำริให้พุทธสาวกดำเนินตาม ซึ่งรู้กันว่าคือ “นวโลกุตตรธรรม” ดังปรากฏใน คัมภีร์ขุททกนิกาย เถรคาถา ที่พระเมตตชิตเถระ ได้กล่าวสรรเสริญว่า “ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระผู้มีพระภาคศากยบุตร ผู้ทรงพระสิริพระองค์นั้น พระองค์ผู้ทรงบรรลุ สัพพัญญุตญาณอันเลิศ ทรงแสดง นวโลกุตตรธรรม อันเลิศนี้ไว้เป็นอย่างดี”^{๒๗}

การบรรลุ นวโลกุตตรธรรม โดยศัพท์ที่แสดงถึงการบรรลุธรรม มีดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในเบื้องต้น ส่วนในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และ ตำราวิชาการก็ได้ให้ความเห็นไปในแนวเดียวกัน กล่าวคือ ปัญญา คือ เครื่องส่องสว่าง ให้สามารถดำเนินไปสู่พระนิพพาน เพราะในโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๗ หมวด มีปัญญาประกอบด้วยทุกหมวด สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “โลกุตตรธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งราคะ โทสะ และโมหะ เป็นไปเพื่อนิพพาน”^{๒๘} โดยมีมีขณิมาปฏิบัติหรืออริยมรรคมีองค์แปดเป็นเครื่องดำเนินไป

สรุปได้ว่า การบรรลุธรรม คือ การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ และอริยสัจ ๔ เข้าสู่พระนิพพาน หรือการหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง เช่น การบรรลุธรรม ด้วยการประจักษ์แจ้งในอริยสัจ ๔ มีการรู้แจ้ง นามรูปด้วยวิปัสสนาญาณที่ ๑๖ หรือเป็นการละกิเลส ความไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงตามลำดับขั้น เริ่มจากการละความเห็นผิดความยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลก่อน ผู้บรรลุธรรมไม่มีอาการอะไรปรากฏให้ใคร ๆ รู้ได้ และคงไม่มีการประกาศให้ใครรู้ เพราะรู้ได้เฉพาะตน แต่สามารถแสดงแนวทางปฏิบัติให้บุคคลอื่นรู้ได้ หรือเป็นการบรรลุ มรรค บรรลุผล ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี จนถึงพระอรหันต์ ตามหลักคำสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒ ประเภทของผู้บรรลุธรรม

บุคคลผู้สามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้บรรลุธรรมพิเศษตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไป^{๒๙} จนถึงพระอรหันต์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงประเภทและระดับของผู้บรรลุธรรม ดังต่อไปนี้

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๖.

^{๒๗} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๙๔/๓๓๗.

^{๒๘} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๔๙/๓๓๑-๓๓๒.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๗.

๒.๒.๑ อริยบุคคล ๔ จำพวก

อริยบุคคล มีความหมายว่า บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้ไกลจากข้าศึก ผู้หักกำลังอสังสารวัฏได้แล้ว แบ่งได้หลายประเภท คือ แบ่งอย่างใหญ่ได้เป็น พระเสขะ และพระอเสขะ แบ่งตามประเภทบุคคลมี ๔ ประเภท คือ

๑) พระโสดาบัน	๒) พระสกทาคามี
๓) พระอนาคามี	๔) พระอรหันต์

และยังแบ่งย่อยเป็น ๘ ประเภท รวมทั้งหมดเป็น ๔ คู่^{๓๐} คือ

- ๑) พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลเป็นคู่ที่ ๑
- ๒) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผลเป็นคู่ที่ ๒
- ๓) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผลเป็นคู่ที่ ๓
- ๔) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผลเป็นคู่ที่ ๔

พระอริยบุคคลในแต่ละประเภทนั้น สามารถดับกิเลสได้ตามลำดับกำลังของกิเลสกับระดับของอริยบุคคล ซึ่งกิเลสนั้น ได้แก่ สังโยชน์ ๑๐^{๓๑} แบ่งออกเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ และสังโยชน์เบื้องสูง ๕ คือ อุทัมภาคิยสังโยชน์ เป็นธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑) โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ซึ่งเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำเป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพเบื้องต่ำ

(๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นสัญญา เห็นสังขาร และเห็นวิญญาณ

(๒) วิจิกิจฉา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ

(๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงายเห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร

(๔) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ

(๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง^{๓๒}

๒) อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ซึ่งเป็นสังโยชน์เบื้องสูงเป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพเบื้องสูง

^{๓๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด” อธิบายศัพท์และความหมายที่ชาวพุทธควรรู้*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๗๔.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๔๓.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๕๔.

(๖) รุปราคะ ความตั้งใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ

(๗) อรูปราคะ ความตั้งใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือ ในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ

(๘) มานะ ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่

(๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

(๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง หรือโมหะ^{๓๓}

พระโสดาบัน ละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส พระสกทาคามี ทำสังโยชน์ข้อ ๔ และ ๕ คือ กามราคะและปฏิฆะ ให้เบาบางลงด้วย พระอนาคามี ละสังโยชน์ ๕ ข้อแรกได้หมด พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ข้อ

๑) พระโสดาบัน

พระโสดาบัน แปลว่า เข้าถึงกระแสพระนิพพาน ผู้ถึงกระแส คือเข้าสู่มรรค^{๓๔} เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว เมื่อจุดคือสิ้นอายุขัยแล้ว จักไม่ปฏิสนธิคือเกิดในอบายภูมิ ๔^{๓๕} มีนรกเป็นต้นอีกเลย มีความแน่นอนมีความสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

พระโสดาบันเป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ไม่มีหาสปัญหา ไม่มีชวนปัญหา ทั้งยังไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้าเพราะ สังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติและวินิบาต^{๓๖}

ก) การละสังโยชน์ของพระโสดาบัน

พระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ คือ

(๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวเราของเราหรือ ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมติว่าเป็นตัวตน เรา เขา

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๕/๑๙๖.

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๓๐๐.

^{๓๕} ที.ม.อ. (ไทย) ๙๕/๑๓๕, ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๖๐/๑๔๔-๑๔๕.

^{๓๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

(๒) วิจิกิจจนา ความล่งเลงส้าย เคลือบแคลง ในพระรัตนตรัย ที่มาที่ไปของชีวิต ในปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น ทำให้ไม่มั่นใจ ไม่เข้มแข็งที่จะดำเนินชีวิตไปตามหลักธรรม

(๓) สीलัพตปรามาส ความถื่อนมั่นในศีลพรต คือ ความยึดถือในกฎระเบียบอย่าง งมฉาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงเพราะศีล^{๓๗}

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้เป็นพระโสดาบันย่อมมีจิตสงัดจากสัคกายทิฏฐิ วิจิกิจจนา^{๓๘} สीलัพตปรามาส ทิฏฐานุสสัย วิจิกิจจนาสุสัย^{๓๙} และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับสัคกายทิฏฐิ เป็นต้น นั้น^{๔๐}

พระโสดาบันสามารถประหาณอกุศลกรรมบถ ๖ ประการคือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามะสุมิจจาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา และมิจฉาทิฏฐิได้โดยเด็ดขาดแล้ว เข้าถึงกระแสอรยมรรคแล้ว เชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทศสนะบ้าง ผู้มาสู่พระสัทธรรมบ้าง ผู้ประกอบด้วยญาณของพระเสขะบ้าง ผู้ประกอบด้วยวิชาของพระเสขะบ้าง ผู้เข้าถึงกระแสธรรมบ้าง ผู้มีปัญญาแทงตลอดบ้าง ผู้ย่นจรด ประต้อมตะ^{๔๑}

นอกจากนี้ยังสามารถกำจัดราคะ โทสะ โมหะอย่างหยาบ ที่จะทำให้ไปอบายภูมิได้ และ ละอุปาทาน ๓ คือ กำจัดทิฏฐุปาทาน สीलัพตูปาทาน และอัตตวาทุปาทานได้เด็ดขาด^{๔๒}

ข) ประเภทของพระโสดาบัน

พระโสดาบัน มี ๓ ประเภท คือ

(๑) เอกพีชีโสดาบัน หมายถึง ผู้มีพีชคืออัฐภาพเดียว คือเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งเดียวก็จะบรรลอรุรหัตตผล เป็นพระอรियบุคคลในพระพุทธศาสนาแล้วดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

(๒) โกลังโกลโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดา หรือ มนุษย์ก็ได้ ๒ หรือ ๓ ภพ โดยที่สุดไม่เกิน ๖ ภพ และถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่เกิดในตระกูลต่ำ คือ เกิดในตระกูลที่มีโอกาสสมบัติมากเท่านั้น ก็จะทำให้สุดแห่งทุกข์ได้

^{๓๗} อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๒/๓๖๑/๔๘๘.

^{๓๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๔/๔๙๔.

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓.

^{๔๐} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๔๑} อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๒/๙๐/๖๑๕.

^{๔๒} ขุ.อ.อ. (ไทย) ๓๐/๒๖๓.

(๓) สัตตักขัตตปุรโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปในอบาย ๔ มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูง เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง^{๔๓} ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๔๔}

ค) ทิฏฐิของพระโสดาบัน

พระโสดาบัน ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ มีความเห็นชอบ ๖ ประการคือ

- (๑) เป็นผู้ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นของเที่ยง
- (๒) เป็นผู้ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นสุข
- (๓) เป็นผู้ไม่อาจยึดถือธรรมว่าเป็นอัตตา
- (๔) เป็นผู้ไม่อาจทำอนันตริยกรรม^{๔๕}
- (๕) เป็นผู้ไม่อาจเชื่อความบริสุทธิ์โดยถือมงคลต้นข้าว
- (๖) เป็นผู้ไม่อาจแสวงหาเขตบุญนอกศาสนานี้^{๔๖}

เมื่อบรรลุนิโสดาบันแล้ว เป็นผู้มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพราะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ๕ สามารถประหาณ มัจฉาทิฏฐิ และวิจิกิจฉาได้อย่างเด็ดขาด เจตนาที่จะละเมิดศีล ๕ ไม่มีอีกแล้ว^{๔๗} เปรียบเหมือนงูพิษที่ถูกถอดเขี้ยวแล้ว ถึงจะมีความเกรี้ยวกราดอยู่แต่ก็ทำร้ายใครไม่ได้อีก

พระโสดาบันแม้จะมีความโกรธอยู่ แต่ก็ไม่คิดอาฆาตทำร้ายใคร แม้จะมีความโลภอยู่ก็ไม่คิดจะขโมยของใคร ถึงจะมีความหลงอยู่แต่ก็ไม่คิดแสวงหาโลกีย์สุขด้วยการเสพของมีนเมา แม้ยังต้องอยู่ท่ามกลางโลกธรรม ๘^{๔๘} แต่ก็จะไม่ถูกเขี้ยวเล็บของโลกขบกัดอีกต่อไป การดำรงชีวิตอยู่ในโลกของพระโสดาบันเปรียบเหมือนลิ้นงูในปากงู แม้ต้องอยู่ท่ามกลางเขี้ยวพิษ แต่ไม่เคยโดนพิษทำร้ายเลยแม้สักครั้ง หรือเปรียบเหมือนมือที่ไม่มีแผลคนลงในหม้อยาพิษ ก็ไม่เกิดโทษ^{๔๙}

^{๔๓} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๕๑/๒๓๐.

^{๔๔} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๘๗/๓๒๕-๓๒๖.

^{๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๑/๕๕๕.

^{๔๖} อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๙๓/๖๑๗.

^{๔๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๒.

^{๔๘} อัง.อภ.จก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๒-๒๐๓.

^{๔๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๔/๗๐.

พระโสดาบัน จะบรรลอรหัตต์อีกไม่เกิน ๗ ชาติ โดยอัตโนมัติ เมื่อบรรลอรหัตต์แล้ว ก็จะได้ประสพสุขในพระนิพพาน ชนิดที่ไม่ต้องกลับมาทุกข์อีก เพราะเป็นบรมสุขที่ไม่เจือด้วยกามคุณ ๕ อีกต่อไป^{๕๐}

๒) พระสกทาคามี

สกทาคามี แปลว่า กลับมาอีกครั้งเดียว คือ ผู้ที่บรรลุปะเป็นพระสกทาคามีจะกลับมาเกิดในกามภูมิอันได้แก่มนุษย์โลกหรือเทวโลก อีกครั้งเดียวเท่านั้น พระสกทาคามีละกิเลสได้เท่ากับพระโสดาบัน ไม่ได้ละเพิ่มอีกแต่ประการใด เพียงแต่ทำกิเลสที่เหลือให้เบาบางลงเท่านั้น เป็นผู้บริบูรณ์ในศีล มีสมาธิพอประมาณ มีปัญญาพอประมาณ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้นสมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เธอจึงเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๕๑}

ประเภทของพระสกทาคามี

พระสกทาคามี ๕ ประเภท คือ

(๑) ผู้ที่บรรลุปะเป็นพระสกทาคามีในมนุษย์โลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วเกิดในมนุษย์โลกอีกจนได้บรรลุปะเป็นพระอรหัตต์ และดับขันธปรินิพพานในมนุษย์โลก

(๒) ผู้ที่บรรลุปะเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วก็เกิดในเทวโลกอีกจนได้บรรลุปะเป็นพระอรหัตต์ และดับขันธปรินิพพานในเทวโลก

(๓) ผู้ที่บรรลุปะเป็นพระสกทาคามีในมนุษย์โลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วไปเกิดในเทวโลกจนบรรลุปะเป็นพระอรหัตต์ และดับขันธปรินิพพานในเทวโลก

(๔) ผู้ที่บรรลุปะเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วก็มาเกิดในมนุษย์โลกจนบรรลุปะเป็นพระอรหัตต์ และดับขันธปรินิพพานในมนุษย์โลก

^{๕๐} อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๕๐๐.

^{๕๑} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๓/๓๑๓.

(๕) ผู้ที่บรรลุปะเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลก เมื่อหมดอายุขัยแล้วไปเกิดในเทวโลกพอหมดอายุขัยในเทวโลกแล้ว ก็กลับมาเกิดในมนุษยโลกอีก จนได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลก^{๕๒}

ความเป็นอยู่ของพระสกทาคามีนี้ ไม่แตกต่างกับพระโสดาบันมากนัก เพราะยังมีครอบครัวลูกหลานอยู่ เพียงแต่มีกิเลสที่เบาบางกว่าพระโสดาบันเท่านั้น

ถามว่า ก็พระสกทาคามีนี้ แตกต่างกับพระโสดาบันเอกพีชี่อย่างไรบ้าง ตอบว่า พระโสดาบันผู้ชื่อว่าเอกพีชี่ ท่านมีปฏิสนธิครั้งเดียวเท่านั้น ส่วนพระสกทาคามี ท่านมีปฏิสนธิ ๒ ครั้ง ข้อนี้เป็นเพราะการกระทำที่แตกต่างกันระหว่างพระอริยะทั้งสองนั้น^{๕๓}

๓) พระอนาคามี

อนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มาสู่กามโลกด้วยสามารถแห่งการถือปฏิสนธิอีก^{๕๔} คือ มีอันไม่กลับมาเป็นธรรมดาเป็นผู้ปรินิพพานในขั้นนั้น เพราะสำเร็จความเป็นผู้ไม่มีสังโยชน์ในภายในด้วยการเพิกถอนเสียได้ซึ่งโอรัมภาคียสังโยชน์ สามารถละกิเลสได้โดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉทพทานได้เพิ่มอีก ๒ คือ กามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์ ละอกุศลกรรมบถได้อีก ๒ คือ ผรุสวาจา และพยาบาท^{๕๕} ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

พระอนาคามีเป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา มีชวนปัญญา แต่ไม่ถึงพร้อม ด้วยวิมุตติ เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อุบ้หัจจปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิภูคคามิ แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์วิจจัน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต^{๕๖}

ก) ประเภทของพระอนาคามี

พระอนาคามี มี ๕ ประเภท คือ

^{๕๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๖๗/๒๕๓-๒๕๔.

^{๕๓} อภิ.ปุ.อ. (ไทย) ๓๔/๗๐-๗๑.

^{๕๔} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๖/๗๕-๗๖.

^{๕๕} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๑๕/๑๑๗.

^{๕๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๓-๕๓๔.

(๑) อุทังโสโตกนิภูคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิภูภพ คือเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็จะเกิดเลื่อนต่อไปจนถึงอกนิภูภพ แล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น

(๒) สสังขารปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก

(๓) อสังขารปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

(๔) อุปหัจจปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วจวนจะถึงปรินิพพาน คืออายุพ้นกึ่งแล้วจวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน

(๕) อันตราปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งก็ปรินิพพาน มี ๓ จำพวก คือ

๑. พวกที่ ๑ เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป แต่ก็บรรลุพระอรหัตตผลในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิดได้ก็บรรลุไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัป

๒. พวกที่ ๒ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหัตตผลในวันที่เกิดได้ก็บรรลุไม่เกินภายใน ๒๐๐ กัป

๓. พวกที่ ๓ บรรลุพระอรหัตตผลไม่เกินภายใน ๔๐๐ กัป^{๕๗}

ข) ความเป็นอยู่ของพระอนาคามี

ความเป็นอยู่ของพระอนาคามีนี้ มีความเป็นอยู่แบบสันโดษ ไม่มีครอบครัว รักษาศีล ๘ เป็นประจำ พระอนาคามีผู้ชำนาญในสมบัติ ๘ เท่านั้นสามารถเข้านิโรธสมบัติได้^{๕๘} เมื่อหมดอายุขัยแล้วจะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นชั้นที่สูงที่สุดในพรหมโลก อันเป็นที่อยู่เฉพาะของผู้ที่บรรลุเป็นพระอนาคามีเท่านั้น

สุทธาวาส ๕ (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) รูปพรหมชั้นสูงสุด เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี สุทธาวาสภูมิ แบ่งออกเป็น ๕ ชั้น ตามความแก่อ่อนของบารมี โดยดูจากอินทรีย์ ๕ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญา ดังนี้

(๑) อวิหา เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามีที่ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน มีอินทรีย์อ่อนที่สุด ศรัทธามีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่ไม่ละทิ้งสถานที่ของตน คือต้องอยู่จนครบ อายุขัยจึงจุติ ไม่มีการเสื่อมจากสมบัติของตน มีทิพยสมบัติ

^{๕๗} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๓๒๗-๓๒๙.

^{๕๘} อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๗๓๕-๗๓๖/๓๘๙-๓๙๐.

บริบูรณ์เต็มที่ อยู่เสมอจนตลอดอายุขัย สำหรับพรหมชั้นสูงที่เหลืออีก ๔ ชั้น อาจไม่ได้อยู่จนครบอายุขัย มีการจุติได้ก่อน

(๒) อตปปา เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี ผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร มีวิริยะมีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ เพราะยอมเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิเวศธรรมที่เป็นเหตุให้จิตเดือดร้อนไม่อาจเกิดขึ้น จิตใจจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น

(๓) สุทัสสา เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี ผู้งดงามนำทัสนาสติมีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่เห็นสิ่งต่าง ๆ โดยปรากฏชัดเพราะบริบูรณ์ด้วยจักขุ ทั้งหลาย ๔ ได้แก่ ปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ธัมมจักขุ ปัญญาจักขุ ที่บริสุทธิ พรหมในชั้นนี้มีร่างกายสวยงามมาก ผู้ใดได้เห็นแล้วย่อมเกิดความสุขใจ สุทัสสา จึงหมายความว่า ผู้ที่ผู้อื่นเห็นด้วยความเป็นสุข

(๔) สุทัสสี เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามีผู้มองเห็นชัดเจนนดี หรือผู้มีทัสนาแจ่มชัด สมามีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่แลเห็นสิ่งต่าง ๆ โดยสะดวก มีการเห็นบริบูรณ์ด้วยดี ยิ่งกว่าสุทัสสาพรหม ว่าโดยจักขุ ๔ ประการแล้ว ปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ ทั้งสามอย่างนี้มีกำลังมากกว่าสุทัสสาพรหม มีแต่ธัมมจักขุเท่านั้นที่มีกำลังเสมอกัน

(๕) อกนิภูฐา เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้บรรลุเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามี เหล่าท่านผู้ไม่มี ความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร ผู้สูงสุด มีอินทรีย์แก่ที่สุด ปัญญามีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จึงได้มาเกิดในชั้นนี้ เป็นพรหมที่มีทิพยสมบัติและความสุข ที่ยอดเยี่ยม มีคุณสมบัติยิ่งกว่ารูปพรหมทุกชั้น รูปพรหมชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๔ ในสุทธาวาสกมมินี ขณะยังไม่เป็นพระอรหันต์ เมื่อจุติในชั้นของตนแล้ว จะเลื่อนไปบังเกิดในชั้นสูงขึ้นไป ไม่เกิดซ้ำภูมิหรือไม่เกิดในภูมิต่ำกว่า แต่สำหรับอกนิภูฐพรหมยอมไม่ไปบังเกิดในภูมิอื่นอีกเลย จะต้อง ปรีนิพพานในภูมินี้^{๕๙}

๔) พระอรหันต์

พระอรหันต์ คือ ผู้ที่ห่างไกลจากบาปที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมองละกิเลสที่นำไปเกิดในภพใหม่แล้ว ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก เศร้าหมอง อันเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่ มีผลเป็นทุกข์ เพื่อชาติ ชรา และมรณะต่อไป ของท่านผู้ห่างไกลจากกิเลส ย่อมไม่มี ภิกษุยอมเป็นพระอรหันต์อย่างนี้แล”^{๖๐}

^{๕๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๔-๑๐๒๖/๖๗๑-๖๗๔.

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๓.

พระอรหันต์เป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว คือ ถอนขึ้นได้ เป็นของเกิดขึ้นอีกไม่ได้ เผลอแล้วด้วยไฟคือญาณ เหตุนั้นจึงเรียกว่า พระชีนาสพ

พระอรหันต์เป็นผู้อยู่จบแล้ว คือ จบแล้วในธรรมเครื่องอยู่ของพระอริยะ มีจรณะอันประพตติแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้อยู่จบแล้ว

พระอรหันต์เป็นผู้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว คือ กิจที่จะพึงทำเพื่อบรรลุละมลพิษไปแห่งทุกข์ย่อมไม่มี เพราะทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “การสั่งสมกิจที่ต้องทำอันทำเรียบร้อยแล้ว ของภิกษุผู้มีจิตสงบ หลุดพ้นแล้วโดยชอบนั้น ย่อมไม่มี และกิจที่พึงทำอีกก็ไม่มี”^{๖๑}

พระอรหันต์เป็นผู้สิ้นสังโยชน์แล้ว คือ สังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ เชื่อมภพไว้ด้วยภพ ท่านละได้แล้ว เผลอแล้วด้วยไฟคือญาณ

พระอรหันต์ เป็นผู้ควรแก่การบูชาอันวิเศษ เป็นพระชีนาสพผู้หมดกิเลสอาสวะแล้ว เป็นผู้สิ้นภพสิ้นชาติแล้ว ไม่ผูกไม่เกิดอีกแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไปแล้ว^{๖๒}

ก) การละสังโยชน์ของพระอรหันต์

พระอรหันต์ย่อมมีจิตสังัดจากรูปราคะ อรูปราคะ^{๖๓} มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่าจิตตวิเวก^{๖๔}

พระอรหันต์สามารถละสังโยชน์เบื้องสูงได้ทั้ง ๕ คือ

- (๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान ติดใจปรารถนาในรูปภพ
- (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม อารมณ์แห่งอรูปमान ติดใจปรารถนาในอรูปภพ
- (๓) มานะ ความถือตัว หรือสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขาหรือต่ำกว่าเขา เป็นต้น
- (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ชัดส่าย คิดพล่านไป (แม้ในทางที่เป็นกุศล)
- (๕) อวิชชา ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผลหรือไม่รู้อริยสัจ^{๖๕} ละอกุศลกรรมมถอีก ๒ คือ อภิขเฌา ความเพ่งโทษ สัมผัสปลลาปะ การพูดเพื่อเจ้า^{๖๖}

^{๖๑} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๔/๒๘๗.

^{๖๒} พุ.ม. (ไทย) ๒๘/๖/๒๗.

^{๖๓} พุ.ม.อ. (ไทย) ๗/๑๓๐-๑๓๑.

^{๖๔} พุ.ม. (ไทย) ๒๘/๗/๓๓.

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๖๗.

^{๖๖} อง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๑๕/๑๑๖-๑๑๗.

ข) ประเภทของพระอรหันต์

พระอรหันต์มี ๓ ประเภท คือ

(๑) พระอรหันต์ที่ตรัสรู้อุตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง และสามารถโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์คือให้ถึงมรรคผลนิพพานได้ด้วย เพราะทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอาสยานุสยญาณ ญาณที่สามารถรู้อรรถาธิบายของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย อินทรีย์ปรีชาญาณ ญาณที่สามารถรู้อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย ว่ายิ่งหรือหย่อนเพียงใด และสัพพัญญุตญาณ ญาณที่สามารถรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง อันได้พระนามว่าพระสัพพัญญูพุทธเจ้า^{๖๗}

(๒) พระอรหันต์ปัจเจกพุทธเจ้า ตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง แต่ไม่สามารถใช้บัญญัติส่งปรมาตถ์ ให้ผู้อื่นรู้ตาม คือสอนได้แต่ไม่อาจให้รู้ตามได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าจะบังเกิดเฉพาะในยุคที่ว่างจากพุทธศาสนาเท่านั้น

(๓) พระอรหันต์ที่ตรัสรู้เองไม่ได้ ต้องอาศัยคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงสามารถตรัสรู้ได้ อันได้ชื่อว่า “อนุพุทธะ” มี ๒ ประเภท คือ ปัญญาวิมุต และอุภโตภาควิมุต

๒.๒.๒ ทักขิไณยบุคคล ๗

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้จำแนกพระอริยบุคคล ๘ เป็นพระทักขิไณยบุคคล ๗^{๖๘} ดังนี้

๑) อุภโตภาควิมุต คือ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึงหลุดพ้นจากรูปกายด้วย อรูปสมบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถภาวนา ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ (ได้สมบัติทั้ง ๘ แล้ว)^{๖๙} และนิโรธสมบัติด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขั้นอรูปสมบัติ และสิ้นอาสวะ เพราะเห็นด้วยปัญญา คือ ได้ปัญญาวิมุต

๒) ปัญญาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ล้วน ๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา

ปัญญาวิมุต เป็นการบรรลุธรรมแบบที่มีปัญญาเป็นประธาน สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะจิตหลุดพ้นจากกิเลสมี อวิชชา เป็นต้น ด้วยกำลัง แห่งปัญญา แม้ในขณะที่จิตกำลังหลุดพ้น และขณะที่จิตหลุดพ้นแล้ว ก็เป็นผลมาจากปัญญา เท่านั้น พระอรหันต์ส่วนมากจะบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติ เพราะแม้ผู้บรรลุธรรมจะเคยปฏิบัติ สมถภาวนามาก่อนจนได้รู้ประมาณขั้นใดขั้น

^{๖๗} อก.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๖.

^{๖๘} อก.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐-๒๑.

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๕, อก.สตตก.อ. (ไทย) ๓/๑๔/๒๓๑-๒๓๔.

หนึ่ง แล้วยกจิตขึ้นสู่อารมณ์วิปัสสนาภาวนาพิจารณา รูป นาม เห็นพระไตรลักษณ์เกิดวิปัสสนาญาณ จนสามารถละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน เรา เขา แล้ว ตัดอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉตพหวน ผู้บรรลุธรรม เช่นนี้ได้ชื่อว่าพระปัญญาวิมุต^{๗๐}

๓) กายสักขี คือ ผู้เป็นพยานในนามกาย หมายถึง ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย และ อาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึง ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัต ที่มีสมาธิทริย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๔) ทิฏฐิปัตตะ คือ ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้องและอาสวะ บางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติ เพื่อพระอรหัต ที่มีปัญญาทริย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๕) สัทธาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา หมายถึง ท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้อง ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตที่มีสัทธาทริย์ แก่กล้า

๖) อัมมานุสारी คือ ผู้เล่นไปตามธรรม (ปัญญา) หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญ อริยมรรค ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีปัญญาแก่กล้า เป็นตัวนำ^{๗๑}

๗) สัทธานุสारी คือ ผู้เล่นไปตามศรัทธา หมายถึง ท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลัง ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้าเป็นตัวนำ

สรุปได้ว่า ผู้บรรลุธรรม คือ พระอริยบุคคล ๔ ประเภท ได้แก่ พระโสดาบัน พระอนาคามี พระสกทาคามี และพระอรหัตต์ แบ่งออกเป็น พระอริยบุคคล ๘ ประเภท ได้แก่ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล พระอรหัตตมรรค และพระอรหัตตผล

พระโสดาบัน สามารถละ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส พระสกทาคามี ละ ๓ ข้อแรก ทำให้กามราคะ และภริษะ เบาบางลง พระอนาคามี ละได้ทั้ง ๕ ข้อ ส่วนพระอรหัตต์ ละสังโยชน์เพิ่มอีก ๕ ข้อ คือ รупราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

พระอริยบุคคล ๘ ประเภท สามารถแบ่งประเภทออกเป็น ๗ ประเภท คือ อุภโตภาควิมุต ปัญญาวิมุต กายสักขี ทิฏฐิปัตตะ สัทธาวิมุต อัมมานุสारी สัทธานุสारी

^{๗๐} พระพิพัฒน์ ไสภณจิตโต (ทับงาม), “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๑๑๕, อง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๖๐/๑๔๘.

๒.๓ หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการบรรลุธรรม

หลักธรรมสำคัญที่เกื้อหนุนต่อการบรรลุธรรม คือ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าการปฏิบัติตามหลักโภธิปักขิยธรรมเพื่อเป็นแนวทางบรรลุพระนิพพาน ดังพระดำรัสว่า “ทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และสมณะ ผู้ส้ารวมกาย ส้ารวมวาจา ส้ารวมใจ อาศัยการเจริญโภธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้แน่นอน”^{๗๒}

โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ จำแนกเป็น ๗ หมวดได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ในจำนวนธรรม ๓๗ ประการเหล่านี้ ถ้านับตัวสภาวะธรรมแท้ ๆ ตัดจำนวนที่ซ้ำออกไปมีเพียง ๑๔ ประการเท่านั้น คือ สติ วิริยะ ฉันทะ จิตตะ ปัญญา สัทธา สมภาณี ปีติ ปัสสัทธิ อุเบกขา สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ อาจกล่าวโดยสังเขปในแต่ละหมวดดังนี้ คือ

๑) สติปัฏฐาน ๔

ได้แก่ การตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกให้ได้ ในมหาสติปัฏฐานสูตรพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อบรรลุญาณธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๗๓} อธิบายว่า ในการปฏิบัติแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ

(๑) การพิจารณากายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก (อานาปานสติ) พิจารณาอิริยาบถ พิจารณาสัมปชัญญะ พิจารณาสิ่งปฏิกุศล พิจารณาธาตุ พิจารณาซากศพ ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

(๒) การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คือ พิจารณาความรู้สึกสุขทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๔ ประการ ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

(๓) การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง แบ่งเป็น ๑๖ ประการ ตามสภาวะของจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ เป็นต้น ตามที่เป็นไปในขณะนั้น ๆ

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๐๑.

^{๗๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐.

(๔) การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ พิจารณาในขณะนั้น ๆ ว่ามีธรรมอะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ชัดธรรมนั้น ๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ นิ वर्ณ ๕, ชั้น ๕, อายุตนะ ๑๒, โพชฌงค์ ๗, อริยสัจ ๔ ว่า คืออะไร เป็นอย่างไร มีตัวตนหรือไม่ เกิดขึ้นเจริญบริบูรณ์ และดับไปได้ อย่างเป็นจริงของมันเป็นอย่างไร

มีคำอธิบายว่า “สติปัฏฐาน” เป็นคำไวพจน์ของสัมมาสติ^{๗๔} คือ การระลึกชอบ สัมมาสตินี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า มีอรรถ ๔ ประเภท คือ กอรูป เวทนา จิต และธรรม การปฏิบัติธรรม แม้ สติปัฏฐานจะมี ๔ อย่าง แต่ทรงเน้นเรื่องการเจริญกายานุปัสสนามากกว่าสติปัฏฐานอื่น^{๗๕} สติปัฏฐาน ๔ นี้ครอบคลุมวิธีปฏิบัติวิปัสสนาทั้งหมดทุกข้อจึงกล่าวว่าเป็นทางสายเอก (เอกายโน มคฺโค)

๒) สัมมปธาน ๔

คือ ความเพียรชอบ มีความหมายเหมือนสัมมาวายามะในอริยมรรคมีองค์ ๘ และในพระสูตรบางแห่งพบรูปว่า “อาตาปะ” คือ ความเพียรเผากิเลสมี ๔ อย่าง เรียกชื่อสั้น ๆ ว่า สังวรปธาน ปธานปธาน ภาวนาปธาน และอนุรักษนาปธาน

(๑) สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (สังวรปธาน)

(๒) สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ปธานปธาน)

(๓) สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (ภาวนาปธาน)

(๔) สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียรประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยงภาพไฟบุลย์เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๗๖} (อนุรักษนาปธาน)

๓) อิทธิบาท ๔

คือ ทางแห่งความสำเร็จ จัดเข้าในโพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มี ๔ ประการ คือ^{๗๗}

(๑) ฉันทะ ความพอใจในธรรม

^{๗๔} พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์, โพธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒.

^{๗๕} พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์, โพธิปักขิยธรรม, หน้า ๓๑.

^{๗๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๐-๔๓๐/๓๒๘-๓๔๑.

^{๗๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑-๔๖๕/๓๕๔-๓๕๗.

- (๒) วิริยะ ความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติธรรม
- (๓) จิตตะ ความตั้งใจฝึกฝนในธรรม
- (๔) วิมังสา ความใคร่ครวญในธรรม

ความสำเร็จในทางธรรมนั้น แตกต่างจากความสำเร็จในทางโลก สามารถจำแนกเป็น ๕ อย่างดังนี้ คือ

- (๑) อภิญญาอิทธิ ความสำเร็จแห่งการรู้อย่าง
- (๒) ปริญาอิทธิ ความสำเร็จแห่งการกำหนดรู้ทุกขสัจ
- (๓) ปหานอิทธิ ความสำเร็จแห่งการละสมุทัย
- (๔) สัจฉิกิริยาอิทธิ ความสำเร็จแห่งการกระทำให้แจ้งนิโรธสัจ
- (๕) ภาวนาอิทธิ ความสำเร็จแห่งการอบรมมรรคสัจ^{๗๘}

๔) อินทรีย์ ๕

คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน โดยเป็นเจ้าการในการทำหน้าที่และเป็นหัวหน้านำสัมปยุตตธรรมในการครอบงำและกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ มี ๕ ประการ นิยมเรียกชื่อตรงตามชื่อธรรมนั้น ๆ เช่น สัทธินทรีย์ (สทฐา+อินทรีย์) เป็นต้น

- (๑) สัทธินทรีย์ ศรัทธาเป็นใหญ่ในความเชื่อมั่นเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย กรรมและผลของกรรม โดยไม่หวั่นไหวในการปฏิบัติธรรม
- (๒) วิริยินทรีย์ วิริยะเป็นใหญ่ในความเพียรที่ไม่ย่อท้อ ไม่ให้เกิดความเกียจคร้านในการปฏิบัติธรรม
- (๓) สตินทรีย์ สติเป็นใหญ่ในการทำจิตให้รู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันได้อย่างชัดเจนในการปฏิบัติธรรม
- (๔) สมာธินทรีย์ สมာธิเป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบัน ไม่ซัดส่ายฟุ้งซ่านไปในอารมณ์อื่นจากอารมณ์ที่กำหนดอยู่ในการปฏิบัติธรรม
- (๕) ปัญญินทรีย์ ปัญญาเป็นใหญ่ในการหยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง โดยไม่หลงงมงายไปในสภาวะธรรมเหล่านั้นในการปฏิบัติธรรม^{๗๙}

^{๗๘} พระคันธसारากวีวงศ์, โพรธิปักขียธรรม, หน้า ๖๐-๖๑.

^{๗๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๙-๕๔๐/๓๔๓-๓๕๑.

๕) พละ ๕

คือ ธรรมอันเป็นกำลังในการกำจัดกิเลส ทำให้บรรลุถึงการตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนา มี ๕ ประการ และมักเรียกชื่อเต็มตามชื่อธรรมนั้น ๆ ว่า สัทธาพละ (สทฺธา+พฺล) เป็นต้น

(๑) สัทธาพละ	ความเชื่อมั่นเลื่อมใสที่มีกำลัง
(๒) วิริยพละ	ความเพียรที่มีกำลัง
(๓) สติพละ	ความระลึกที่มีกำลัง
(๔) สมาธิพละ	สมาธิที่มีกำลัง
(๕) ปัญญาพละ	ความหยั่งรู้ที่มีกำลัง ^{๘๐}

๖) โภชณังค ๗

คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการรู้แจ้งอริยสัจทั้ง ๔ มี ๗ ประการ

(๑) สติสัมโพชณังค ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีสติและปัญญาอันยิ่ง เป็นผู้ระลึกได้ ระลึกถึงกิจที่ทำไว้นาน หรือวาจาที่กล่าวไว้นานได้ เป็นการรับรู้สภาวะธรรมในปัจจุบันขณะ โดยปราศจากตัวตน เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี ไม่มีสมมุติบัญญัติที่ขึ้นอยู่กับบุคคล กาลเวลา หรือสถานที่ มีเพียงสภาวะธรรมทางกายและสภาวะธรรมทางจิตเกิดตามเหตุปัจจัย เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปตามธรรมชาติ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุถึงวิปัสสนาญาณชั้นที่ ๔ แล้ว สติของเขาย่อมต่อเนื่องในสภาวะธรรมปัจจุบัน ไม่ว่าจะนั่งกรรมฐาน เดินจงกรม หรือการกำหนดอริยาบถย่อย เขาจะพยายามตามรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้เองตามธรรมชาติ วิปัสสนาญาณชั้นที่ ๔ นี้ จัดเป็นญาณระดับกลาง เขาารู้สึกว่าต้องการจดจ่ออย่างต่อเนื่อง และเคลื่อนไหวร่างกายช้า ๆ อีกทั้งกลัวที่จะลืมกำหนด ความกลัวว่าจะลืมกำหนดในลักษณะนี้เป็นหิริโอตตปปะในการปฏิบัติธรรม ในช่วงนี้อารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ แม้จะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเพียงใดก็ตาม นักปฏิบัติธรรมย่อมตามรู้เท่าทันอารมณ์นั้นได้^{๘๑}

(๒) ฌัมมวิจยสัมโพชณังค ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีสติอยู่อย่างนั้น วิจย เลือกสรร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา หลังจากวิปัสสนาญาณที่ ๔ แก่กล้าแล้ว นักปฏิบัติย่อมบรรลุวิปัสสนาญาณที่ ๕ ชื่อว่า กังคญาณ คือ ญาณหยั่งเห็นความดับของสภาวะธรรมปัจจุบันโดยรู้สึกว่าการที่เดินอยู่นั้นกลายเป็นควั่นหรือเงาดำ ๆ ไม่มีสัจฐานของเท้าและกำหนดว่า “ยืนหนอ” หรือ “นั่งหนอ” ไม่ชัดเจน ต่อจากนั้น วิปัสสนาญาณในขั้นต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ นักปฏิบัติจะรู้สึกกลัวสภาวะธรรมทางกาย และใจที่กำหนดรู้อยู่ รู้เห็นโทษของสภาวะธรรมว่าไม่ตั้งงาม เพราะตกอยู่ในกระแสของไตรลักษณ์ แล้วเกิดความเบื่อหน่ายอยากหลุดพ้น เมื่อปฏิบัติต่อไปอีกย่อมจะบรรลุสังขารุเปกขา

^{๘๐} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗-๑๘.

^{๘๑} พระคันธสาราภิงค์, โพรธิปักขิยธรรม, หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

ญาณ คือ ญาณที่ประกอบด้วยความวางเฉยในสังขาร ในที่สุดนักปฏิบัติที่มีบารมีเต็มเปี่ยมย่อมบรรลุ มรรค ผล และนิพพานด้วยการรู้เห็นความดับของรูปนามทั้งหมด สำหรับผู้ปฏิบัติที่บรรลุวิปัสสนา ญาณที่ ๔ เป็นต้นไป เชื่อว่าเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์แล้ว

(๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีความเพียร ไม่ย่อท้อ วิจย เลือกลงร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา ปรารภความเพียรแล้ว ความเพียรดังกล่าวนี้ เป็นความเพียร อย่างแรงกล้าที่จดจ่อสภาวะธรรมปัจจุบันด้วยสัมมัปปธาน ๔ กล่าวโดยสรุปแล้ว ความเพียรมี ๒ อย่าง คือ ความเพียรทางกายและความเพียรทางใจ ความเพียรทางกายเป็นความพยายามตั้งกายให้ตรงอยู่ เสมอ ไม่งอหลังหรือลำคอ ถ้าเผลองอตัวลงก็พึงยึดตัวขึ้นและบริกรรมว่า “ยึดหนอ” ส่วนความเพียร ทางใจเป็นความจดจ่อสภาวะธรรมปัจจุบันโดยตั้งใจว่า เราเป็นเด็กแรกเกิด ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต อยู่ กับสภาวะธรรมปัจจุบันเท่านั้น อารมณ์ที่กำหนดอยู่จะเป็นอารมณ์ที่ตนชอบหรือไม่ชอบ นักปฏิบัติก็พึง พยายามกำหนดรู้เท่าทันอารมณ์เหล่านั้นตามความเป็นจริง แม้จะเป็นความฟุ้งซ่านก็ต้องกำหนดรู้ให้ เท่าทันความฟุ้งซ่านนั้น อารมณ์เหล่านี้จัดเป็น จิตตานุปัสสนา ที่ผู้ปฏิบัติต้องทำสติให้จดจ่อต่อเนื่องไม่ ขาดสาย

(๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้ปรารภความเพียร แล้วเกิดปีติที่ ปราศจากอาภิส เมื่อปีติเกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นบาทฐานแก่ปัสสัทธิ เมื่อปัสสัทธิเกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นบาท ฐานให้สมาธิมีพลังแก่กล้าขึ้น สมาธิที่มีพลังแก่กล้านั้นย่อมเป็นบาทฐานแก่อุเบกขาตามลำดับ ซึ่งเป็น กระบวนการนำไปสู่การรู้แจ้งอริยสัจธรรม ปีติมี ๕ ประการ^{๘๒} คือ

๑. ขุททกาปีติ ปีติเล็กน้อย ความรู้สึกอึดใจโดยอาจมีอาการขนลุกทั่วร่างกายหรือน้ำตาไหล

๒. ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะ ความอึดใจที่มีลักษณะเหมือนสายฟ้าแลบปรากฏแม้ ในขณะหลับตา

๓. โอกันติกาปีติ ปีติซึมซับ ความอึดใจที่ปรากฏคล้ายกับคลื่นหรือเหมือน กระแสไฟฟ้าแล่นอยู่ในร่างกาย

๔. อุพเพงคาปีติ ปีติโลดโผน เป็นความอึดใจที่ทำให้ร่างกายสามารถลอยไปใน อากาศได้โดยที่ตนยังไม่ได้บรรลุอภิญญา

๕. ฌรณาปีติ ปีติซาบซ่าน ได้แก่ ความอึดใจที่ปรากฏความเย็นในใจ เป็นความเย็น ห่อหุ้มใจของตน ในบางครั้งกระจายซาบซ่านจากทรวงอกแล่นไปทั่วร่างกาย บางขณะมีความเย็น เกิดขึ้นที่แขน หลัง หรือร่างกายบางส่วน^{๘๓}

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๗.

^{๘๓} พระคัมภีร์สาราวิวงศ์, โพรธิปักขิยธรรม, หน้า ๑๔๗.

ในปีติทั้ง ๕ เหล่านี้ ปีติประเภทหลังมีกำลังกว่าปีติประเภทที่เกิดก่อน กล่าวคือ ขณิกาปีติมีกำลังกว่าชุกทกาปีติ, โลกกันติกาปีติมีกำลังกว่าขณิกาปีติ, อุพเพงคาปีติมีกำลังกว่าโลกกันติกาปีติ, และพรณาปีติมีกำลังกว่าอุพเพงคาปีติ^{๔๔}

(๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีกายและจิตเอิบอิม มีความสงบระงับ ปัสสัทธินี้มีสภาพสงบจากกิเลส ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นรบกวนจิตให้เศร้าหมอง ในบางขณะผู้ปฏิบัติอาจมีความรู้สึกรู้ว่าอยู่คนเดียวในโลกด้วยความเงียบสงบไม่กระวนกระวาย

(๖) สมานีสัมโพชฌงค์ คือ ผู้ปฏิบัติธรรมผู้มีกายสงบ มีจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว สมานีที่จัดเป็นโพชฌงค์ คือ ขณิกสมานีในวิปัสสนาภาวนา เพราะสมถภาวนานั้นไม่ใช่แนวปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากกิเลส (โดยสมุจเฉท) วิปัสสนาภาวนาจึงจัดเป็นแนวปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

(๗) อุเปกขาสัมโพชฌงค์ คือ ผู้ปฏิบัติธรรมมีจิตตั้งมั่น เป็นผู้วางเฉย^{๔๕} แต่ความวางเฉยนี้ไม่ใช่อุเบกขาเวทนาที่วางเฉยไม่สุขไม่ทุกข์ แต่เป็นความวางเฉยในการกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้สม่าเสมอ กล่าวคือ ไม่ต้องปรับศรัทธากับปัญญา และปรับวิริยะกับสมาธิให้สม่าเสมอกัน เพราะอินทรีย์เหล่านั้นมีสภาวะสมดุลไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันด้วยอำนาจของโพชฌงค์ทั้ง ๖ ที่ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้น

โพชฌงค์ทั้ง ๗ นี้ เป็นองค์แห่งการรู้แจ้ง และเป็นการบรรลุธรรมในพระพุทธานุชาสนา นักปฏิบัติผู้เจริญสติที่ระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันภายในกายกับจิตนี้ มีปัญญาหยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง มีความเพียรในการปฏิบัติธรรม เกิดปีติความอิมใจ เกิดปัสสัทธิสงบกายสงบใจ มีสมาธิตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบัน และมีอุเบกขาวางเฉยโดยตามรู้สิ่งที่จิตรับรู้ได้สม่าเสมอก็นจะสามารถบรรลุวิปัสสนาญาณเบื้องสูงตามสมควรแก่บารมีธรรมของตน

๗) อริยมรรค ๘

แปลว่า ทางอันประเสริฐที่นำไปสู่ความหลุดพ้นคือการบรรลุมรรคผลนิพพาน หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

(๑) สัมมาทิฏฐิ แปลว่า ความรู้ชอบ คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

(๒) สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความดำริชอบ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยายาบาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน

(๓) สัมมาวาจา แปลว่า เจรจาชอบ คือ การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

^{๔๔} พระคันธสาราภิวังศ์, โพรธิปักขิยธรรม, หน้า ๑๔๘.

^{๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖-๔๘๕/๓๕๘-๓๗๐.

(๔) สัมมากำมัมมันตะ แปลว่า การกระทำชอบหรือการงานชอบ คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เรามีได้ให้ งดเว้น จากการประพฤติดิฉินในกาม^{๘๖}

(๕) สัมมาอาชีวะ แปลว่า เลี้ยงชีพชอบ คือ เว้นจากการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย ประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ผิดจากทำนองคลองธรรม ทำให้คนอื่นต้องเดือดร้อนด้วยวิธีต่าง ๆ หาเลี้ยงชีวิตด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่เบียดเบียน ผู้อื่นให้เดือดร้อน

(๖) สัมมาวายามะ แปลว่า เพียรชอบหรือพยายามชอบ คือ มี ฉันทะ พรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้เพื่อมิให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ไม่เลือนหาย เจริญยิ่งไพบูลย์เต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว^{๘๗}

(๗) สัมมาสติ แปลว่า ตั้งสติชอบ ระลึกชอบ คือ ตั้งสติในทางที่ถูกต้องตรงต่อการบรรลุมรรคผล ได้แก่ มีสติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีสติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีสติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิฆมา และโทมนัสในโลกเสียได้

(๘) สัมมาสมาธิ แปลว่า ตั้งใจมั่นชอบ คือ การฝึกอบรมจิตให้สงบจากกาม สงบจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ เป็นต้น^{๘๘} กุลบุตรผู้ต้องการพ้นทุกข์ต้องเจริญให้มากซึ่งมรรคมีองค์ ๘ นี้ เท่านั้น จึงจะบรรลุปฏิเวธธรรมได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ), สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ), สัมมาวาจา (เจรจาชอบ), สัมมากำมัมมันตะ (กระทำชอบ), สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ), สัมมาวายามะ (พยายามชอบ), สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) นี้แลคือทาง นี้แลคือข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม^{๘๙}

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถร) ได้อธิบายว่า บรรดาโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้น สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมหลักในการเจริญวิปัสสนา เพราะเมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรมโดยกำหนดรู้อารมณ์ที่เห็น ได้ยิน สัมผัส และจิตที่กำหนดรู้ในปัจจุบันขณะ ก็ชื่อว่าเจริญสัมมัปปธาน ๔ กล่าวคือไม่เปิดโอกาสให้อกุศลเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปอีกด้วย และในขณะเดียวกันยังก่อให้เกิดวิปัสสนากุศล ซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งยังเป็นการพัฒนาวิปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และเจริญไพบูลย์ถึงระดับมรรคกุศล จึงกล่าวได้ว่า ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนากำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่นั้น เท่ากับเจริญสัมมัปปธาน ๔

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

^{๘๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

^{๘๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖.

^{๘๙} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗.

เจริญอิทธิบาท ๔ เจริญอินทรีย์ ๕ เจริญพละ ๕ เจริญโพชฌงค์ ๗ เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่ากับเจริญโพธิปักขิยธรรมไปพร้อมกัน^{๙๐}

มีคำอธิบายว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ นี้ เมื่อบุคคลปฏิบัติธรรมะหมวดใดหมวดหนึ่งก็เป็นอันเจริญครบทุกหมวด เพราะโพธิปักขิยธรรมทั้งหมดนั้น เนื่องอยู่กับมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธดำรัสรับรองว่า เมื่อบุคคลเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้อย่างนี้ ทั้งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ ธรรมทั้ง ๒ นี้ คือสมถะและวิปัสสนาของเขาย่อมเคียงคู่กันไป^{๙๑} พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายไว้ว่า แต่ในเวลาบรรคญาณทั้ง ๔ นี้ แต่ละญาณเกิดขึ้น โพธิปักขิยธรรม ๓๗ เหล่านี้ได้มีพร้อมกันในจิตดวงเดียวกัน ส่วนในขณะผลจิตได้โพธิปักขิยธรรมที่เหลือ ๓๓ เว้นสัมมัปปธาน ๔^{๙๒} การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ เท่ากับรวมการปฏิบัติหมวดอื่นเข้าไว้ทั้งหมดทั้งสติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗ รวมอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ แม้ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ เมื่อพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าได้รวมเอาองค์ธรรมในหมวดอื่น ๆ ไว้ทั้งหมด ซึ่งเป็นความสอดคล้องของหลักธรรมในการปฏิบัติเพื่อบรรลุดุธรรม

๒.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุดุธรรม

วิธีการปฏิบัติเป็นจุดมุ่งหมายในพระศาสนา การไปสู่จุดมุ่งหมายคือการบรรลุดุธรรมไม่ได้ทำได้ด้วยการจินตนาการ การนึกคิดในสิ่งที่ต้องการเท่านั้น การจะไปถึงจุดมุ่งหมายต้องมีการศึกษา มีความเชื่อ มีความพยายาม มีความตั้งใจ และมีวิธีการปฏิบัติ โดยนำวิธีการปฏิบัติที่มีความเหมาะสม มีไปปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักการปฏิบัติเพื่อไปสู่จุดมุ่งหมายสรุปได้ดังนี้คือ

๒.๔.๑ หลักสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติสติปัฏฐาน มีจุดประสงค์เพื่อให้มีจิตใจเป็นกลาง เป็นอิสระไม่ถูกกิเลสควบคุมครอบงำ มองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป มองเห็นและรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายตามภาวะของมันเอง รับรู้ความจริงของสิ่งนั้นตามที่มันเป็นอย่างนั้น โดยไม่เอาความรู้สึกสมมติ และยึดมั่นต่าง ๆ ว่าเป็นตัวเรา เป็นเขา ซึ่งเป็นทำที่ที่เป็นอิสระ ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ เพราะมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงด้วยปัญญา คือไม่มีอคติความเอนเอียง เมื่อเห็นและเข้าใจตามเป็นจริง จนไม่มีความรู้สึกกระหายอยาก (อภิขณา) และความขัดเคืองกระทบใจ (โทมนัส) ไม่มีความกระวนกระวาย

^{๙๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๙๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๐.

^{๙๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔๔.

ต่าง ๆ จิตก็พ้นจากความทุกข์ที่มีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย สงบ เป็นตัวของตัวเอง โดยพิจารณาให้เป็นสัมมาสติ

สติปัฏฐาน ๔ เป็นหนทางปฏิบัติอันเป็นทางสายเอกสายเดียว ในพระพุทธศาสนาที่จะนำพาให้เหล่าเวไนยสัตว์บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๙๓} สติปัฏฐาน ๔ มีใจความสำคัญ ดังนี้ คือ

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งสติตามระลึกดูกายของตน เป็นกัมมัญฐานที่เหมาะสมแก่คนซึ่งมีต้นหาจริตกล้า ปัญญาน้อย มักพอใจติดใจในสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหลาย จึงทรงสอนให้บุคคลอาศัยสติสัมปชัญญะและความเพียรระลึกดูที่กาย อาจจะเป็นระลึกดูลมหายใจเข้าออกที่เรียกว่า อานาปานสติ หรือระลึกที่อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ ยืน เดิน นั่ง นอน หรือระลึกดูทุกส่วนของอิริยาบถ มีสติระลึกทัน ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด กู้แซน เหยียดแขน เป็นต้น ตลอดจนการถอย การแล การเหลียว การก้าว การเหยียดออก การนุ่ง การห่ม เป็นต้น หรือแยกกายออกเป็นส่วนต่าง ๆ ตามหลักของกายคตาสติ แยกกายออกเป็นธาตุ ๔ ตามหลักของธาตุ ๔ ตลอดถึงการดูซากศพในป่าช้า ที่เรียกว่า ป่าช้าทั้ง ๙ เพื่อต้องการให้เกิดความเบื่อหน่ายคล้ายกำหนดในกายตนและกายบุคคลอื่นเป็นประการสำคัญ^{๙๔} โดยมีหลักปฏิบัติ คือ การพิจารณากาย หรือตามดูรู้ทันกาย แบ่งเป็น ๖ อย่าง คือ

(๑) อานาปานสติ หลักอานาปานสติ เป็นการฝึกจิตโดยใช้ลมหายใจเป็นอุปกรณ์ ให้จิตจับอยู่ที่ลมหายใจเข้า-ออกโดยอาการต่าง ๆ หลักการเจริญอานาปานสติ ซึ่งเป็นกายานุปัสสนา แต่ก็ครอบคลุมสติปัฏฐานอีก ๓ ข้อไว้ทั้งหมด คือ เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา

(๒) กำหนดอิริยาบถ คือ การกำหนดรู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ให้มีสติอยู่ทุกอิริยาบถไม่ว่า ยืน เดิน นั่ง นอน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ชัดว่า เราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่า เรายืน เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า เรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ชัดว่า เรานอน”^{๙๕}

(๓) สัมปชัญญะ คือ มีสัมปชัญญะ คือทำความรู้สึกตัวในการกระทำ และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทำความรู้สึกตัวใน การก้าวไป การถอยกลับ การแลดู

^{๙๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๓/๓๐๑.

^{๙๔} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), **นิเทศธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อีรพวงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๙๕.

^{๙๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔.

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งสติตามระลึกจิตของตน ตามที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ ด้วยจิตมีกิเลสก็ให้รู้ว่าจิตมีกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง จิตไม่มีกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งก็รู้ว่าขณะนั้นจิตไม่มีกิเลส เป็นกัมมัญฐานที่เหมาะสมกับคนที่มีทิวฏฐิจริตกล้า ปัญญาบ่อย มักมีความสำคัญมั่นหมายว่าจิตนั้นเป็นของเที่ยงแท้แน่นอน^{๑๐๑}

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งสติตามระลึกธรรม ทั้งที่เป็นกุศลอกุศลและที่เป็นกลาง ๆ ให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งเหมาะกับคนที่มีทิวฏฐิจริตอ่อน ปัญญากล้า เพราะพอใจคิดในธรรม หลักปฏิบัติคือ การตามดู รู้ทัน พิจารณาธรรม ทั้งส่วนที่เป็นกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิต คือ

(๑) กำหนดรู้ทันนิรวณ คือ ธรรมที่กั้นขัดขวางจิต ไม่ให้ก้าวหน้าหรือบรรลุคุณธรรม ความดีงาม มี ๕ อย่าง คือ ๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม ๒) พยาบาท ความคิดร้าย ๓) ถีนมิทชะ ความหดหู่และเซื่องซึม ๔) อุทธัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ ๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย สติระลึกและพิจารณาให้รู้ชัดในขณะนั้น ๆ

(๒) กำหนดรู้ทันขันธ คือ ใช้สติพิจารณากำหนดรู้ว่าขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร โดยการพิจารณาว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความเกิด ความดับแห่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้”^{๑๐๒}

(๓) กำหนดรู้ทันอายตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายในภายนอกแต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสัญญาชนที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสัญญาชนที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร^{๑๐๓}

(๔) กำหนดรู้ทันโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม) คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โพชฌงค์ ๗ แต่ละอย่างนั้น ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร โดยการตามดูรู้ชัดในโพชฌงค์ ๗ ว่า เมื่อสติ (ความระลึกได้) ธัมมวิจย (พิจารณาเลือกเห็นธรรม) วิริยะ (ความเพียร) ปีติ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ (ความสงบ) สมาธิ (ความตั้งใจมั่น) อุเบกขา (พิจารณาเห็นโดยความเป็นกลาง) ภายใน (ตัวผู้ปฏิบัติ) มีอยู่ ก็รู้ชัด^{๑๐๔}

^{๑๐๑} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตภาโณ), นิเทศธรรม, หน้า ๒๙๗.

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^{๑๐๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

^{๑๐๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๑.

(๕) กำหนดรู้ทันอริยสัจ คือ รู้ชัดอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างนั้น ๆ ตามความเป็นจริง ว่าเป็นอะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้น ๆ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) ^{๑๐๕}

สรุปว่า ในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ บอกให้ทราบว่ ชีวิตของเรา มีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่ง คือ ร่างกายและพฤติกรรมทางกายแห่งหนึ่ง เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ แห่งหนึ่ง ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ แห่งหนึ่ง และความคิดไตร่ตรองอีกแห่งหนึ่ง ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่ อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรมต่อไป

๒.๔.๒ วิสุทธิตี ๗

วิสุทธิตี แปลว่า ความบริสุทธิ์ ^{๑๐๖} ในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมอันหมดจดจากมลทินมีรากะเป็นต้น ในทางพระพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงวิสุทธิตี ๗ ว่าเป็นความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปตามลำดับ เป็นการทำให้จิตให้บริสุทธิ์ ด้วยการฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขาไปโดยลำดับจนบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน มีวิธีปฏิบัติ ๗ ชั้น คือ

๑) สี่วิสุทธิตี หมายถึง ความบริสุทธิ์แห่งศีลมี ๔ วิธี ได้แก่

(๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติสำรวมตามพระบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์มี ปาราชิก ๔ เป็นต้น

(๒) อินทริยสังวรศีล บริสุทธิ์ด้วยการสำรวมอินทริยทั้ง ๖ คือ ด้วยการสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ประกอบในมหากุศลจิตขณะ ที่มีการสำรวมในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ การสำรวมในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นั้น ท่านมิให้ถือเอานิमित และอนุพยัญชนะ คือมิให้ถือเอาบัญญัติอารมณ์ เฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น ศีรษะ แขน ขา มือ เป็นต้น เรียกว่า “อนุพยัญชนะ” และมีให้ถือเอาบัญญัติรวม เช่น บัญญัติรวมทั้งรูปร่างกายทั้งหมดโดยความเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นหญิงหรือชาย เป็นต้น เรียกว่า “นิमित” ท่านให้ถือเอาสภาวะปรมาตถ์เท่านั้นเป็นอารมณ์ ได้แก่ นามธรรม และรูปธรรมที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้า เป็นปัจจุบันอารมณ์

(๓) อาชีวะปาริสุทธิตี บริสุทธิ์ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ ฆราวาสพึงงดเว้นจากมิจฉาชีพต่าง ๆ ที่เนื่องด้วยกายทุจริต และวจีทุจริตด้วยวิธียะ อดกลั่นต่อทุจริตและมิจฉาชีพ ฝ่ายบรรพชิตพึง

^{๑๐๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

^{๑๐๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธิมร์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.), หน้า ๔๑๕.

เว้นกุศทุกุศลกรรม (ประจบประแจงเพื่อให้เขาเลื่อมใสตน) และอนเสนา (การแสวงหาโดยวิธีการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติ)

(๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่บริสุทธิ์ด้วยการมีสติพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ เช่น การบริโภคอาหารเพื่อขจัดความทุกข์จากความหิว ใช้จิวรเป็นต้น เพื่อปกปิดอวัยวะที่ทำให้เกิดความละอาย และเพื่อป้องกันลมแตกเป็นต้น^{๑๐๗}

อีกนัยหนึ่ง ศีลย่อมบริสุทธิ์ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เทสนาสุทธิ บริสุทธิ์ด้วยการแสดงอาบัติ
๒. สังวรสุทธิ บริสุทธิ์ด้วยการสำรวมอินทรีย์ ๖
๓. ปรีเยจฺฐิสุทธิ บริสุทธิ์ด้วยการงดเว้นจากการแสวงหาที่ผิดพระธรรมวินัย
๔. ปัจจเวกขณสุทธิ บริสุทธิ์ด้วยการพิจารณาตามพระวินัยบัญญัติ

อนึ่ง ว่าโดยวิธีปฏิบัติต้องเป็นนิจศีล คือ การรักษาศีลอยู่เป็นประจำจึงชื่อว่า “สีลวิสุทธิ” กล่าวคือ คฤหัสถ์ทั่วไปรักษาศีล ๕, อุบาสกและอุบาสิกรักษาศีลอุโบสถ, สามเณรรักษาศีล ๑๐, ภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ จึงได้ชื่อว่าสีลวิสุทธิ การรักษาศีลเป็นนิยต์เป็นสิ่งทำได้ยาก และปุถุชนไม่อาจรักษาเป็นนิยต์ได้ เว้นแต่ท่านผู้เป็นพระอริยบุคคลเท่านั้น

๒) จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือการชำระจิตให้ปราศจากกิเลสนิวรณ์ หมายถึง ความบริสุทธิ์ที่เกิดจากสมาธินั่นเอง จิตตวิสุทธินี้ ย่อมเกิดแก่พระโยคาวจรที่เป็นผู้เจริญสมณะเรียกว่า “สมถยานิก” ส่วนผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” ในการเข้าถึงจิตตวิสุทธินี้ ผู้ปฏิบัติเพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์ จำแนกกล่าวโดยสรุปมี ๒ จำพวก คือ สมถยานิก ได้แก่ ผู้ปฏิบัติได้สมาธิ ๒ ชั้น คือ อุปจารสมาธิกับอัปปนาสมาธิ แล้วเจริญวิปัสสนาเพื่อให้ได้บรรลุมรรคผลต่อไป และวิปัสสนายานิก ได้แก่ ผู้ปฏิบัติได้ขณิกสมาธิเท่านั้น แล้วเจริญวิปัสสนาเพื่อให้ได้บรรลุมรรคผลต่อไป จิตตวิสุทธิ หรือสมาธิที่บริสุทธิ์ เป็นสมาธิที่ปราศจากกิเลสนิวรณ์ มีกามฉันทนิวรณ์ เป็นต้น

๓) ทิฏฐิวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ที่เกิดจากความเห็นถูกต้อง ได้แก่ การรู้เห็นรูปธรรมนามธรรมตามความเป็นจริง หมายความว่า ปัญญาที่กำหนดรู้สภาวะลักษณะของรูปธรรมและนามธรรมว่ามีเฉพาะรูปและนามเท่านั้นที่มีอยู่เป็นอยู่ตามความเป็นจริง ในญาณ ๑๖ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาที่เห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นความจริงนี้ ชื่อว่า “ทิฏฐิวิสุทธิ” เพราะความรู้เห็นนี้ บริสุทธิ์จากสัkkายทิฏฐิ คือ ความสำคัญผิดว่า รูปนามขั้น ๕ ว่าเป็นอัตตาตัวตน ว่าเป็นเราของเรา เป็นต้น

^{๑๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๖.

๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ที่เกิดจากปัญญาที่ข้ามพ้นจากความสงสัย มีรูปวิเคราะห์ว่า “กังขาวิตรณวิ จ สา วิสุทธิ จาติ กังขาวิตรณวิสุทธิ”^{๑๐๘} แปลว่า ปัญญาที่รู้เหตุปัจจัยของนามรูปทั้ง ๒ ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายความว่า ปัญญาที่รู้ว่าธรรมทั้งหลาย คือ นามและรูปเหล่านี้ เกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิชชา ตัณหา เป็นต้น เป็นเหตุ และเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้าก็ตาม หากมีพระผู้เป็นเจ้าบันดาลให้เกิดขึ้นได้ไม่ ปัญญาชื่อ “กังขาวิตรณวิสุทธิ” เพราะสามารถทำลายความเห็นผิดในรูปนามเป็นต้นชื่อว่า “อิสสรนิมมานวาทิภูฏฐิ”^{๑๐๙} คือ สำคัญว่า มีผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้างสัตว์และโลกขึ้น ความเห็นผิดและความสงสัยนี้ ถูกทำลายลงด้วยปัญญาที่เห็นปัจจัยของนามและรูปตามสถานะที่เป็นจริง กังขาวิตรณวิสุทธินี้ ในญาณ ๑๖ ได้แก่ ปัจจัยปริคคหญาณ ซึ่งเป็นญาณที่รู้เห็นปัจจัยของนามรูป ทำให้สิ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ ว่า ในอดีต เราเคยเกิดมาหรือไม่หนอ ชาตินี้ เราเกิดมาได้อย่างไรหนอ และชาติต่อไป เราจะเกิดขึ้นอีกหรือไม่หนอ ความสงสัยเช่นนี้ จะไม่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติที่เข้าถึงญาณที่ ๒ (ปัจจัยปริคคหญาณ) ในวิสุทธิ ๗ เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ

๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ถูกต้องว่าทางนี้ใช่ทางหรือไม่ใช่ทาง ที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน ดังนั้น มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ ท่านจึงหมายถึงปัญญาของผู้ที่มีความรู้ถูกต้องแน่นอนว่า อารมณฺนี้ เป็นอารมณฺที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานหรือไม่ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ ในญาณ ๑๖ ได้แก่ อุทยัพพญาณ (ญาณที่ ๔) เบื้องต้น เรียกว่า ตรุณอุทยัพพญาณ คือ ปัญญาที่รู้เห็นความเกิดและความดับไปของนามรูป ชนิดสันตติยังมิขาด เมื่อเพ่งอารมณฺด้วยสมามีกำลังมากเกินกว่าปัญญา ทำให้วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง อย่างไม่อย่างหนึ่งเกิดขึ้นเป็นอารมณฺปะปนอยู่กับนามรูปที่อยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ ในอุทยัพพญาณนั้น วิปัสสนูปกิเลสที่จัดเป็นกิเลสของวิปัสสนาได้นั้น จะต้องเกิดกับวิปัสสนาที่จัดเข้าในปฏิบัติที่แท้จริงเท่านั้น ข้อที่ไม่ใช่แนวทางของวิปัสสนานั้นมัคคามัคคญาณจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เพราะญาณนี้จะต้องรู้เห็นอย่างถูกต้องว่าอะไรที่ไม่ใช่อารมณฺของมรรค อะไรที่เป็นอารมณฺของมรรคที่แท้จริง เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ อารมณฺที่แท้จริงนั้น ได้แก่ นามรูปที่เป็นไตรลักษณ์ในอุทยัพพญาณ ส่วนอารมณฺที่ไม่ใช่ทางนั้น ได้แก่ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐^{๑๑๐}

๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ในข้อปฏิบัติที่ดำเนินไปสู่พระนิพพานได้แน่นอน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินี้จัดเป็นวิปัสสนาญาณโดยแท้จริง ซึ่งสามารถสงเคราะห์ญาณ ๑๖ เข้าในวิปัสสนาญาณ ๙ ดังนี้ คือ

^{๑๐๘} พระทันตจารย์ธัมมपालเถระ, ปรมตถมยชฺชา นาม วิสุทธิมคฺคมหาฎีกา (ทฺติโย ภาโก), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๗), หน้า ๔๐๖.

^{๑๐๙} อจ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๕๐๑/๒๗๙.

^{๑๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๘.

- (๑) พลวอุทฺทัพพญาณ
- (๒) ภัทฺถญาณ
- (๓) ภยตฺตูปัฏฺฐานญาณ (ภยญาณ)
- (๔) อาทึนญาณ
- (๕) นิพพิทาญาณ
- (๖) มุญฺจิตฺตัมยตาญาณ
- (๗) ปฏฺฐิสังขญาณ
- (๘) สังขารุเปกขญาณ
- (๙) อนฺุโลมญาณ (สัจจานฺุโลมิกญาณ)

ญาณทั้ง ๙ นี้ เป็นวิปัสสนาญาณโดยตรง (เริ่มตั้งแต่ญาณที่ ๔ ในญาณ ๑๖) ซึ่งเรียกชื่อว่า พลวอุทฺทัพพญาณ แปลว่า อุทฺทัพพญาณที่มีกำลัง คือ ปัญญาที่เห็นนามรูปโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ที่พ้นมาจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่างเป็นต้นมาแล้ว จนถึงอนฺุโลมญาณ (สัจจานฺุโลมิกญาณ) วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้ ในวิสุทฺธิ ๗ ท่านเรียกชื่อว่าปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทฺธิ เพราะเป็นการปฏิบัติเพื่อทำลายวิปลาสมธรรมทั้งปวง มีอตฺตวิปลาสมเป็นต้น ทำให้เข้าถึงความพ้นทุกข์ได้ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทฺธิ

๗) ญาณทัสสนวิสุทฺธิ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ โดยสมบูรณ์^{๑๑๑} ญาณทัสสนวิสุทฺธินี้ เป็นโลกุตตรปัญญา ส่วนวิสุทฺธิที่ ๑-๖ จัดเป็นโลกียปัญญา เฉพาะในปัจจุบันขณะญาณที่พิจารณาอารมณ์ ๑๙ อย่างนั้น จัดเป็นโลกียปัญญา แต่สงเคราะห์ไว้ในวิสุทฺธิ ๗ ที่ชื่อว่าญาณทัสสนวิสุทฺธินี้ เพราะปัจจุบันขณะญาณมีการพิจารณามรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรมด้วย

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการบรรลุธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวการบรรลุอรหัตตผลด้วยชั้นเดียวเท่านั้น แต่การบรรลุอรหัตตผลนั้น ย่อมมีได้ด้วยการบำเพ็ญสิกขา^{๑๑๒} โดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญกิริยาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญปฏิปทาโดยลำดับ ฯลฯ”

พระพุทธดำรัสนี้ เป็นการยืนยันในแนวทางของการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลและนิพพานว่า มีลำดับขั้นตอน และมีธรรมที่สนับสนุนทำให้บรรลุธรรม พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในที่ทั้งหลายว่า การบรรลุธรรม จะต้องเกิดจากการบำเพ็ญไตรสิกขา^{๑๑๓} ดังที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๑.

^{๑๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.

^{๑๑๓} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๔๔/๓๙๓.

ประการนี้แล ย่อมมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ลุล่วงถึงที่สุด แห่งที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ดังนั้น วิสุทธิ ๗ และไตรสิกขาจึงมีความสอดคล้องกัน เป็นหลักธรรมที่จะนำพาผู้ปฏิบัติให้ถึงฝั่งคือพระนิพพานได้ กล่าวว่าเป็นปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพานดุจรด ๗ ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย เมื่อปฏิบัติตามหลักวิสุทธิ ๗ แล้ว ญาณ ๑๖ ก็เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติไปตามลำดับ ถ้าเคยได้เป็นผู้อบรมสั่งสมบารมีมาในอดีตชาติ เมื่อบารมีถึงความแก่รอบแล้วย่อมสามารถบรรลุมรรค ญาณ และผลญาณเป็นพระอริยบุคคลได้

๒.๕ สรุปท้ายบท

การบรรลุธรรม คือ การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เข้าถึงกระแสแห่งธรรมที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอนจนสามารถบรรลุถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ระดับต่าง ๆ ได้แก่ พระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ให้หมดสิ้นไป พระสกทาคามี สามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างข้างต้นให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงอีกด้วย พระอนาคามี สามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างข้างต้นได้ และละกามราคะ ปฏิฆะ ได้อีกด้วย สำหรับพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด คือพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา โดยสิ้นเชิง

หลักธรรมที่สนับสนุนเกื้อกูลต่อการบรรลุธรรม คือ โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่ช่วยอุดหนุนกัน เป็นกระบวนการให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง โดยหลักธรรมทั้งหมดนั้นมีความสำคัญต่อการเกื้อหนุนให้เกิดความก้าวหน้า และสนับสนุนกันทุกหลักธรรม เพื่อการบรรลุธรรม

สติปัฏฐาน ๔ เป็น หนทางปฏิบัติอันเป็นทางสายเอกสายเดียว ในพระพุทธศาสนาที่จะนำพาให้เหล่าเวไนยสัตว์บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพาน ได้แก่ (๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะแก่คนที่มัวติดมหากจรตกล้า ปัญญาอ่อน (๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะกับคนที่มัวติดมหากจรตอ่อน ปัญญากล้า (๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะกับคนที่มีทิฏฐิจริตกล้า ปัญญาอ่อน (๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะกับคนที่มีทิฏฐิจริตอ่อน ปัญญากล้า ส่วนทางแห่งความบริสุทธิ์นำไปสู่ความหลุดพ้นคือพระนิพพาน มีชื่อเรียกว่า วิสุทธิ ๗ เป็นความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปตามลำดับ เป็นการทำให้บริสุทธิ์ ด้วยการฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขาไปโดยลำดับจนบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ดังนั้น สติปัฏฐาน ๔ และวิสุทธิ ๗ จึงมีความสอดคล้องกัน เป็นหลักธรรมที่จะนำพาผู้ปฏิบัติให้ถึงฝั่งคือพระนิพพานได้ เมื่อปฏิบัติตามหลักวิสุทธิ ๗ แล้ว ญาณ ๑๖ ก็เกิดขึ้นแก่ผู้

ปฏิบัติไปตามลำดับ ถ้าเป็นผู้เคยสั่งสมบารมีในอดีตชาติ เมื่อบารมีถึงความแก่กล้าในการปฏิบัติ ย่อมสามารถบรรลุมรรคผล เป็นพระอรหันต์บุคคลได้

บทที่ ๓

การบรรลุธรรมแบบสุขขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือการบรรลุธรรม สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งบุคคลที่บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้น มีระดับของการบรรลุธรรมแตกต่างกันตามกิเลสที่แต่ละท่านสามารถละได้ ในบทนี้จะศึกษาถึงพระอริยบุคคลที่เรียกว่า พระสุขขวิปัสสกะ จึงได้กำหนดประเด็นในการศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมแบบสุขขวิปัสสกะ ไว้ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ ความหมายของสุขขวิปัสสกะ
- ๓.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาแบบสุขขวิปัสสกะ
- ๓.๓ การบรรลุธรรมแบบสุขขวิปัสสกะ
- ๓.๔ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายของสุขขวิปัสสกะ

ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต มจลวรรค ปุตตสูตร ว่าด้วยสมณะผู้ไม่หวั่นไหวเหมือนพระราชโอรสองค์ที่ ได้แสดงเรื่องของพระสุขขวิปัสสกะ ให้ทราบความหมายว่า เป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว ได้แก่พระเสขะ (๒) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมทริก ได้แก่ ท่านผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แต่ไม่ได้วิโมกข์ ๘ (๓) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุม ได้แก่ ท่านผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ และได้วิโมกข์ ๘ (๔) บุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ได้แก่ ท่านผู้สันโดษด้วยปัจจัย ๔ เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารีมีโรคาพาน้อย ได้ฌาน ๔ ได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ^๑

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อธิบาย บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมทริก ได้แก่ ท่านผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แต่ไม่ได้วิโมกข์ ๘ ไว้ว่า

สมณปุณทริกโกติ ปุณทริกสทิสโส สมโณ. ปุณทริกํ นาม อุนสตปตฺตํ สโรรุหํ. อิมินา สุขขวิปัสสกะชีณาสวํ ทสเสติ. โส หิ ฌานาภิญญานํ อภาเวน อปริปุณณคุณตฺตา สมณปุณทริกโก นาม โหติ.

^๑ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๒.

สมณะเหมือนดอกปทุมทริก ในที่นี้หมายถึงพระสุกขวิปัสสกะชีนาสพ ที่มีคุณไม่บริบูรณ์ เพราะไม่มีฌาน และอภิญญา เปรียบเหมือนดอกปทุมทริกที่งอกขึ้นในสระจะมีกลีบเพียง ๙๙ กลีบ ไม่ครบร้อย^๒

สุกขวิปัสสกะเป็นชื่อเรียกพระอรหันต์ประเภทหนึ่ง ในพระไตรปิฎกได้แสดงไว้ว่าเป็นพระปัญญาวิมุตประเภทหนึ่ง เมื่อต้องการทราบความหมายเกี่ยวกับพระสุกขวิปัสสกะ จึงต้องทำการศึกษาจาก พระปัญญาวิมุตที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และปกรณ์วิเสส ดังความที่ปรากฏดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงบัญญัติชื่อให้เป็นพิเศษ เรียกพระสุกขวิปัสสกะ เป็นประเภทหนึ่งในหมู่พระปัญญาวิมุต โดยนัยนี้ ได้จัดแบ่งพระอรหันต์ออกไปเป็น ๑๐ ประเภท เป็นพระปัญญาวิมุต ๕ ประเภท พระอุกโตภาควิมุต ๕ ประเภท ดังต่อไปนี้

ก) พระปัญญาวิมุต

(๑) พระปัญญาวิมุต	ผู้เป็นสุกขวิปัสสกะ (พระวิปัสสนายานิก)
(๒) พระปัญญาวิมุต	ผู้ได้ปฐมฌาน (ได้ก่อนทำวิปัสสนา)
(๓) พระปัญญาวิมุต	ผู้ได้ทุติยฌาน
(๔) พระปัญญาวิมุต	ผู้ได้ตติยฌาน
(๕) พระปัญญาวิมุต	ผู้ได้จตุตถฌาน

ข) พระอุกโตภาควิมุต

(๑) พระอุกโตภาควิมุต	ผู้ได้อากาสนัญญายตนสมาบัติ
(๒) พระอุกโตภาควิมุต	ผู้ได้วิญญานัญญายตนสมาบัติ
(๓) พระอุกโตภาควิมุต	ผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ
(๔) พระอุกโตภาควิมุต	ผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
(๕) พระอุกโตภาควิมุต	ผู้ได้สัญญาเวทยิตนิโรธ ^๓

ในพระบาลีมีข้อความปรากฏเกี่ยวกับพระปัญญาวิมุต ที่แสดงไว้ในเรื่องบุคคล ๗ จำพวก ที่เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ดังต่อไปนี้คือ

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๗ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^๔ ดังนี้คือ

๑. ท่านผู้เป็นอุกโตภาควิมุต
๒. ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต

^๒ อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๘๗/๔๙๙.

^๓ วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๓๐๑-๓๐๒.

^๔ อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐.

๓. ท่านผู้เป็นกายสักขี	๔. ท่านผู้เป็นทิวฐิปัตตะ
๕. ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต	๖. ท่านผู้เป็นธัมมานุสारी
๗. ท่านผู้เป็นสัทธานุสारी	

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๗ จำพวกนี้แล เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก

ในพระสูตรต้นตปิฎก ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค สัมปทานียสูตร บุคคลบัญญัติ ได้แสดงเรื่องบุคคลบัญญัติที่นับว่ายอดเยี่ยม มีบุคคล ๗ จำพวกดังนี้คือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่งเทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องบุคคลบัญญัติก็นับว่ายอดเยี่ยม บุคคล ๗ จำพวกนี้ คือ

๑. อุภโตภาควิมุต	(ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน)
๒. ปัญญาวิมุต	(ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา)
๓. กายสักขี	(ผู้เป็นพยานในนามกาย)
๔. ทิวฐิปัตตะ	(ผู้บรรลุสัมมาทิวฐิ)
๕. สัทธาวิมุต	(ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา)
๖. ธัมมานุสारी	(ผู้แส่ไปตามธรรม)
๗. สัทธานุสारी	(ผู้แส่ไปตามศรัทธา) ^๕

ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายเกี่ยวกับบุคคลทั้ง ๗ จำพวกไว้ดังนี้

ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน) หมายถึงท่านผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตขั้นอรุปสมาบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา เป็นพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุต

ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา

ท่านผู้เป็นกายสักขี (ผู้เป็นพยานในนามกาย) หมายถึงท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตที่มีสมาธิหรือแก่กล้าในการปฏิบัติ

ท่านผู้เป็นทิวฐิปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิวฐิ) หมายถึงท่านผู้เข้าใจอริยสังคตองและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๑.

ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) หมายถึงท่านผู้เข้าใจอริยสังกตถูกต้อง ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

ท่านผู้เป็นอัมมานุสारी (ผู้แล่นไปตามธรรม) หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญอริยมรรค ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ

ท่านผู้เป็นสัทธานุสारी (ผู้แล่นไปตามศรัทธา) หมายถึงท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้าเป็นตัวนำ^๖

นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงความหมายเกี่ยวกับพระสุกขวิปัสสกะไว้ดังต่อไปนี้คือ

สุกขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้มีการเห็นแจ้งที่เกี่ยวแห่งเพราะไม่มียางคือ สมถภาวนา ซึ่งมีรูปวิเคราะห์ว่า สมถภาวนาสีเนหาภาเวน สุกขา ลูชา อสินิทธา วา วิปัสสนา เอตสชาติ สุกขวิปัสสโก (สุกข+วิ+บทหน้า ทิส ธาตุในความหมายว่าเห็น ญฺ ปัจจัย แปลง ทิส เป็น ปสฺส แปลง ญฺ เป็น ออก)^๗

สุกขวิปัสสกะ หมายถึง พระผู้เจริญวิปัสสนาล้วนสำเร็จพระอรหัต มิได้ทรงคุณพิเศษอย่างอื่นอีก เช่นไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญา เป็นต้น^๘

สุกขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือ ท่านผู้มีได้ฌาน สำเร็จอรหัตด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วน ๆ^๙

พระสุกขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ได้สมาธิถึงระดับฌาน ต่อเมื่อถึงขณะแห่งมรรค^{๑๐}

ในอรหัต ๒ อธิบายไว้ว่า อรหัต หมายถึง ผู้บรรลุอรหัตผลแล้ว, ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่างแท้จริง^{๑๑} คือ

^๖ อัง.สวดก.อ. (ไทย) ๓/๑๔/๒๓๑-๒๓๔.

^๗ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๙๕๑.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๔๙๖.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๘๐.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๔๑๘.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๙.

(๑) สุขขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือ ท่านผู้มีได้ฌาน สำเร็จอรหัตตด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วน ๆ

(๒) สมถยานิก หมายถึง ผู้มีสมถะเป็นยาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนได้สำเร็จอรหัตต

การจำแนกพระอรหันต์เป็นสองประเภทนี้ มีที่มาในคัมภีร์ชั้นหลังเช่น ปรมัตถโคตติกา เป็นต้น ไม่ปรากฏในบาลีแห่งใด ดังคำอธิบายเพื่อเข้าใจเพิ่มเติมดังนี้

ประเภทที่ ๑ คือท่านอาศัยเพียงขณิกสมาธิ เจริญวิปัสสนาไปจนถึงที่สุดแต่เมื่อจะสำเร็จอรหัตตผลนั้น ก็เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ประเภทนี้เรียกอีกอย่างว่า วิปัสสนายานิก คือผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นยาน

ประเภทที่ ๒ คือ ที่บาลีเรียกว่า อุภโตภาควิมุต

สมถยานิก และวิปัสสนายานิก มีความแตกต่างกันดังนี้คือ วิปัสสนายานิก แปลว่าผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน หมายถึงผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นยาน คือ ผู้ที่เริ่มปฏิบัติด้วยการเจริญวิปัสสนาทีเดียว ไม่ได้ฝึกเจริญสมาธิใด ๆ มาก่อน แต่เมื่อเจริญวิปัสสนา คือใช้ปัญญาพิจารณาความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง จิตก็จะสงบ เกิดสมาธิ สมาธิที่เกิดขึ้นเป็นเพียงขณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วคราว เป็นสมาธิเท่าที่จำเป็นเพื่อให้วิปัสสนาดำเนินต่อไปได้ ส่วนสมถยานิกนั้นเจริญสมถะก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาภายหลัง สมถยานิกเจริญภาวนาจนได้อุปปจารสมาธิ อับปนาสมาธิ และได้ฌานสมาบัติ แล้วจึงเจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไปจนถึงที่สุด จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์บุคคล สอดคล้องกับหลักที่แสดงไว้ว่าผู้บรรลุอรหันต์ จะต้องมีการเจริญทั้งสมถะและวิปัสสนา ทั้งสองอย่างจึงจะบรรลุธรรมได้

ในอรหันต์ ๔ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงประมวลแสดงไว้ในหนังสือธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ หน้า ๔๑ ซึ่งมีคำอธิบายตามที่มาเฉพาะของคำนั้น ๆ ดังต่อไปนี้คือ

- (๑) สุขขวิปัสสโก หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน
- (๒) เตวิชโช หมายถึง ผู้ได้วิชา ๓
- (๓) ฉฬภิญโญ หมายถึง ผู้ได้อภิญญา ๖
- (๔) ปฏิสมุทิตปตโต หมายถึง ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔^{๑๒}

แต่ในคัมภีร์อรรถกถาบางแห่งนิยมจำแนกเป็น ๒ อย่าง เหมือนในหมวดก่อนบ้าง เป็น ๕ อย่างบ้าง ที่เป็น ๕ คือ

^{๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๑.

- (๑) ปัญญาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
 (๒) อุภโตภาควิมุต ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ได้ทั้งเจโตวิมุต ขึ้นอรุปรสมาบัติก่อน แล้วได้ปัญญาวิมุต
 (๓) เตวิชชะ ผู้ได้วิชา ๓
 (๔) ฉฬภิญโญ ผู้ได้อภิญญา ๖
 (๕) ปฏิสัมภีที่ปัตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภี ๔^{๑๓}

แต่ทั้งหมดนี้ ย่อลงแล้วเป็น ๒ อย่างที่แสดงไว้ส่วนมากคือ

- (๑) พระปัญญาวิมุต
 (๒) พระอุภโตภาควิมุต

พระอรียบุคคล ที่ได้จำแนกแยกประเภทให้ทราบทั้งหมด ซึ่งมีจำนวนมากนั้น ในฐานะที่ พระอรหันต์เป็นบุคคลสูงสุด ผู้จบศึกษา เป็นอเสชชะ เสร็จสิ้นภาวณา เป็นภาวิตแล้ว บรรลุจุดหมาย ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อประโยชน์ตนอีกต่อไป เป็นผู้มุ่งบำเพ็ญปรัตถะ เพื่อประโยชน์สุขแห่งพหูชนเพื่อ เกื้อการุญแก่ชาวโลก แยกออกมาแสดงให้เห็นชัดเจนจำเพาะเป็นหมวดหนึ่ง

พระอรหันต์ ซึ่งมีทั้งหมด ๒ ประเภทนั้น แยกออกไปโดยคุณสมบัติพิเศษที่ได้ และไม่ได้ พร้อมทั้งความหมายสรุปอีกครั้งหนึ่งดังนี้ ๑. พระปัญญาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่ ท่านผู้ มุ่งหน้าบำเพ็ญแต่วิปัสสนา อาศัยสมณะเพียงใช้สมาธิเท่าที่จำเป็น พอเป็นบาทฐานของวิปัสสนาให้ บรรลุอัสวักขยญาณเท่านั้น ได้สมณะไม่เกินรูปฌาน ๔ ไม่มีความสามารถพิเศษ เช่น เข้านิโรธสมาบัติ ไม่ได้ ไม่ได้โลกียอภิญญา ๕ เป็นต้นจำแนกได้ดังนี้ ก) พระสุกขวิปัสสกะ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ได้สมาธิ คือระดับฌาน ต่อเมื่อถึงขณะแห่งมรรค ข) พระปัญญาวิมุต ผู้ได้ฌาน ๔ อย่างน้อยขั้นหนึ่งก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาให้บรรลุอรหัตผล ค) ปฏิสัมภีที่ปัตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภี ๔ คือได้ปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ^{๑๔}

จากการศึกษาเรื่องของพระสุกขวิปัสสกะได้พบว่า ในบาลีพระไตรปิฎกมิได้แสดง ความหมายพระสุกขวิปัสสกะไว้โดยตรง แสดงว่าเป็นพระปัญญาวิมุต ซึ่งหลุดพ้นด้วยปัญญา ไม่ได้ สัมผัสวิโมกข์ ๘ แสดงว่าเป็นพระชีนาสพ ที่มีคุณยังไม่บริบูรณ์ เพราะไม่มีฌาน และอภิญญา ในอรรถกถา แสดงว่าเป็นประเภทหนึ่งใน ๕ ประเภท ของพระปัญญาวิมุต ที่มีได้ฌาน แต่เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว ส่วนอีก ๔ ประเภท คือ ผู้ได้ปฐมฌาน, ทุตติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน ได้ก่อนทำวิปัสสนา ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่หลุดพ้นด้วยปัญญา เหมือนกันกับพระสุกขวิปัสสกะ ส่วนพระเตวิชชะ กับพระ ฉฬภิญโญ เป็น อุภโตภาควิมุต ประเภทหนึ่ง แต่ท่านแยกพระอุภโตภาควิมุตไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๐.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๔๑๘.

เพราะพระอุกโทภาควิมุตที่ไม่ได้โลกยวิชชา และโลกยอภิญญาก็มี ส่วนพระปฏิสัมภิทัปปัตตะ ได้ความแตกฉานทั้งสิ้น ด้วยปัจจัยทั้งหลายที่เคยประกอบความเพียรไว้ก่อน และบรรลुพระอรหันต์เหมือนกัน แต่ต่างกันที่มีฤทธิ์

สรุปว่า พระสุกขวิปัสสกะ คือ พระปัญญาวิมุต ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ผู้มีการเห็นแจ้งที่เหี่ยวแห้ง เพราะไม่มียางคือ สมถภาวนา ท่านผู้มีได้มาน สำเร็จพระอรหันต์ มิได้ทรงคุณวิเศษอย่างอื่นอีก เช่นไม่ได้มานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา ใช้ขณิกสมาธิในการเจริญภาวนา จะได้สมาธิถึงระดับฌานต่อเมื่อถึงขณะแห่งมรรค

๓.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาแบบสุกขวิปัสสกะ

การเจริญวิปัสสนาภาวนาแบบสุกขวิปัสสกะที่เรียกว่า วิปัสสนายานิก หรือสุทธวิปัสสนายานิก มีวิธีการเจริญภาวนาดังนี้คือ

๓.๒.๑ การเจริญวิปัสสนา ๔ แบบ

ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ได้จำแนกการเจริญวิปัสสนาออกเป็น ๔ ประเภท^{๑๕} ได้แก่

ก. สมถปุพพังคมวิปัสสนา	หมายถึง การเจริญวิปัสสนามีสมถนำหน้า
ข. วิปัสสนापुพพังคมสมถะ	หมายถึง การเจริญสมถมีวิปัสสนานำหน้า
ค. ยุคันทธสมถวิปัสสนา	หมายถึง การเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่ไปด้วยกัน
ง. ธรรมุทธัจจวิคคหิตมานัส	หมายถึง การเจริญวิปัสสนาภาวนาเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วย ธรรมุทธัจจ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. สมถปุพพังคมวิปัสสนา

การเจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า เรียกชื่อเต็มว่า สมถปุพพังคมวิปัสสนาภาวนา คือ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณเไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ สมถะจึงเกิดก่อน แล้วพิจารณาเห็น ธรรมที่เกิดในสมาธินั้น ในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาค่อยเกิดขึ้น^{๑๖}

ผู้เจริญวิปัสสนาโดยใช้สมถะนำหน้า เรียกว่า สมถยานิกบุคคล คือ ผู้ปฏิบัติที่ได้รู้รูปฌานหรืออรุณฌานมาก่อน แล้วจึงออกจากฌานนั้น ๆ ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา จนทำมรรค ผล ให้เกิดภายหลัง โดยสมถะที่บำเพ็ญก่อนนี้ อาจเป็นเพียงอุปจาระสมาธิ หรือเป็นอัปปนาสมาธิจนได้ฌานสมาบัติก็ได้^{๑๗}

^{๑๕} อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘.

^{๑๖} คู่มือรายละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๔๙.

การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้าในอรรถกถาพระวินัยอุบายไว้ว่า ผู้มีจิตตถณานหรือปัญญาเกิดแล้ว ใครจะเจริญกรรมฐาน โดยวิธี สลัดภคณา (คือ วิปัสสนา) และวิวิฏฐา (คือ มรรค) แล้วบรรลุปาริสุทธิ (คือ ผล) ในอานาปานสติภาวนานี้ต่อไปย่อมทำมานั้นแลให้ถึงความเป็นวิสัยด้วยอาการ ๕ แคล้วคล่องแล้วกำหนดรูปนามเจริญวิปัสสนา^{๑๘}

การกำหนดรู้องค์ฌาน และสัมปยุตตธรรม คือ จิตพร้อม ด้วยเจตสิก หมายถึง การกำหนดสภาวะลักษณะที่เป็นลักษณะพิเศษของธรรมนั้น ๆ และหน้าที่ เป็นต้น มิใช่การรับรู้ ชื่อ รูปร่าง สันฐานหรือจำนวน พระพุทธองค์จึงตรัสสอนให้กำหนดรู้รูปธรรมก่อนนามธรรม แต่หากนามธรรมปรากฏชัดในบางขณะ ก็อาจกำหนดนามธรรมได้เช่นกัน ผู้ปฏิบัติไม่สามารถกำหนดรูปธรรมและนามธรรมพร้อมกันได้ จึงทรงแสดงการกำหนดรู้หัตถรูป อันเป็นที่อาศัยของฌาน การเจริญวิปัสสนาในนามธรรม ย่อมมีแก่สมถยานิกเป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยมีนามธรรมเป็นหลัก ย่อมกำหนดรู้องค์ฌาน หมายความว่า เมื่อกำหนดรู้นามธรรมเป็นหลักแล้ว แม้ไม่กำหนดรูปธรรม ก็จัดว่าได้กำหนดรูปนามทั้งสองอย่างได้โดยปริยาย แม้วิปัสสนายานิกผู้กำหนดรูปเป็นหลัก ก็จัดว่าได้กำหนดรูปนามทั้งสองโดยปริยายเช่นเดียวกัน เพราะรูปนามก็มีลักษณะทั่วไป คือ ไตรลักษณ์เหมือนกัน

สมถยานิก เมื่อสำเร็จอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านจัดแยกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) พระปัญญาวิมุต คือ ท่านที่ได้ฌานสมาบัติเพียงขั้นรูปฌาน คือ ไม่เกินจิตตถณาน ก่อนเจริญวิปัสสนาภาวนา บรรลุอรหัตตผลเป็นปัญญาวิมุต (๒) อุภโตภาควิมุต คือ ท่านที่ได้อรูปฌานขั้นใดขั้นหนึ่ง หรือสัญญาเวทิตยนิโรธ ก่อนเจริญวิปัสสนาภาวนา บรรลุอรหัตตผลเป็นอุภโตภาควิมุต^{๑๙}

ข. วิปัสสนาปุพพังคสมณะ

สมณะมีวิปัสสนานำหน้า เรียกเต็มว่า วิปัสสนาปุพพังคสมณภิกขุ เป็นสภาวะที่มีการพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา อันเป็นวิปัสสนาเกิดก่อน สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายอันเกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมณะ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง^{๒๐}

ผู้ปฏิบัติตามรู้รูปธรรมและนามธรรมพร้อมกันไม่ได้ เพราะทั้งสองมีลักษณะต่างกัน นั่นคือรูปมีลักษณะไม่รู้รู้อารมณ์ ส่วนนามมีลักษณะรู้รู้อารมณ์ และจิตก็รับอารมณ์ได้แค่หนึ่งเดียว ในแต่ละขณะ ไม่สามารถรับรู้สองอารมณ์ในขณะเดียวกันได้ ดังมีข้อความกล่าวไว้ว่า ควรหยังเห็นรูป ในบางคราว ควรหยังเห็นนามในบางคราว เพราะไม่อาจหยังเห็นพร้อมกัน เนื่องจากรูปธรรมตรงกันข้ามกับนามธรรมโดยแท้ และไม่ประสงค์การหยังเห็นในเรื่องที่ต่างกัน

^{๑๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๕.

^{๑๙} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐-๒๑.

^{๒๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

สรุปได้ว่า สมถยานิกกำหนดรู้อารมณ์ที่ปรากฏชัดเมื่อออกจากฌานแล้ว ซึ่งได้แก่นามธรรม คือ ฌานจิตตูปาทในปัจุบันขณะ หทัยรูปอันเป็นที่ตั้งของจิต หรือรูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดจากจิต ส่วนวิปัสสนายานิกเป็นผู้กำหนดรู้รูปนามในปัจุบันขณะ ต่างกันเพียงสมถยานิกเป็นผู้บรรลุฌานแล้ว จึงกำหนดรู้ฌานได้ ส่วนวิปัสสนายานิกไม่ได้บรรลุฌาน จึงกำหนดรูปนามในขณะนั้น ๆ ดังนั้น วิปัสสนายานิกควรเจริญสติรู้เท่าทันสภาวะการเห็น ซึ่งเป็นจิตและเจตสิก รูปอันเป็นที่ตั้งของนามธรรมเหล่านั้น และสิ่งที่พบเห็น เช่นเดียวกับขณะได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส ส่วนในขณะนึกคิด ควรรู้เท่าทันสภาวะคิดที่เป็นจิตและเจตสิก รูปอันเป็นที่ตั้งของนามธรรมเหล่านั้น และรูปอันเกิดจากจิตที่คิดฟุ้งซ่าน โดยรับรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏชัดในขณะนั้น ๆ ตามสมควร ผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยมีรูปธรรมเป็นหลักซึ่งเรียกว่าผู้เพ่งลมหายใจเข้าออก ย่อมกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ส่วนผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยมีนามธรรมเป็นหลัก ย่อมเป็นการกำหนดรู้องค์ฌาน”

ค. ยุคนันทสมถวิปัสสนา

การเจริญสมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน เรียกเต็มว่า สมถวิปัสสนายุคนันทภาวนา^{๒๑} คำว่า “ยุคนันทสมถวิปัสสนาภาวนา” ยุค แปลว่า คู่ นันท แปล เชือกเป็นเครื่องผูก ความสัมพันธ์ระหว่าง สมถภาวนากับวิปัสสนาภาวนา มีลักษณะของกิจหรือหน้าที่ที่เหมือนกัน เป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเลยกันและกัน ด้วยการมีสภาวะเป็นอารมณ์^{๒๒}

การเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่ไปด้วยกันอาการ ๑๖ อย่าง ได้แก่

๑. ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์	๒. ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร
๓. ด้วยมีสภาวะละ	๔. ด้วยมีสภาวะสละ
๕. ด้วยมีสภาวะออก	๖. ด้วยมีสภาวะหลีกออก
๗. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด	๘. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต
๙. ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น	๑๐. ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ
๑๑. ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม	๑๒. ด้วยมีสภาวะไม่มีนิमित
๑๓. ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ	๑๔. ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ
๑๕. ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน	๑๖. ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วงเลยกัน

เมื่อละอุทธัจจะจึงมีสมาธิ คือ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน โดยมีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อภิกษุผู้นั้นละอวิชชาจึงมีวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นสภาพที่มีนิโรธเป็นอารมณ์ สมถะและวิปัสสนาจึงมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กัน ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์^{๒๓}

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓-๖๕/๑๑๖-๑๒๒.

^{๒๒} พ.บ. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๐-๔๒๔.

^{๒๓} พ.บ. (ไทย) ๓๑/๕/๔๑๙.

การเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาควบคู่กัน ไม่ได้หมายความว่า ทำทั้งสองอย่างพร้อมกันทีเดียว เพราะเราไม่สามารถพิจารณาสังขารด้วยจิตเดียวกันกับที่เข้าสมาบัติ คำว่า เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กัน จึงมุ่งแสดงถึง การเข้าสมาบัติถึงไหนก็พิจารณาสังขารถึงนั้น พิจารณาสังขารถึงไหน ก็เข้าสมาบัติถึงนั้น กล่าวคือ เข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว พิจารณาสังขาร ครั้นพิจารณาสังขารแล้ว ก็เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว พิจารณาสังขารอีก เป็นต้น ภาวนาลักษณะนี้เรื่อยไปตามลำดับ จนเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ก็พิจารณาสังขารอีก อย่างนี้เรียกว่าเจริญสมถะวิปัสสนาควบคู่กันไป^{๒๔}

สรุปได้ว่า การเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาไปพร้อมกันนั้น ไม่ได้หมายถึงการกำหนดไปพร้อมกัน แต่หมายถึง การกำหนดไปตามลำดับจิตที่เป็นสมาธิ หมายความว่า ผู้ปฏิบัติแบบยุคนันทภาวนา เมื่อเจริญสมาธิเข้าถึงอัปปนาสมาธิเป็นฌานแล้ว ไม่ว่าจะป็นรูปฌาน หรืออรูปฌาน ก็เหมือนกัน ออกจากฌานนั้น ๆ มากำหนดองค์ฌาน หรือธรรมที่สัมปยุตด้วยฌานนั้น จนเห็นเป็นไตรลักษณ์ ข้ามพ้นทั้งนิวรณ์ธรรม ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ของสมถภาวนา และข้ามพ้นอวิชชา ซึ่งเป็นปฏิปักษ์เป็นธรรมตรงกันข้ามกับวิชชา เป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะกิเลสทั้งปวง

ง. ธัมมุทธัจจวิคคหิตมานัส

ธัมมุทธัจจวิคคหิตมานัส คือ วิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธัมมุทธัจจ ได้แก่ ความฟุ้งซ่านธรรม หรือตื่นธรรม (ความเข้าใจผิดยึดเอาผลที่ประสบในระหว่างว่าเป็นนิพพาน) มุ่งไปยังสภาวะธัมมุทธัจจ ที่เกิดขณะผู้ปฏิบัติพิจารณารูปนาม (ขันธ ๕) โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ปฏิบัติด้วยการเริ่มจากสุทธวิปัสสนา^{๒๕} ก่อน คือ เจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ โดยไม่ได้เจริญฌานใด ๆ มาก่อน การกำหนดรู้รูปนาม (ขันธ ๕) อบรมอินทรีย์จนเกิดเป็น วิปัสสนาขณิกสมาธิ ซึ่งมีอำนาจกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุปปจารสมาธิ และเมื่อขณิกสมาธิมีกำลัง กล้าแข็งมากขึ้น ก็เกิดวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นรูปนามอย่างชัดเจน โดยปราศจากสมมติบัญญัติใด ๆ บรรลุถึงนามรูปปริจเฉทญาณ^{๒๖} เป็นต้น

ลักษณะของการเจริญกัมมัฏฐานแบบธัมมุทธัจจ เมื่อผู้ปฏิบัติถึงอุทยัพพยานุปัสสนาญาณแล้ว ผู้ปฏิบัติจะต้องประสบสภาวะของจิตอย่างหนึ่งเรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส อันเป็นธรรมขวางกั้นจิตไม่ให้ผู้ปฏิบัติดำเนินไปถูกทางวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติจำต้องนึกถึง รู้ เห็น พิจารณา อธิษฐาน น้อมใจเชื่อ ด้วยศรัทธา ประคองความเพียรไว้ ตั้งสติไว้มั่น ตั้งจิตไว้มั่น รู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้ปฏิบัติก็

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๔๗.

^{๒๕} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๑๒/๒๕๕.

^{๒๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๙.

จะผ่านพ้นสภาวะซึ่งเป็นสภาวะที่อาจจะทำให้ผู้ปฏิบัติหลงทางไปได้ ลักษณะของผู้ปฏิบัติเกิดความฟุ้งซ่านเพราะวิปัสสนูปกิเลสนั้น มีปรากฏในปฏิสัมภิทามรรคว่า “เมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยง โภภัสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอภัสว่า โภภัสเป็นธรรม เพราะนึกถึงโอภัสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทัจจะ ภิกษุมีใจถูกอุทัจจะนั้นกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง”^{๒๗}

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในวิธีที่ ๔ นี้ คือ เมื่อผู้ปฏิบัติกำลังมนสิการขั้น ๕ อย่างหนึ่งอย่างใดโดยไตรลักษณ์ ก็จะมีโอภัส คือ แสงสว่างขึ้นมา ญาณ ปีติ ปัสสทธิ (ความสงบเย็น) สุข อธิโมกข์ (ความปลงใจหรือศรัทธาแก่กล้า) ปัคคาหะ (ความเพียรที่พอดี) อุပ္ปฐฐาน (สติชัดหรือ สติกำกับอยู่) อุเบกขา (จิตเรียบเสมอเป็นกลาง) หรือ นิกันติ (ความติดใจ)^{๒๘} อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ผู้ปฏิบัตินึกถึงโอภัสเป็นต้นนั้น ว่าเป็นธรรม คือ เข้าใจว่าเป็นมรรค ผล หรือนิพพาน เพราะการนึกไป เช่นนั้น ก็จะเกิดความฟุ้งซ่าน ผู้ปฏิบัติมีใจถูกชักให้เขวไปด้วยอุทัจจะแล้ว ก็จะไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งสภาพที่ปรากฏอยู่ โดยภาวะเป็นของไม่เที่ยง โดยภาวะที่เป็นทุกข์ โดยภาวะที่เป็นอนัตตา ก็จะทำให้เนิ่นช้าในการปฏิบัติได้ แต่หากตั้งสติ กำหนดรู้ถึงความเป็นไตรลักษณ์ของสภาวะเหล่านั้นได้ ก็จะเป็นทางไปสู่ มรรค ผล นิพพาน ได้เช่นกัน

สรุปว่า การเจริญวิปัสสนาทั้ง ๔ ประเภท ย่อให้สั้นเหลือเพียง ๒ คือ วิปัสสนามีสมณะ นำหน้า เรียกว่า “สมถยานิก” และสมณะมีวิปัสสนานำหน้า เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” วิธีปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก เป็นแนวทางการเข้าถึงความเป็นพระสุกขวิปัสสิกะ โดยใช้การเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ซึ่งใช้เพียงสมาธิที่เรียกว่าขณิกสมาธิเท่านั้นในการปฏิบัติ โดยมีได้อาศัยฌาน หรือสัมปัสวิโมกข์ ๘

๓.๒.๒ การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก

ในวิธีการเจริญภาวนาแบบวิปัสสนายานิก เป็นวิธีที่พระสุกขวิปัสสิกะใช้เจริญภาวนามีการใช้สมาธิที่เรียกว่าขณิกสมาธิเป็นพื้นฐาน

วิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาด้วยการอาศัยขณิกสมาธิเป็นฐานในการปฏิบัติ ทำให้ดำเนินไปสู่ มรรค ผล และนิพพาน ด้วยการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ บุคคลประเภทนี้มีขณิกสมาธิอย่างเดี่ยวเป็นจิตตวิสุทฺธิ^{๒๙}

^{๒๗} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๒๕.

^{๒๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๗/๔๒๖.

^{๒๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังค์ แปล, (กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก. ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๑.

วิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน ผู้เริ่มปฏิบัติด้วยเจริญวิปัสสนาทีเดียว โดยไม่เคยฝึกหัดเจริญสมาธิใด ๆ มาก่อน เมื่อเจริญวิปัสสนา คือ ใช้ปัญญาพิจารณาความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกทางแล้ว จิตก็จะสงบขึ้น เกิดมีสมาธิตามมาเอง^{๓๐}

วิปัสสนายานิก หมายถึง บุคคลผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นเครื่องนำทาง หรือบุคคลผู้ไปสู่ มรรค ผล นิพพานโดยอาศัยวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นยานพาหนะ^{๓๑}

วิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากาวนาโดยมีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ คือ กำหนดรูป และนาม หรือขั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๖ หรือธาตุ ๑๘ เป็นต้น เป็นอารมณ์โดยทางพระไตรลักษณ์ จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๓๒}

ตามข้อความในคัมภีร์มหาภูทิกานี้แสดงว่า วิปัสสนายานิกไม่จำเป็นต้อง เจริญอุچارสมาธิ หรืออัปนาสมาธิ เจริญเพียงขณิกสมาธิเท่านั้น และขณิกสมาธิก็สามารถทำให้เกิดจิตตวิสุทธิ จนกระทั่งบรรลุมรรคผลได้ ขอนำสาธกจาก อรรถกถาของมูลปณณาสกั อัมมทายาทสูตร มาแสดงไว้ในที่นี้

ภวานานโยติ โภจ สมถปุพฺพคมฺ วิปสฺสนิ ภเวติ. โภจ วิปสฺสนาปุพฺพคมฺ สมถํ. กถํ. อิทฺเทจฺจ ใจฺย ปจฺมํ อุچارสมาธิ วา อปฺปนาสมาธิ วา อุปฺปาเทติ. อโย สมฺโถ. โส ตถจ ตํสมฺปยุตเต จ ธมฺเม อนิจฺจาทีหิ วิปสฺสติ. อโย วิปสฺสนา. อิติ ปจฺมํ สมฺโถ ปจฺฉา วิปสฺสนา. เตน วุจฺจติ. สมถปุพฺพคมฺ วิปสฺสนิ ภเวตีติ. ตสฺส สมถปุพฺพคมฺ วิปสฺสนิ ภวายโต มคฺโค สยฺขายติ.

คำว่า ภวานานโย (วิธีเจริญภาวนา) หมายความว่า โยคีบางคน เจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะ นำหน้า บางคนเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า ถ้ามว่า เจริญอย่างไร ตอบว่าบุคคลบางคนใน พระศาสนาที่ย่อมปฏิบัติให้เกิดอุچارสมาธิ หรืออัปนาสมาธิก่อน สมาธิทั้งสองนี้ ชื่อว่าสมถะ เขาย่อมกำหนดรู้สมาธิหรือธรรม (คือจิตและเจตสิก) ที่เกิดพร้อมกับสมาธินั้นโดยสภาพไม่เที่ยง เป็นต้น ปัญญาที่กำหนดรู้นี้ ชื่อว่าวิปัสสนา เมื่อเขาเจริญอยู่ดังนี้ สมถะย่อมเกิดก่อน วิปัสสนา ย่อมเกิดภายหลัง ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า เมื่อเขาเจริญ วิปัสสนาโดยมี สมถะนำหน้า มรรคย่อมเกิดขึ้น^{๓๓}

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๔๙.

^{๓๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา, จำรูญ ธรรมดา แปล. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๖๐.

^{๓๒} ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนานิยม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐.

^{๓๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังค์ แปล, หน้า ๖๖.

วิปัสสนายานิก ที่เริ่มเจริญวิปัสสนาเป็นลำดับแรก โดยมิได้เจริญสมถภาวนามาก่อนนั้น ควรพยายามกำหนดรู้รูปนามมีธาตุ ๔ (จตุธาตวัตถวาน) ก่อนแล้วอบรมให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิซึ่งมีอำนาจกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุปปจารสมาธิ และเมื่อขณิกสมาธิมีกำลังกล้าแข็งขึ้นก็จะเกิดวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็น รูปนามอย่างชัดเจนโดยปราศจาก สมมุติบัญญัติใด ๆ คือนามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น ดังที่วิสุทธิมรรคกล่าวว่า

ผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นยาน หรือผู้มีสมถะเป็นยานนั้นนั่นแหละ ย่อมกำหนดธาตุ ๔ โดยย่อ หรือโดยพิสดารตามวิธีกำหนดธาตุดังใด อย่างหนึ่งนั้น ๆ ที่กล่าวไว้ในหมวดกำหนดธาตุ ๔

เมื่อขณิกสมาธิ^{๓๔} มีกำลังกล้าแข็งขึ้นก็จะเกิดวิปัสสนาญาณที่รู้เห็นรูปนามอย่างชัดเจนโดยปราศจากสมมุติบัญญัติใด ๆ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรูปนาม) เป็นต้น

วิปัสสนาจิตสงบตั้งอยู่ชั่วขณะ ชื่อว่า ขณิกสมาธิ หมายความว่า ไม่ใช่ใจสงบได้ด้วยอาศัยอุปปจารสมาธิและอัปนาสมาธิฝ่ายเดียว วิปัสสนาขณิกสมาธิก็ให้ใจสงบตั้งอยู่ได้เหมือนกัน ขณิกสมาธิมีกำลังมากเข้าเท่ากับอุปปจารสมาธิแล้ว การกำหนดอารมณ์อันหนึ่งกับอีกอันหนึ่งนั้น ระหว่างกลางอารมณ์ทั้งสองกิเลสนิวรณ์เข้าไม่ได้ เมื่อกำหนดติดต่อกันอยู่เรื่อยไป ขณะนั้นใจสงบก็ตั้งอยู่นาน ๆ ได้เหมือนกัน และเมื่อผู้ปฏิบัติเข้าถึงอุท্থัพพญาณ กังคญาณ เป็นต้น วิปัสสนา ขณิกสมาธิแก่กล้ายิ่งขึ้น มีกำลังมากคล้าย ๆ กับอัปนาสมาธิ เพราะปราศจากปฏิปกษ คือกิเลสนิวรณ์ ฉะนั้น ขณิกสมาธิคือการที่ใจสงบตั้งอยู่นาน ๆ ^{๓๕}

วิปัสสนายานิก คือ ผู้เจริญวิปัสสนาก่อนได้สมาธิภายหลัง พร้อมกับการบรรลุอาสวัชยญาณ แต่อย่างน้อยจะต้องมีสมาธิระดับขณิกสมาธิ เพื่อใช้ในการพิจารณา เมื่อพิจารณาจนวิปัสสนาญาณสูงขึ้น และเมื่อขณะบรรลุอาสวัชยญาณ สมาย่อมเต็มเปี่ยมโดยอัตโนมัติ คือได้ปฐมฌานเป็นอย่างน้อย

๓.๒.๓ การเจริญวิปัสสนาแบบสุทธวิปัสสนายานิก

สุทธวิปัสสนา หมายถึง การเจริญวิปัสสนานำหน้าสมถะ ด้วยการใช้สติกำหนดรูปนามที่ปรากฏทางอายตนะทั้ง ๖ ในปัจจุบันขณะ โดยอาศัยองค์ธรรม ๓ ประการ อันได้แก่

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๕๙-๖๙.

^{๓๕} พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณาวจรียะ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา ฉบับพิมพ์รวมเล่มใน ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณาวจรียะ, (กรุงเทพฯพมทานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัดมหาชน, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๕.

- ๑) อาตาศิปิ คือ ความเพียรอันยิ่งยวด
 ๒) สัมชานโน คือ ความหยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง
 ๓) สติมา คือ มีสติรู้ในสภาวะธรรมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันขณะ

โดยใช้สมาธิที่เกิดขึ้นแบบถึ่ ๆ สั้น ๆ แต่ต่อเนื่อง หรือที่เรียกว่า “ขณิกสมาธิ” เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ ซึ่งไม่จำเป็นต้องตัดการรับรู้ทางอายตนะต่าง ๆ เหมือนลักษณะของฌานไปตามฐานการรับรู้ต่าง ๆ ที่เป็นรูป (ฐานกาย) และนาม (ฐานเวทนา ฐานจิต และฐานธรรมารมณ์) ในความเป็นสามัญญลักษณะของสรรพสิ่ง^{๓๖} ซึ่งหมายถึง การเจริญการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ อันประกอบด้วย

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน
๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน
- โดยมีแนวทางการปฏิบัติ ดังนี้

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การตั้งสติกำหนดรู้ที่ฐานกาย มีสัญญา และมีใจนี้ครองไว้^{๓๗} ซึ่งถือว่าเป็นโลก ๆ หนึ่ง^{๓๘} พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้ หมายถึง การมีสติตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งกาย คือ รูปขันธ์ ด้วยความเพียร ด้วยสัมปชัญญะ ด้วยสติ^{๓๙} ไมยินตียินร้าย^{๔๐} การเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานของสุทธวิปัสสนายานิกใช้สำหรับผู้ปฏิบัติกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในหมวดอานาปานปัพพะ^{๔๑} ที่ยังไม่ได้ฌาน มีสติพิจารณาในอาการเคลื่อนไหว รวมทั้ง อาการสัมผัสของปฐมธาตุ และวาโยธาตุขณะหายใจเข้า-ออก ด้วยการเจริญสติปัฏฐานในหมวดธาตุ มนสิการปัพพะ อิริยาถปัพพะ และสัมปชัญญูปปัพพะ หรือปฏิบัติในหมวดปฏิกุสปัพพะเลยทันที ด้วยการตามพิจารณารูปกายตามความเป็นจริง โดยที่ยังไม่ได้ฌาน เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาทันทีโดยใช้สมาธิ เพียงระดับขณิกสมาธิ คือ พิจารณาเห็นรูป-นามปัจจุบัน โดยความเป็นไตรลักษณ์ เกิดวิปัสสนาญาณ ไปตามลำดับ จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน

ผู้ปฏิบัติที่บรรลุโสดาปัตติมรรคแล้ว กำลังปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล โดยมีขณิกสมาธิเป็นบาทฐาน มีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ ชื่อว่า ธัมมานุสาริ เมื่อบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว

^{๓๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑, พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๒๐๐.

^{๓๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๘/๑๐๗.

^{๓๘} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๔๕/๔๗๑.

^{๓๙} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๑๔/๗๓.

^{๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๔๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๔.

และกำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุผลเบื้องสูงต่อไป โดยมีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ เรียกว่า ทิฐิปฏิบัติ
ท่านผู้นี้เมื่อบรรลุอรหัตผลกลายเป็นปัญญาวิมุต

การเจริญสุทธวิปัสสนาภาวนาในวาโยธาตุบรรพ หรือวาโยธาตุมนสิการ ว่าด้วยการน้อม
นำวาโยธาตุ (ธาตุลม) มาระลึกกำหนดพิจารณาทำไว้ในใจให้แยกคาย เรียกอีกอย่างว่า ธาตุ
กัมมัฏฐาน คือ การพิจารณาธาตุลมด้วยสติสัมปชัญญะ มองให้เห็นในความเกิดขึ้นและความเสื่อม
สลายไปในกาย เพื่อให้ตระหนักว่ากายนี้ก็สีกว่ากาย มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา จัดเป็นส่วนหนึ่ง
หรือบรรพหนึ่งในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เรียกว่า ธาตุมนสิการปัพพะ

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ปราภุขข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องนี้ว่า รูป
หรือธาตุ แปลว่า สภาวะสภาพที่ว่างเปล่าไม่ใช่บุคคลตัวเราของเรา ธาตุในทางธรรมเป็นเพียง
สภาวะธรรม ไม่ใช่สมมุติบัญญัติ ซึ่งใช้สื่อสารกันให้เข้าใจว่าเป็นก้อนอรรถภาพมนุษย์ การพิจารณาธาตุทั้ง
๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ที่ปรากฏในร่างกาย จนกระทั่งเห็นเป็นเพียงกอง
ธาตุ โดยปราศจากความจำว่าเป็นหญิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคลเสียได้^{๔๒}

พระญาณโปกกเถระ กล่าวไว้ในหนังสือ หัวใจกรรมฐานปราภุขใจความว่า การกำหนดใน
ธาตุ ๔ มี ดิน น้ำ ไฟ และลม เป็นการวิเคราะห์ร่างกายออกเป็นธาตุ ๔ ชนิด (ธาตุวิัตถถานะ) การ
กำหนดเฉพาะธาตุอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะธาตุลมที่เป็นธาตุแห่งการสั่นไหว หากกำหนดปฏิบัติ
จนเห็นลักษณะเฉพาะ และการทำหน้าที่ของมันด้วยปัญญาอย่างแท้จริงแล้ว สภาวะของธาตุที่เหลือ
ทั้ง ๓ อันเป็นเหตุใกล้ ก็จะไม่ค่อย ๆ เต้นชัดตามขึ้นมาด้วย^{๔๓}

ในคัมภีร์พระอภิธรรม พระวิภังค์ ปราภุขข้อความว่า วาโยธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้
เคลื่อนไหว เรียกกันเป็นสามัญว่าธาตุลมมี ๒ อย่าง ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ภายในได้แก่ ความ
พัดไปมา ธรรมชาติที่เป็นเครื่องค้ำจุนรูป เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหา
และทิฐิยึดถือ ซึ่งเป็นไปภายในตน เช่น ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลม
พัดไปตามตัว ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ที่เป็นไปภายนอก ได้แก่ ความพัดไปมา ความเคร่งตึงแห่ง
รูป เป็นภายนอกตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน เช่น ลม
ตะวันออก ลมตะวันตก ลมเหนือ ลมใต้ ลมมีฝุ่นละออง ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน ลมแรง ลมดำ ลม
บน ลมใบกัทัน ลมโบก หรือความพัดไปมาของธรรมชาติที่พัดไปมา^{๔๔}

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๒-๓๐๕/๓๓๐-๓๓๕.

^{๔๓} พระญาณโปกกเถระ, หัวใจกรรมฐาน, แปลโดย พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิภังค์, พิมพ์ครั้งที่ ๘,
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๓), หน้า ๗๕.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๖/๑๓๖-๑๓๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ ให้ความหมายไว้ว่า วาโยธาตุ คือ ธาตุที่มีลักษณะพัดผันเครื่องตั้ง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายในสำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็น อารมณ์ของกรรมฐาน ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมชานไปตาม ตัว ลมหายใจ หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะพัดผันไป เป็นต้น^{๔๕}

สภาวะที่มีลักษณะพัดไปมา ภาวะสั้นไหว เครื่องตั้ง ค้ำจุน ในร่างกายนี้ ส่วนที่ใช้กำหนด เป็นอารมณ์กรรมฐานได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ อย่างนี้เป็นกรกล่าวถึงวาโยธาตุในลักษณะที่คนสามัญทั่วไปจะเข้าใจได้ และที่จะให้สำเร็จ ประโยชน์ในการเจริญกรรมฐาน แต่ในทางอภิธรรม วาโยธาตุเป็นสภาวะพื้นฐานที่มีอยู่ในรูปธรรมทุก อย่าง ได้แก่ ภาวะสั้นไหว เครื่องตั้ง ค้ำจุน^{๔๖}

วาโยธาตุ เป็นธาตุที่มีลักษณะเครื่องตั้งและไหวหรือพัดผ่านไปมา เป็นธาตุที่มีความสำคัญมาก แก่คนและสัตว์ เพราะเป็นธาตุที่ทำให้ไหวกาย ไหววาจา (พูด) ได้ และทำให้ชีวิตดำรงอยู่ โดยเฉพาะ ลมหายใจเข้าออก ถ้าหมดลมประเภทนี้ก็ต้องขาดใจตาย วาโยธาตุที่มีอยู่ทั่วไปในสรรพางค์กายคน และสัตว์นั้น มี ๖ ชนิด คือ^{๔๗}

- ก. ลมพัดขึ้นเบื้องบน (อุทุงคมวาโย) เช่น การเรอ การหาว การไอ การจาม เป็นต้น
- ข. ลมพัดลงเบื้องต่ำ (อโธคมวาโย) เช่น การผายลม ลมเบ่ง เป็นต้น
- ค. ลมในท้อง (กุจฉิสยวาโย) เช่น ลมที่ทำให้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ทำให้ปวดท้อง เป็นต้น
- ง. ลมในไส้ (โกฏฐสยวาโย) เช่น ลมที่ทำให้ท้องร้อง ท้องลั่น เป็นต้น
- จ. ลมพัดไปตามร่างกาย ทำให้เคลื่อนไหวได้ พูดได้
- ฉ. ลมหายใจเข้า หายใจออก

พระพุทธรูปที่ตตะเถระ อธิบายความหมายวาโยธาตุ ไว้ในหนังสืออภิธัมมมาตาร ใจความว่า หมายถึง ธาตุลมที่เป็นในกาย มีธรรมวัตถาน ๔ คือ การกำหนดสภาวะธรรมโดยลักษณะ รสะ ปัจจุบันฐาน และปัทมฐาน^{๔๘}

ลักษณะ คือ สภาวะธรรม (สภาวะลักษณะ) หรือ ความเสมอกันของธรรม มีความไม่เที่ยง เป็นต้น (สามัญญลักษณะ) ส่วนที่เป็นวาโยธาตุ มีลักษณะตั้ง

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๘.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๘.

^{๔๗} พิชุร มลิวัดย์ (ป.ธ.๙, น.บ.) เรียบเรียง, สังคหะ (๑) สภาวะธรรมพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ กรมการศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า ๗-๘.

^{๔๘} พระพุทธรูปที่ตตะเถระ, อภิธัมมมาตาร, แปลโดย, พระคินธสาราภิวังค์, พระธัมมนันทาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒๖.

รสะ คือ หน้าที หรือความบริบูรณ์แห่งหน้าที วาโยธาตุ มีหน้าทีเคลื่อนไหว

ปัจจุปฏิฐาน คือ ผลที่เกิดพร้อมกับเหตุ หรือภายหลังแต่เหตุ หรืออาการที่ปรากฏ วาโยธาตุมีการผลกัตัน เป็นผลหรือเครื่องปรากฏ

ปทัฐาน คือ เหตุใกล้ วาโยธาตุ มีมหาภูตรูป ๓ อื่นที่เหลือ ได้แก่ อาโป เตโช ปฐวี เป็นเหตุใกล้

การกำหนดวาโยธาตุที่เป็นลมที่ต้งขึ้นหรือยุบหย่อนลงในช่องท้อง ที่เรียกว่า พองหนอ-ยุบหนอนั้น ต้นแบบผู้ค้นพบและเผยแพร่โดยมีหลักฐานพระไตรปิฎกเทียบเคียงกับการปฏิบัติในการกำหนดธาตุลมที่ช่องท้อง คือ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกชาวพม่า ที่พิสูจน์การปฏิบัติกำหนดธาตุลมที่พองขึ้น และยุบลงของช่องท้อง ตามหลักมหาสติปฏิฐานสูตร อย่างจดจ่อต่อเนื่องติดต่อกันเป็นระยะเวลาานาน จนได้ผลเป็นที่แน่ใจและยืนยันได้ว่า การปฏิบัติแบบกำหนดลมที่พองขึ้น หรือยุบลงของหน้าท้อง โดยใช้คำบริกรรมลงท้าย “หนอ” ว่า พองหนอ ยุบหนอ เพื่อเพิ่มกำลังให้ขณิกสมาธิ

กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ตามอาการโดยคำภาวนาที่ตรงตามสภาวะคำเดียวว่า “พองหรือยุบ” ขณิกสมาธิกำลังอ่อนปรากฏไม่ชัดเจน เช่น นั่งตั้งสติกำหนดภาวนาในใจของท้องที่ พองขึ้นว่า “พอง” นั้น อาการที่พองขึ้นจะปรากฏตั้งอยู่นานกว่าคำภาวนา คือ เพียงอาการพอง ปรากฏได้ครั้งหนึ่งคำภาวนาว่า “พอง” ก็หมดลงลงเสียก่อนที่อาการพองนั้นจะหมดหรือดับไป เมื่อ เป็นเช่นนี้สมาธิที่เกิดจากคำภาวนาว่า “พอง” ก็สะดุดหยุดลงไม่ติดต่อไปตามสภาวะของอาการ “พอง” นั้น ซึ่งยังปรากฏต่อไปอย่างชัดเจน ผู้ปฏิบัตินั้นก็กระวนกระวาย เพราะสมาธิมีกำลังน้อย เกินไป แต่ถ้าเติมคำภาวนาตามลงไปอีกคำหนึ่งว่า “หนอ” ก็จะเป็นการเพิ่มกำลังให้สมาธิตั้งอยู่นาน พอดี กับอาการที่ปรากฏตามสภาวะที่เป็นจริง สมาย่อมดำเนินไปได้ยาวนานโดยสะดวก เป็นการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ญาณหรือปัญญา ก็จะเกิดและก้าวหน้าสูงขึ้นยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ^{๔๙}

พระโสภณมหาเถระได้นำวิธีการกำหนดในวาโยธาตุ โดยใช้คำบริกรรมสำหรับท้าย อาการปัจจุบันของรูปตามที่พระพุทธรเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอย่างหนึ่ง คือ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ ตามที่ดำรงอยู่ ตามที่เป็นอยู่โดยความเป็นธาตุว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลมมีอยู่ในกายนี้”^{๕๐} ปฏิบัติจนยืนยันได้ว่า การกำหนดรู้สภาวะพอง-ยุบจัดเป็นธาตุกรรมฐาน โดยสภาวะพอง-ยุบเป็นลมในท้องที่ดันให้พองออก และหดยุบลง เมื่อหายใจเข้าออก ตามลักษณะของวาโยธาตุ การ

^{๔๙} ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนาธิม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๑.

^{๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗.

กำหนดสภาวะพองยุบว่า พองหนอ-ยุบหนอ หรือตึงหนอ-หย่อนหนอ จัดเป็นการรับรู้ลักษณะเป็นต้น
ดังนี้ คือ

สภาวะตึงหย่อนของธาตุลมที่โผฐฐัพพารมณฺ์ เป็นลักษณะพิเศษของวาโยธาตุ
(จิตถมณลกขณา)

การทำให้เคลื่อนไหวจากกระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง เป็นหน้าที่ของวาโยธาตุ (สมุทฺธิรณฺรสา)

การผลัดกัน เป็นอาการปรากฏของวาโยธาตุ (อภินิหารปจฺจุปฺภูจฺจนา)

การเจริญสติกำหนดธาตุลมตามแบบพอง-ยุบ เน้นการกำหนดรู้ธาตุทั้ง ๔ โดยมีธาตุลม
เป็นหลัก จัดเป็นสติปัฏฐานประเภทกายานุปัสสนา สภาวะการพองยุบนั้นเป็นลมที่เกิดภายในท้อง
เรียกว่า กุจฺฉิสยวาโย (ลมในท้อง) ที่เกี่ยวเนื่องกับลมหายใจเข้าออก กล่าวคือ การหายใจเป็น
กระบวนการที่เกิดจากการทำงานของกล้ามเนื้อกระบังลม ทรวงอก และกระดูกซี่โครง กระบังลมกั้น
อยู่ระหว่างช่องอกและช่องท้อง โดยอยู่ค้ำกลางของปอด ตามปกติ เมื่อเราหายใจเข้า กระบังลมจะหด
ตัวกดอวัยวะในช่องท้อง ส่งผลให้ลมในท้องพองออกมา และเมื่อหายใจออก กระบังลมจะยืดขึ้น ส่งผล
ให้ลมในท้องยุบลง พร้อมกับดันลมออกจากปอด^{๕๑}

การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามพุทธประสงค์ ก็คือ การกำหนดรู้รูปนามเป็นอารมณ์ ถ้าผิด
จากการกำหนดรูปรูปนามเสียแล้ว ก็ทำให้การเจริญวิปัสสนาไม่ การกำหนดรู้รูปนามอันเป็นอารมณ์ของ
วิปัสสนานั้น ว่าโดยเฉพาะการกำหนดรูป ถ้ากำหนดรูปใหญ่ไม่ได้ผลหรือได้ผลน้อยที่สุด ก็พึงมา
กำหนดที่รูปละเอียด ซึ่งได้แก่รูปที่ลมหายใจถูกต้อง คือ ลมหายใจเข้าออกไปถูกที่ใด ก็ให้กำหนดที่นั่น
ในที่นี้ จุดที่ลมหายใจถูกต้องอยู่เสมออันมีอยู่ ๒ แห่ง คือ ที่จมูกและที่บริเวณท้อง ใน ๒ แห่งนั้น
ปรากฏว่าสำหรับที่จมูกจะกำหนดได้ชัดเจนในระยะเริ่มแรกเท่านั้น ครั้นกำหนดนานเข้า เมื่อลม
ละเอียดลง จะปรากฏไม่ชัดเจน ส่วนที่บริเวณท้อง ซึ่งมีอาการ พองยุบ อยู่แน่นอนกำหนดได้ชัดเจน
สม่ำเสมอ แม้นานเท่าใดก็กำหนดได้เท่านั้น และแสดงสภาวะได้แจ่มชัดกว่าที่จมูกมาก^{๕๒}

ฉะนั้นการกำหนดวาโยธาตุ โดยอาศัยการดูรูปละเอียดที่พองขึ้นหรือยุบลงของท้อง เป็น
การกำหนดดูรูปที่ลมถูกต้องที่ผนังท้องโดยผ่านลมหายใจเข้าออก เรียกว่า วาโยธาตุโผฐฐัพพรูป เป็น
การดูรูปปรมาตฺถ์ที่มีการเคลื่อนไหว บุคคลที่กำหนดอาการพอง อาการยุบอยู่นั้น รู้อยู่แต่ว่าวาโยโผฐฐัพพรูป
เช่นนี้ แสดงว่า สัมมาทิฏฐิญาณเกิดขึ้น มีจกาทิฏฐิวิชชาหายไป และสามารถบรรลุถึงมรรค ผล
นิพพานได้ เช่นเดียวกัน หลักการของวิปัสสนานี้ อารมณฺ์ไหนกิเลสเกิดขึ้นได้ ให้ตั้งสติกำหนดอารมณ์
นั้น กิเลสก็หายไป วิปัสสนาย่อมทำลายอนุสัยและสร้างปัญญาภูมิให้เจริญขึ้น ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน
อิริยาบถทั้ง ๔ และพร้อมด้วยอิริยาบถน้อยใหญ่ ซึ่งกล่าวรวมเอาไว้ทั้งหมดนี้เรียกว่า สัพพสังคาทิกาวจนะ

^{๕๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังค์ แปล, หน้า ๒๓๐.

^{๕๒} ธนิต อยุโพธิ์, วิปัสสนานิยม, หน้า ๓๔.

ดังนี้ พอง-ยุบ คือ อัสสาสปัสสาสวาโยธาคู ซึ่งเป็นวาโยธาคูทั้ง ๖ อย่าง เพราะอัสสาสะ ปัสสาสะเป็น กายปฏิบัติพัทธ์ (ที่ท้อง) เป็นวาโยโผฏฐัพพรูป (กายสังขาร) พอง-ยุบ ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สมดังที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในทำยมหาสติปัฏฐานว่า “การเฝ้าดูหรือพิจารณาภายในกายอยู่ อย่างนี้แล”^{๕๓}

ในหมวดนี้ วิธีปฏิบัติของวิปัสสนายานิกบุคคล โดยการเปลี่ยนการกำหนดให้กลายเป็น การพิจารณารูปนาม ด้วยอำนาจของการพิจารณาดังไปในทางของปัญญาอย่างเดียว^{๕๔} การเจริญ วิปัสสนาล้วนเช่นนี้ เรียกว่า สุทธิวิปัสสนา ผู้บรรลุผลด้วยการเจริญสุทธิวิปัสสนา เรียกว่า สุขวิปัสสกะบุคคล^{๕๕}

ผู้เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยสมาธิระดับอุปจาระ หรืออัปปนา ชื่อว่า สมถยานิก ส่วนผู้เจริญ วิปัสสนาโดยมิได้อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น ชื่อว่า สุทธิวิปัสสนายานิก ซึ่งอาศัยขณิกสมาธิเป็นหลักใน การเจริญวิปัสสนา คัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาภูทิกากล่าวถึงสมาธิประเภทนี้ว่า “โดยแท้จริงแล้ว การบรรลุ โลกุตตรธรรม ไม่มีแก่สมถยานิกโดยปราศจากสมาธิที่จำแนกเป็นอุปจาระและอัปปนา การบรรลุ โลกุตตรธรรมย่อมไม่มีแก่วิปัสสนายานิก โดยปราศจากขณิกสมาธิ และการบรรลุโลกุตตรธรรมย่อมไม่มี แก่บุคคลทั้งสอง โดยปราศจากหนทางสู่วิมอกข์ ๓ (อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุ ปัสสนา) ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นการอบรมสมาธิและวิปัสสนาปัญญาอยู่”^{๕๖}

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตั้งสติกำหนดรู้ที่ฐานกาย โดยพิจารณาเห็นภายในกาย หรือรูปขันธ์ ซึ่งจำแนกไว้ ๖ หมวด ด้วยความเพียร สัมปชัญญะ ด้วยสติ โดยความไม่ยินดียินร้าย วิธี เจริญวิปัสสนาของวิปัสสนายานิก ไม่ต้องใช้ฌานปีนบาทฐาน สามารถเจริญวิปัสสนาได้ทันที ด้วยการ พิจารณารูปนาม ดังไปในทางปัญญาอย่างเดียว เรียกว่า “สุทธิวิปัสสนา” ผู้บรรลุผล นิพพาน ด้วยการเจริญวิปัสสนาแบบนี้ เรียกว่า “สุขวิปัสสกะบุคคล”

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตั้งสติกำหนดรู้ที่ฐานเวทนา^{๕๗} พิจารณา เห็น เวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้ อัน ประกอบด้วย ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือ เฉย ๆ เมื่อคราวได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้ม รส ได้ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย และได้นึกถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู

^{๕๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๘.

^{๕๔} พุทธทาสภิกขุ, อานาปานสติสมบูรณแบบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๙๕.

^{๕๕} ชู.เถร.อ. (ไทย) ๒/๗๙๗-๗๙๘.

^{๕๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๗๖๘/๑๑๐๔.

^{๕๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๙๘/๑๐๗.

จุมูก ล้วน ภาย โดยพิจารณาให้เห็นความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงความรู้สึก ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน การเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานของสุทธวิปัสสนายานิก ใช้สำหรับผู้ปฏิบัติกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในหมวดอานาปานปัพพะ แต่ยังไม่ได้อ่าน กำลังเจริญสติพิจารณาในอาการ เคลื่อนไหว และอาการสัมผัสของปฐวีธาตุ และวาโยธาตุขณะหายใจเข้า-ออก กำลังเจริญสติปัฏฐานในหมวดธาตุ มนสิการปัพพะ อิริยาปถปัพพะ สัมผัสปัพพะ หรือปฏิกุศลปัพพะอยู่ ในขณะนั้นบังเกิดเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นใน ๙ ประการ^{๕๘} มีสติสัมปชัญญะตามพิจารณาความเป็นจริงของเวทนานั้น โดยที่ยังไม่ได้ฌานสมาบัติ เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาทันที ใช้สมาธิเพียงระดับขณิกสมาธิ คือ รู้ทันปัจจุบันทุกขณะของของเวทนานั้น (นาม) โดยความเป็นไตรลักษณ์ จนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน

วิธีปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานลักษณะนี้ เปลี่ยนจากการกำหนดเป็นการพิจารณา เวทนาที่ปรากฏชัด ด้วยอำนาจของการพิจารณาดังไปในทางของปัญญาอย่างเดียว^{๕๙} เป็นการเจริญวิปัสสนาล้วน เรียกว่า สุทธวิปัสสนา ผู้บรรลุมรรคผลด้วยการเจริญสุทธวิปัสสนาเรียกว่า สุขวิปัสสกะบุคคล^{๖๐}

ผู้ปฏิบัติตามแนวทางนี้ เมื่อบรรลุโสดาปัตติมรรคแล้ว และกำลังปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล โดยมีขณิกสมาธิเป็นบาทฐาน มีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ ชื่อว่า อัมมานุสारी เมื่อบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว และกำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลเบื้องสูงต่อไป โดยมีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ กลายเป็น ทิฏฐิปัตตะ ท่านผู้นี้เมื่อบรรลุอรหัตผลกลายเป็น ปัญญาวิมุต

สรุป เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตั้งสติกำหนดรู้ที่ฐานเวทนา จำแนกเป็น ๙ ประการ โดยพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา ว่าเป็นเพียงความรู้สึกไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน วิธีเจริญวิปัสสนาของสุทธวิปัสสนายานิกนั้น ไม่ได้ใช้ฌานเป็นบาท แต่ใช้สติสัมปชัญญะพิจารณาตามความเป็นจริงของเวทนานั้น โดยใช้ขณิกสมาธิให้เห็นความเป็นไตรลักษณ์จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เรียกว่า “ปัญญาวิมุต”

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตั้งสติกำหนดรู้ที่ฐานจิต พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้ หมายถึง การมีสติตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งจิต คือ ความคิดต่าง ๆ เช่น พิจารณาว่าจิตมีราคะ หรือไม่มีราคะ จิตมี

^{๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๓.

^{๕๙} พุทธศาสนิกฯ, อานาปานสติสมบูรณแบบ, หน้า ๙๕.

^{๖๐} ชู.เถร.อ. (ไทย) ๒/๗๙๗-๗๙๘.

โทสะ หรือไม่มีโทสะ จิตมีโมหะ หรือไม่มีโมหะ โดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงความคิด ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืนไม่ใช่ตัวตน^{๖๑}

การเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานของสุทธวิปัสสนายานิกนั้น เมื่อบุคคลใดได้เจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในหมวดอานาปานปัพพะ แต่ยังไม่ได้ฌาน กำลังเจริญสติพิจารณาในอาการเคลื่อนไหว และอาการสัมผัสของปฐวีธาตุ และวาโยธาตุขณะหายใจเข้า-ออก กำลังเจริญสติปัฏฐานในหมวดธาตุนิสการปัพพะ อิริยาปลปัพพะ สัมผัสขันธ์ปัพพะ หรือปฏิกุศลปัพพะอยู่ ในขณะที่เจริญภาวนาอยู่นั้น เกิดจิตมีอาการอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏชัดขึ้น ใน ๑๖ ประการนี้ คือ จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่และท้อถอย จิตฟุ้งซ่าน อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ภาวนามีสติสัมปชัญญะตามพิจารณาความเป็นจริงของจิตนั้น โดยที่ไม่ได้ฌานสมาบัติ เริ่มเจริญวิปัสสนาทันที ใช้สมาธิเพียงระดับขณิกสมาธิ คือ รู้ทันปัจจุบันทุก ๆ ขณะของจิตนั้น (นาม) โดยความเป็นไตรลักษณ์ จนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน

วิธีเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ เปลี่ยนจากการกำหนด เป็นการพิจารณาจิตที่ปรากฏโดยอาการต่าง ๆ ที่ปรากฏชัด ด้วยอำนาจของการพิจารณาตั้งไปในทางของปัญญาอย่างเดียว^{๖๒} เป็นการเจริญวิปัสสนาล้วน เรียกว่า สุทธวิปัสสนา ผู้บรรลุมรรคผลด้วยการเจริญ สุทธวิปัสสนาเรียกว่า สุขวิปัสสะบุคคล^{๖๓}

ผู้เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยสมาธิระดับอุปะจาระหรืออัปปนา ชื่อว่าสมถยานิก ส่วนผู้เจริญวิปัสสนาโดยมิได้อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น ชื่อว่า สุทธวิปัสสนายานิก ดังนั้นสุทธวิปัสสนายานิกจึงอาศัยขณิกสมาธิเป็นหลักในการเจริญวิปัสสนา คัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกากล่าวถึงสมาธิประเภทนี้ว่า “โดยแท้จริงแล้ว การบรรลุโลกุตตรธรรมไม่มีแก่สมถยานิกโดยปราศจากสมาธิที่จำแนกเป็นอุปะจาระและอัปปนา การบรรลุโลกุตตรธรรมย่อมไม่มีแก่วิปัสสนายานิก โดยปราศจากขณิกสมาธิ และการบรรลุโลกุตตรธรรมย่อมไม่มีแก่บุคคลทั้งสอง โดยปราศจากหนทางสู่วิมอกข์ ๓ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุุปัสสนา จึงถือว่าบุคคลทั้งสองอบรมสมาธิ และวิปัสสนาปัญญาอยู่”

ผู้ปฏิบัติตามแนวทางนี้ เมื่อบรรลุโสดาปัตติมรรคแล้ว และกำลังปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล โดยมีขณิกสมาธิเป็นบาทฐาน มีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ ชื่อว่า ธัมมานุสारी เมื่อบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว และกำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลเบื้องสูงต่อไป โดยมีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ กลายเป็น ทิฏฐิปัตตะ ท่านผู้นี้เมื่อบรรลุอรหัตผลกลายเป็น ปัญญาวิมุต^{๖๔}

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕.

^{๖๒} พุทธทาสภิกขุ, อานาปานสติสมบูรณแบบ, หน้า ๙๕.

^{๖๓} อัง.สตตก. (ไทย) ๓/๑๔/๒๓๒.

^{๖๔} อัง.สตตก. (ไทย) ๓/๑๔/๒๓๒.

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตั้งสติกำหนดรู้ที่ฐานจิต จำแนกเป็น ๑๖ ประเภท^{๖๕} ดังกล่าว โดยพิจารณาเห็นจิตในจิต ว่าเป็นเพียงภาวะรู้อารมณ์ ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน วิธีเจริญวิปัสสนาของสุทฺธวิปัสสนายานิกนั้น ไม่ได้ใช้มานเป็นบาท แต่ใช้สติสัมปชัญญะ พิจารณาตามความเป็นจริงของจิตนั้น โดยใช้ขณิกสมาธิ ให้เห็นความเป็นไตรลักษณ์จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เรียกว่า “ปัญญาวิมุต”

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธรรม หมายถึง สภาวะที่ทรงสภาพของตนไว้ เป็นอยู่อย่างใดก็เป็นอย่างนั้น เช่น สติเป็นธรรมชาติระลึกได้ ปัญญาเป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ เป็นต้น^{๖๖} เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับจิต

การตั้งสติกำหนดรู้ไว้ที่ฐานธัมมามรณ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก^{๖๗} หมายถึง การพิจารณาธรรมอันเป็นสภาวะโดยรวมทั้งรูปธรรม และนามธรรม ทั้งภายใน และภายนอก กำหนดรู้ไปตามลำดับตั้งแต่อย่างหายาไปจนถึงอย่างละเอียดที่สุด ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ลึกซึ้งกว่าการพิจารณาเห็นกาย เวทนา และจิต อย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ได้ปฏิบัติมา ให้รู้ความจริงแบบอริยสัจ คือ การปฏิบัติไม่ใช่แค่ให้กำหนดรู้เรื่องสภาวะธรรมอันเป็นทุกข์ทั้งปวงเท่านั้น แต่ต้องมีการกำหนดรู้ทางดับทุกข์รวมไว้ด้วย

พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลก พระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ ๕ หมวด

๑) หมวดนิวรณ คือ ธรรมเป็นเครื่องขวางกั้น หรือห้ามไม่ให้บรรลุกุศลธรรม มี ๕ ประการ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ วิจิกิจฉา

๒) หมวดขันธ์ คือ กองอุปาทานขันธ์ ๕ กอง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

๓) หมวดอายตนะ คือ อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมามรณ

๔) หมวดโพชฌงค์ คือ องค์แห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ ๗ ประการ คือ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา

๕) หมวดสัจจะ คือ สภาวะธรรมที่เป็นจริงอันประเสริฐ มี ๔ ประการ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๖๘}

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑, ข.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๔.

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒-๔๐๓/๓๑๖-๓๓๘.

^{๖๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑.

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕.

การเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานของสุทธวิปัสสนายานิก ใช้สำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในหมวดกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน และจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน แบบวิปัสสนายานิกจนเกิดญาณแล้ว อารมณ์ที่ถูกจิตที่มีญาณรับรู้ ล้วนมีสภาพเป็นรูปธรรมและนามธรรม ผู้เจริญวิปัสสนาแบบสุทธวิปัสสนายานิกพิจารณาเห็นรูปธรรมและนามธรรมนั้น ที่เป็นอารมณ์ของจิต ดับไป และเห็นจิตนั้นดับไปด้วย เกิดเป็นวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ^{๖๙} จนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน บุคคลนี้เรียกว่า วิปัสสนายานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้ว จัดเป็นพระอริยบุคคลประเภทสัทธานุสारी หรือธัมมานุสारी ใดๆอย่างหนึ่ง ต่อจากนั้นเป็นสัทธาวิมุต หรือทวิภูติปัตตะ ใดๆอย่างหนึ่ง และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บุคคลมีชื่อเรียกว่า ปัญญาวิมุต คือ บุคคลที่หลุดพ้นด้วยความสามารถแห่งปัญญา^{๗๐}

ในแนวทางการปฏิบัตินั้น กำหนดความไม่เที่ยง หมายความว่า กำหนดลมหายใจยาว แล้วพิจารณาความไม่เที่ยงของลมหายใจสั้น กำหนดลมหายใจสั้น แล้วพิจารณาความไม่เที่ยงของลมหายใจสั้น พิจารณาลมหายใจที่ปรุงแต่งกาย และกำหนดความไม่เที่ยงของการปรุงแต่งกาย พิจารณาอาการที่ทำการระงับลมหายใจไม่ให้ปรุงแต่งกายได้ แล้วพิจารณาความไม่เที่ยง แล้วเลื่อนมาพิจารณาในส่วนของเวทนานุปัสสนา คือพิจารณาว่าปิตินั้นไม่เที่ยง ความสุขไม่เที่ยง ปิติ และสุข ซึ่งปรุงแต่จิตนั้นก็ไม่ใช่เที่ยง และการระงับเวทนาไม่ให้ปรุงแต่งจิตนี้ ล้วนแต่มีลักษณะไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จากนั้นเลื่อนมาพิจารณาจิตตานุปัสสนาตามลำดับขั้นตอนล้วนแต่ไม่เที่ยง เมื่อประสบความสำเร็จในการพิจารณาความไม่เที่ยง ก็เกิดวิราคะ คือ ความเบื่อหน่าย ความสลัดสังเวช ความคลายกำหนดจากสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น^{๗๑}

ในการเจริญวิปัสสนาของสุทธวิปัสสนายานิก บุคคลใดได้เจริญวิปัสสนาภาวนา ในหมวดกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน และจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน มาแบบวิปัสสนายานิก จนเกิดญาณแล้ว อารมณ์ที่ถูกจิตที่มีญาณรับรู้ ล้วนมีสภาพเป็นรูปธรรมและนามธรรม ผู้เจริญวิปัสสนาแบบสุทธวิปัสสนายานิกพิจารณาเห็นรูปธรรมและนามธรรมนั้น ที่เป็นอารมณ์ของจิตดับไป และเห็นจิตนั้นดับไปด้วย เกิดเป็นวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ^{๗๒} จนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๗๓} บุคคลนี้เรียกว่า วิปัสสนายานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้ว จัดเป็นพระอริยบุคคลประเภทสัทธานุสारी

^{๖๙} พ.บ. (ไทย) ๓๑/๕๒/๘๒.

^{๗๐} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๗๙.

^{๗๑} พุทธศาสนิกขุ, อานาปานสติสมบูรณแบบ, หน้า ๑๗๔.

^{๗๒} พ.บ. (ไทย) ๓๑/๕๒/๘๒.

^{๗๓} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติภาวนา, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสุมมหาเถระ ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D) ตรวจสอบชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์. ๒๕๕๕), หน้า ๑๙๑-๑๙๗.

หรือธัมมานุสारी อย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อจากนั้นเป็นสัทธาวิมุต หรือทิวฏฐิปัตตะ อย่างใดอย่างหนึ่ง และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บุคคลมีชื่อเรียกว่า ปัญญาวิมุต คือ บุคคลที่หลุดพ้นด้วยความสามารถแห่งปัญญา^{๗๔}

ผู้ปฏิบัติแบบสุทธวิปัสสนา เรียกว่า สุทธวิปัสสนายานิกบุคคล ซึ่งเป็นการปฏิบัติแบบวิปัสสนาล้วน ๆ โดยใช้ขณิกสมาธิ ที่เกิดขึ้นถี่เร็ว แบบต่อเนื่อง ในการกำหนดรู้สามัญลักษณ์ของรูปนาม อันประกอบด้วยขันธ์ ๕ เป็นต้น ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ผู้ปฏิบัติจะใช้วิธีการปฏิบัติแบบวิปัสสนาปุพพังคมสมณะ คือ เจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า เมื่อเผชิญกับวิปัสสนูปกิเลส ก็จะปฏิบัติแบบธัมมูทัจจวิคคหิตมานัส คือ เจริญวิปัสสนาโดยกำหนด ความฟุ้งซ่านธรรมสลັบกันไปจนกว่าจะบรรลุธรรม สำหรับการบรรลุธรรมนั้น สุทธวิปัสสนายานิก บุคคลที่มีศรัทธาแก่กล้า เรียกว่า สัทธานุสारी เมื่อบรรลุธรรมแล้วเป็น สัทธาวิมุต ส่วนผู้ปฏิบัติที่มี ปัญญาแก่กล้า เรียกว่า ธัมมานุสारी เมื่อบรรลุธรรมแล้วเป็น ทิวฏฐิปัตตะ และทั้งสองลักษณะบรรลุ อรหันต์โดยปัญญาวิมุต^{๗๕}

แม้บางขณะของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาแบบสุทธวิปัสสนายานิก จิตตกจากญาณเข้าสู่ นีวรณธรรม ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทระ อุทัจจกุกกัจจะ วิจิกิจฉา หรือ ธัมมูทัจจ^{๗๖} อันมีสภาพเป็นธัมมารมณ พิจารณาเห็นนามธรรมนั้นที่เป็นอารมณ์ จิตดับไป และเห็นจิตนั้นดับไปด้วย เกิดเป็นวิปัสสนาญาณได้เช่นกัน ในเรื่องนี้ ผู้ปฏิบัติบางท่านแม้ยังไม่ได้ฌาน จิตยังประกอบอยู่ด้วยความกำหนดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธัมมารมณ การกำหนดรู้ชัดในอาการจิตเช่นนั้น ก็ทำให้บรรลุญาณทัสสนะได้ ธัมมานุสาลีปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตั้งสติกำหนดรู้ที่ฐานธรรมารมณ โดยพิจารณาธรรมอัน เป็นสภาวะรูปธรรมและนามธรรมทั้งภายในและภายนอก ตั้งแต่อย่างหายาไปจนถึงอย่างละเอียดที่สุด เป็นข้อปฏิบัติที่ลึกซึ้งที่สุด เพราะมิใช่ปฏิบัติแค่ให้รู้สภาวะธรรมอันเป็นทุกข์เท่านั้น แต่ต้องกำหนดรู้ทางดับทุกข์ด้วย วิธีเจริญวิปัสสนาของวิปัสสนายานิกนั้น เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนาทั้ง ๓ หมวด จนเกิดญาณ แล้วพิจารณาเห็นรูปธรรมและนามธรรม ที่เป็นอารมณ์ของจิตดับไป และเห็นจิตนั้นดับไปด้วย เกิดเป็นวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นพระอรหันต์บุคคลประเภท สัทธานุสาลี หรือธัมมานุสาลี อย่างใดอย่างหนึ่ง สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เรียกว่า “ปัญญาวิมุต”

สรุปความว่า การเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานสูตรของผู้ปฏิบัติด้วยองค์ประกอบที่ดำเนินไปสู่ผลของการปฏิบัติ ได้แก่ อาตาปี สัมปะชาโน และสติมา เมื่อองค์ประกอบทั้ง ๓ ทำหน้าที่

^{๗๔} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๗๙.

^{๗๕} นายฐินวัน ตรีภูมิกุลสุน, “ศึกษาการเจริญสุทธวิปัสสนาของพระสุภัททเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

^{๗๖} อจ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๔๐๔.

ร่วมกันอย่างดี ก็สามารรู้เห็นการเกิดดับของรูปนามสังขารธรรมในความเป็นจริง เรียกว่า ปัญญา เจตสิก หนทางสายนี้ คือ สติปัญญา ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัญญา เวทนานุปัสสนาสติปัญญา จิตตานุปัสสนาสติปัญญา และอัมมานุปัสสนาสติปัญญา ตั้งแต่อย่างหยابไปจนถึงอย่างละเอียดที่สุด จนเกิดญาณปัญญา แล้วพิจารณาเห็นรูปธรรม และนามธรรม ที่เป็นอารมณ์ของจิตดับไป และเห็นจิต นั้นดับไปด้วย เกิดเป็นวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นพระอรหันต์ เรียกว่า “ปัญญา วิมุต” การเจริญวิปัสสนาโดยไม่ต้องใช้ฌานปีนบาทฐาน สามารถเจริญวิปัสสนาได้ทันที ด้วยการ พิจารณารูปนาม ดิ่งไปในทางปัญญาอย่างเดีวนี้ เรียกว่า “สุทวิปัสสนา” ผู้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ด้วยการเจริญวิปัสสนาแบบนี้ เรียกว่า “สุกขวิปัสสกะบุคคล”

๓.๓ การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสกะ

เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัญญา ๔ ตามที่ประกอบด้วยทางแห่งความ บริสุทธิ์ ๗ ระยะ จนมีสติ แก่กล้า สามารถพิจารณาเห็นสภาวะธรรมของรูปนามตามความเป็นจริงได้ แล้ว ย่อมเกิดปัญญาหรือที่เรียกว่าญาณขึ้น ญาณ คือ ความรู้สึกตัวด้วยปัญญา หรือการหยั่งรู้ที่ได้จาก การเจริญวิปัสสนาภาวนา มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น เรียกว่า โสฬสญาณ

๓.๓.๑ โสฬสญาณ

โสฬสญาณ คือลำดับญาณที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วน หรือที่ เรียกว่า การเจริญสุทวิปัสสนา ได้แก่ ผู้ที่ดำเนินไปสู่มรรค ผล และนิพพาน ด้วยวิปัสสนาญาณล้วน ๆ วิปัสสนาญาณ คือ ความหยั่งรู้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด มี ๑๖ ประการ^{๗๗} ดังต่อไปนี้

๑) นามรูปปริจเฉทญาณ คือ ญาณกำหนดรู้รูปและนาม หรือ ญาณกำหนดรูป-นามให้ แยกออกจากกันไป สามารถกำหนดรู้ได้ว่ามีเพียงรูป-นามโดยปราศจากสมมุติบัญญัติที่เป็นบุคคล เรา ของเรา บุรุษ สตรี การกำหนดรูป-นามนั้น เป็นการรู้เห็นลักษณะพิเศษ คือ สภาวะลักษณะของ รูป- นามอย่างแท้จริง กล่าวคือ รูปเป็นสภาวะแปรปรวนและไม่รู้อารมณ์ นามเป็นสภาวะน้อมไปสู่อารมณ์ คือรู้อารมณ์ นอกจากนี้ยังเป็นการรู้เห็นลักษณะพิเศษของรูปและนามแต่ละอย่าง เช่น

- ความแข็ง/อ่อน เป็นลักษณะพิเศษของธาตุดิน
- การกระทบ เป็นลักษณะพิเศษของผัสสะ
- การเสวย เป็นลักษณะพิเศษของเวทนา

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

- การจำได้หมายรู้ เป็นลักษณะพิเศษของสัญญา
- การรู้อารมณ์ เป็นลักษณะพิเศษของวิญญาณ

การเห็นรูป-นามหรือชั้น ๕ ปัจจุบันนี้ ไม่ใช่การเห็นด้วยตาเนื้อ แต่เป็นการเห็นด้วยตาญาณ (วิปัสสนาญาณ) ว่ามีแต่ชั้น ๕ หรือรูป-นามตามที่เห็นประจักษ์อยู่นี้เท่านั้น ความเห็นเช่นนี้เรียกว่า ทิฐิวินิสุทธิติ ความหมดจดแห่งความเห็น เพราะขจัดความเห็นผิดว่ามีตัวตน (อัตตทิฐิวินิ) นับเป็นวิปัสสนาสัมมาทิฐิวินิเบื้องต้น

นามรูปปริเฉทญาณ แปลว่า ปัญญาเห็นว่า อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม รูป-นามแท้จริงเป็นอย่างไร และสามารถแยกรูปแยกนามออกจากกันได้ ไม่ปะปนอย่างชัดเจน คือ ปัญญาแจ่มแจ้งรูป-นาม^{๗๘}

ญาณนี้ปรากฏแต่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเท่านั้น แต่ถ้าศึกษาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค อันแสดงถึง วัตถุนานัตตญาณ โจรณานัตตญาณ^{๗๙} จริยานานัตตญาณ ภูมินานานัตตญาณ และ ฌมมนานัตตญาณ ก็จะพบว่ามึรรดเดียวกัน

๒) ปัจจยปริคคหญาณ คือ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของรูปนามที่เกิดภายในตน โดยเข้าใจว่ามีเพียงรูป-นามที่เป็นผลเกิดจากรูป-นามที่เป็นเหตุ หมายความว่า ผู้ปฏิบัติธรรมที่กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันแล้วรู้เห็นสภาวะแท้จริงของรูป-นาม ย่อมเข้าใจเหตุเกิดของรูป-นามได้ตามสมควร ย่อมรู้เห็นว่ารูป-นามในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต เกิดจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกัน โดยปราศจากอำนาจเหนือธรรมชาติที่ดลบันดาลให้เกิดขึ้น ความรู้เช่นว่านี้ เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ คือความบริสุทธิ์ด้วยข้ามพ้นความสงสัย

ปัจจยปริคคหญาณ แปลว่ามีปัญญากำหนดรู้ทั้งเหตุและผล เหตุคือสิ่งที่เกิดก่อน ผลคืออยเกิดทีหลัง เช่นรูปเกิดก่อน นามเกิดทีหลัง นามเกิดก่อน รูปเกิดทีหลัง เป็นต้น

บางที่เรียกว่า ฌมมัญญิตติญาณบ้าง ยถาภูญาณบ้าง สัมมาทิสสนะบ้าง และผู้ที่ประกอบด้วยญาณชั้นนี้ พระอรธรรคถาจารย์เรียกว่า จุฬโสตาบัน คือพระโสตาบันน้อย เป็นผู้มคติในทางก้าวหน้าที่แน่นอนในพระพุทธานุภาพ เมื่อว่าตามชื่อ ญาณนี้ปรากฏแต่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแต่ถ้าศึกษาคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ก็จะพบว่าตรงกับ ฌมมัญญิตติญาณ (ญาณในการกำหนดที่ตั้งแห่งธรรม)^{๘๐}

๓) สัมมสนญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นว่าชั้น ๕ หรือรูป-นามนี้ ล้วนตกอยู่ในสามัญญลักษณะที่มีอยู่ในสรรพสัตว์โดยทั่วถึงกัน ได้แก่ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา

^{๗๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), ลำดับโสฬสญาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ช.โฆสิตพิพัฒน์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑.

^{๗๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๗/๑๑๒.

^{๘๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๕/๗๐.

ความไม่ใช้ตัวตน ผู้ที่รู้เห็นความไม่เที่ยงเป็นต้นจากประสบการณ์ของตนแล้วย่อมอนุมานรู้ลักษณะดังกล่าวของรูป-นามที่ตนมิได้เห็นประจักษ์ ดังคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ปัญญาในการกำหนดรวมสภาวะธรรมอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่า สัมมสนญาณ (ปัญญาในการพิจารณา)”

เมื่อว่าตามชื่อ ญาณนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค (ญาณที่ ๕) ได้กล่าวไว้ว่า ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า “รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร” ชื่อว่าสัมมสนญาณ^{๘๑}

เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุถึงสัมมสนญาณนี้แล้ว จะเกิดปัญญารู้ว่าขั้น ๕ หรือรูป-นามนี้ตกอยู่ในสามัญลักษณะ การหยั่งเห็นไตรลักษณ์นี้เป็นการเห็นด้วยญาณโดยประจักษ์ตามที่เป็นจริง ขั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละขั้นล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาด้วยกันทั้งสิ้น

๔) อุทยัพพญาณ คือ ปัญญาที่รู้เห็นความเกิดขึ้นและดับไปของรูป-นามปัจจุบัน เป็นญาณที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ชัดเจนโดยสันตติชาติ คือ เห็นรูป-นามดับไปในทันทีที่ดับ และเห็นรูป-นามเกิดขึ้นในขณะที่เกิด ลักษณะของญาณนี้ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค^{๘๒} ว่า “ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรผันแห่งธรรมทั้งหลาย ที่เป็นปัจจุบัน ชื่อว่า อุทยัพพยานุปีสสนาญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นความเกิดและความดับ” อุทยัพพญาณนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ

(๑) ตรุณอุทยัพพญาณ คือ วิปัสสนาระดับต้น มีกำลังญาณอ่อนจะปรากฏวิปัสสนูปกิเลส คือ สิ่งที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมอง ๑๐ ประการ คือ ๑. โสภาส (แสงสว่าง) ๒. ปีติ(ความอิ่มใจ) ๓. ญาณ (ความรู้) ๔. ปัสสัทธิ (ความสงบกายและใจ) ๕. สุข (ความสุข) ๖. อธิโมกข์ (ศรัทธาที่แรงกล้า) ๗. ปัคคัยหะ (ความเพียรอย่างแรงกล้า) ๘. อุปฏิฐาน (เกิดสติแก่กล้า) ๙. อุเบกขา (ความวางเฉย) ๑๐. นิกันติ (ความยินดีดีใจ)

(๒) พลวอุทยัพพญาณ คือ วิปัสสนาระดับแก่กล้า มีกำลังญาณสามารถละความสำคัญผิดในวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการได้ คือรู้เห็นว่า รูป-นามเกิดขึ้นแล้วดับไปทันทีอย่างรวดเร็ว การรู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วทุก ๆ ขณะที่กำหนดรู้จึงเป็นอุทยัพพญาณที่พ้นไปจากวิปัสสนูปกิเลส

๕) ภังคญาณ คือ ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วเห็นความดับ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ) หรือ ปัญญาที่กำหนดเห็นความดับไปของรูป-นามมากมาย หรือ ปัญญาที่รู้เห็นความดับไป รู้เห็นเฉพาะความดับไปของรูป-นามเท่านั้น ญาณที่พิจารณาความดับ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งความไม่มี

^{๘๑} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔-๗๕.

^{๘๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๗.

สาระของการเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่ปรากฏ ลักษณะของญาณนี้ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ ปฏิสัมภีทามรรค^{๘๓} ผู้ที่บรรลุลักษณะแล้ว ย่อมไม่เกิดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ภพใหม่ และ ชาติในอารมณฺ์ทุกอย่างที่รู้เห็นว่าดับไปด้วยภังคญาณ

๖) ภยญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นว่ารูป-นามเป็นสิ่งที่น่ากลัว เพราะเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่เป็นไปในอำนาจของใคร มีแต่แตกสลายไปอย่างเดียว ดังข้อความในคัมภีร์ปฏิสัมภีทามรรค ว่า^{๘๔} “ปัญญาในการพิจารณาเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัย” ภยญาณนี้เป็นปัญญาที่ประกอบด้วย ความกลัวในรูป-นามที่ดับไปทุก ๆ ขณะที่เราเห็น เป็นญาณที่สำคัญว่าน่ากลัว ในอารมณฺ์ที่พิจารณาเห็น และมีการกำหนดเห็นรูป-นามเป็นภัยปรากฏโดยความเป็นสิ่งที่น่ากลัวเป็นลักษณะ

๗) อาทีนวญาณ คือ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นรูป-นามมีแต่โทษไม่มีคุณ เห็นชั้น ๕ หรือรูป-นามนั้นว่าเป็นสิ่งที่มิแต่ทุกข์โทษโดยถ่ายเดียว ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่หลบหลีก ไม่มีส่วนใดที่น่าปรารถนาเลย ชั้น ๕ เป็นเหมือนผี เหมือนโรค ผู้ที่อาศัยชั้น ๕ อยู่จะรู้สึกเหมือนอยู่ในป่าอันเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย ล้วนแต่น่ากลัวอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะกำหนดครั้งใดก็พบแต่ของไม่ดีเป็นทุกข์โทษทั้งสิ้น ปัญญาที่กำหนดรู้เห็น ว่า รูป-นาม นี้เป็นโทษ เหมือนผู้ที่เห็นไฟกำลังไหม้เรือนตนอยู่ จึงคิดหนีออกเรือนนั้น ในระหว่างที่อิง อาศัยอารมณฺ์นั้น จิตไม่ได้มีความสุขจริง เพราะภพชาติทั้งปวงล้วนแต่มีทุกข์โทษในตัวเอง เมื่อว่าตาม ชื่อ ญาณนี้ปรากฏในคัมภีร์ชุตทกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ญาณที่ ๘)^{๘๕} ญาณนี้ได้รับอารมณฺ์ต่อ เนื่องมาจาก ภยญาณ ที่เห็น รูป-นามเป็นภัย จึงเกิดปัญญาเห็นว่า รูป-นามคือสังขารเป็นโทษ

๘) นิพพิทาญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่ายหรือ ปัญญาเห็นว่ารูป-นามว่าน่าเบื่อหน่าย ในขณะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเข้าใจว่ารูป-นามที่กำหนดรู้ผู้นั้น น่าเบื่อหน่ายเพราะรู้เห็นโทษด้วยอาทีนวญาณนั่นเอง แม้จะพิจารณาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็รู้สึกว่่าน่าเบื่อ หน่าย แม้แต่ความพึงชานก็ยังน่าเบื่อหน่าย ญาณที่ ๖-๗-๘ นี้ มีลักษณะเห็นโทษภัยของรูปและนาม เหมือนกัน ต่างกันโดยความเป็นญาณระดับอ่อน ระดับปานกลาง และระดับแก่กล้าตามลำดับ สิ่ง สำคัญต้องเป็นความเบื่อหน่ายโดยการกำหนดรู้รูป-นามจริง ๆ ปัญญาที่กำหนดรู้จนเห็นว่า เกิดความ เบื่อหน่ายในรูป-นาม เบื่อหน่ายในปัญจขันธ์ จิตคลายเพลิดเพลนพึงพอใจในภพชาติต่าง ๆ เมื่อว่าตาม ชื่อ ญาณนี้ปรากฏในคัมภีร์ชุตทกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ญาณที่ ๘)^{๘๖}

๙) มุญฺจิจตุกัมยตาญาณ คือ ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไป หรือ ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้น ไปเสีย เมื่อเบื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น หรือ ญาณ

^{๘๓} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒.

^{๘๔} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

^{๘๕} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

^{๘๖} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

ที่ต้องการพ้นไปจากสังขาร ที่เกิดความรู้สึกปรารถนาจะพ้นอยากจะหนีไปให้พ้นจากชั้น ๕ หรือรูป-นามที่น่าเบื่อหน่าย เหมือนปลาติดอยู่ในอวน กบที่อยู่ใต้น้ำปากงู หรือ ไก่ป่าที่ถูกขังไว้ในกรง เป็นต้น ว่าตามชื่อ ญาณนี้ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ญาณที่ ๙)^{๘๗} คือผู้ปฏิบัติมีความใฝ่อยากหลุดพ้นจากรูป-นาม

๑๐) ปฏิสังขานญาณ คือ ญาณที่พิจารณาหาทาง เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออก หรือ ปัญญากำหนดรู้โดยหวนกลับไปพิจารณาชั้น ๕ โดยไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาขึ้นมา โดยลำดับ ก็ให้เห็นไตรลักษณ์ของชั้น ๕ แจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมทั้งจะหนีไปเสียให้พ้นจากชั้น ๕ เมื่อบรรลุถึงญาณนี้แล้วย่อมมีใจอาภาย เกิดความขะมักเขม้นในการปฏิบัติ ปัญญาที่ไตรตรองมองหาอุบายให้พ้นจากรูป-นามซ้ำอีก เพื่อสละสังขารโดยยกเข้าสู่พระไตรลักษณ์ด้วยการรู้เห็นลักษณะ ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ประจักษ์เห็นพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ว่าตามชื่อ ญาณนี้ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ญาณที่ ๙)^{๘๘}

๑๑) สังขารุเปกขานญาณ คือ จิตวางเฉยในรูป-นาม หรือ ปัญญาวางเฉยในสังขาร โดยไม่ต้องจดจ่อให้รู้เห็นความดับหรือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของรูป-นาม แต่สามารถกำหนดรู้ได้เองตามธรรมชาติโดยไม่รู้สึกรู้ว่ามิตัวตนของผู้กำหนดรู้ และสามารถรู้เห็นความดับหรือความไม่เที่ยง เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งได้ชัดเจนทุกขณะ เป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย จิตที่มีความปรารถนาจะพ้นไปจากความเกิด ความเป็นไป นิमित กรรม ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด ความอุบัติ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เศร้าโศก รำพัน คับแค้นใจ พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ว่า สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ เป็นภัย เป็นอาภิส เป็นสังขาร และเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น จึงชื่อว่าสังขารุเปกขานญาณ เมื่อว่าตามชื่อ ญาณนี้ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ญาณที่ ๙)^{๘๙}

๑๒) อนุโลมญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลม ได้แก่ การหยั่งรู้หรือยั้งทั้ง ๔ เป็นญาณที่มีกิจเห็นพ้องต้องกันกับวิปัสสนาญาณเบื้องต้น ตั้งแต่อุทยัพพญาณเป็นต้นมา จนถึง สังขารุเปกขานญาณ รวมเป็น ๘ ญาณด้วยกัน และเป็นญาณที่มีกิจอนุโลมตามโพธิปักขิยธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้บรรลุอรหัตตผลโดยไม่ขัดกัน ว่าตามชื่อ ญาณนี้ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภีทามรรค (ญาณที่ ๔๑) สาระสำคัญของญาณนี้คือ ผู้ปฏิบัติจะพิจารณารูป-นาม เป็นไตรลักษณ์ ตั้งแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ (ญาณ ๔) ถึง สังขารุเปกขานญาณ (ญาณ ๑๑) เหมือนพระมหากษัตริย์ทรงสดับการวินิจฉัยคดี

^{๘๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

^{๘๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

^{๘๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

วิปัสสนาได้ คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า “น หิ ขณิกสมาธิ วินา วิปัสสนา สมภวติ” หากขาดขณิกสมาธิ วิปัสสนาก็เกิดไม่ได้ คือต้องอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาทจึงจะเจริญวิปัสสนาได้^{๙๒}

เมื่อวิปัสสนาญาณสูงขึ้นตามลำดับ การเพ่งลักษณะอารมณ์ก็จะแนบแน่นขึ้นเช่นกัน เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นก็ย่อมบริบูรณ์พร้อมด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ จัดเป็นปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต สกทาคามิมรรคจิต อนาคามิมรรคจิต อรหัตตมรรคจิต ของสุกขวิปัสสกบุคคล จัดเข้าเป็นปฐมฌานด้วยกันทั้งสิ้น ดังอรรถาธิบายในคัมภีร์อรรถกถาว่า

วิปัสสนานियเมน หิ สุกขวิปัสสกสส อุปปนนมคโคปิ समाปตติลาภินอ ฌาน ปาทก
อกตวา อุปปนนมคโคปิ ปฐมฌาน ปาทก กตวา ปกิณณกสงขาระ สมมสิตวา อุปปาทิตมคโคปิ
ปฐมฌานนิโวกว โหติ สพเพสุ สตตโปชฌณคานิ อฎฐมคคณคานิ ปญจ ฌานนจคานิ โหติ.

มรรคที่เกิดขึ้นแก่พระสุกขวิปัสสกโดยกำหนดวิปัสสนากัมมัฏฐาน, มรรคที่ไม่ทำฌานให้เป็นบาทเกิดขึ้นแก่ผู้ได้สมาบัติก็ดี, มรรคที่ภิกษุทำปฐมฌานให้เป็นบาทแล้วพิจารณาสังขารเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้เกิดขึ้นก็ดี, ในมรรคทั้งหมดนั้น มีโพชฌงค์ ๗ องค์มรรค ๘ องค์ฌาน ๕ อยู่ด้วย^{๙๓}

แสดงว่า แม้มรรคที่เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ย่อมประกอบด้วยองค์ฌานคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา อย่างครบถ้วน^{๙๔}

พระอริยะที่เป็นสุกขวิปัสสกบุคคล เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปัญญาวิมุตติมีจำนวนมากกว่าพระอริยะที่เป็นฌานลาภีบุคคลนั้นมากมาย เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเจโตวิมุตติ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสกับพระสารีบุตรว่า

อิมสึ หิ สารีบุตร ปณจนนุ ภิกขุสตันนุ สญฺจิ ภิกขุ เทววิชชา สญฺจิ ภิกขุ ฉฬภิญญา สญฺจิ ภิกขุ
อุภโตภาควิมุตตา อถ อิตเร ปณณาวิมุตตา.

สารีบุตร ในพระภิกษุ ๕๐๐ รูป ๖๐ รูป เป็นเทววิชชบุคคล ๖๐ รูป เป็นฉฬภิญญาบุคคล ๖๐ รูป เป็นอุภโตภาควิมุตบุคคล นอกนั้นทั้งหมดเป็นปัญญาวิมุตบุคคล^{๙๕}

พระพุทธเจ้าตรัสสภาวะจิตของพระอรหันต์ผู้สุกขวิปัสสกะว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อ มนสิการสักกายะ จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในสักกายะ แต่เมื่อมนสิการถึงความดับสักกายะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่น้อมไปในความดับสักกายะ จิตนั้นของเธอชื่อว่า เป็นจิตดำเนินไปดีแล้วเจริญดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว

^{๙๒} วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓/๑๕.

^{๙๓} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๓๒๔.

^{๙๔} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

^{๙๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๓.

หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากสักกายะ เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ และความเร่าร้อนที่
ก่อความคับแค้นซึ่งเกิดขึ้นเพราะสักกายะเป็นปัจจัย ย่อมไม่เสวยเวทนานั้น เรียกว่า ธาตุที่สลัด
สักกายะ^{๙๖}

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเสริมว่า นี่เป็นวิธีการที่พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ส่งจิตใน
อรรถัตผลสมาบัติไปยังอุปาทานชั้น ๕ เพื่อทดสอบดูว่า ความยึดมั่นในชั้น ๕ ว่าเป็นอัตตา ยังมีอยู่
หรือไม่^{๙๗}

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า^{๙๘} อานนท์ ภิกษุผู้รู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษของ
วิญญานฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ และอุปายสลัดออกจากวิญญานฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ นี้ตามความ
เป็นจริง ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ภิกษุนี้เรียกว่าผู้เป็นปัญญาวิมุต

พระสุกขวิปัสสกะ

ปัญญาวิมุต เป็นความหลุดพ้นทางด้านปัญญา, เป็นความหลุดพ้นด้วยปัญญา เป็น
ความหลุดแห่งปัญญา เป็นปัญญาที่มีความบริสุทธิ์หมด เพราะเป็นปัญญาที่ไม่มีกิเลสและความทุกข์ทั้ง
ปวงบดบังหรือทำให้ผิดเพี้ยนไป ปัญญาที่สามารถปรากฏขึ้นได้แก่บุคคลที่กำลังพิจารณาออกได้
หมดแล้ว ซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ที่เป็นเครื่องผูกมัดต่าง ๆ ได้ บุคคลผู้
เป็นปัญญาวิมุตนั้น มีผลมาจากการเจริญวิปัสสนาล้วน บุคคลผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วนโดยมิได้สัมผัส
วิโมกข์ ๘ แต่สามารถสิ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ด้วยปัญญา บุคคลที่เจริญวิปัสสนาล้วน นั้น
เรียกว่า เป็นสุกขวิปัสสกะ

ปัญญาวิมุต ได้แก่ บุคคลผู้มีได้ถูกต้องสมาบัติ ๘ ด้วยกาย แต่หลุดพ้นจากกิเลสเพราะเห็น
ด้วยปัญญา มี ๕ พวก คือ

- ๑) พระอรหันต์ผู้สุกขวิปัสสกะ คือ เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ พวกหนึ่ง
- ๒) บุคคลผู้ออกจากรูปมาน ๔ แต่ละฉานแล้วเจริญวิปัสสนา แล้วบรรลุพระอรหันต์อีก ๔

พวก คือ

- (๑) ออกจากปฐมฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์
- (๒) ออกจากทุติยฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์
- (๓) ออกจากตติยฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์
- (๔) ออกจากจตุตถฉานแล้วบรรลุพระอรหันต์

^{๙๖} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๐/๓๔๑.

^{๙๗} พระภิกษุวิปัสสนาจารย์, วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๔๐๐-๔๐๑.

^{๙๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๘/๗๕.

รวมเป็น ๕ พวก ซึ่งพระอรหันต์ทั้ง ๕ พวกนี้ ไม่มีท่านใดเลยที่ได้ สมาบัติ ๘ อย่างมากก็ได้เพียงรูปฌาน ๔ เท่านั้น^{๙๙}

ปัญญาวิมุตบุคคล มี ๕ ประเภทดังกล่าวแล้ว พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมพัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา^{๑๐๐} เป็นปัญญาวิมุตบุคคลที่เรียกว่า สุขขวิปัสสกะ

๓.๔ สรุปท้ายบท

การศึกษาเรื่องของพระสุขขวิปัสสกะได้พบว่า ในบาลีพระไตรปิฎกมิได้แสดงความหมายพระสุขขวิปัสสกะไว้โดยตรง แสดงว่าเป็นพระปัญญาวิมุตติ ซึ่งหลุดพ้นด้วยปัญญา ไม่ได้สัมพัสวิโมกข์ ๘ แสดงว่าเป็นพระชีนาสพ ที่มีคุณยังไม่บริบูรณ์ เพราะไม่มีฌาน และอภิญญา ในอรรถกถาแสดงว่าเป็นประเภทหนึ่งใน ๕ ประเภท ของพระปัญญาวิมุต ที่มีได้ฌาน แต่เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว ส่วนอีก ๔ ประเภท คือ ผู้ได้ปฐมฌาน, ทุตติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน ได้ก่อนทำวิปัสสนา ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่หลุดพ้นด้วยปัญญา เหมือนกันกับพระสุขขวิปัสสกะ ส่วนพระเทววิชชะ กับพระฉฬภิญโญ เป็น อุภโตภาควิมุต ประเภทหนึ่ง แต่ท่านแยกพระอุภโตภาควิมุตไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก เพราะพระอุภโตภาควิมุตที่ไม่ได้โลกียวิชชา และโลกียอภิญญาก็มี ส่วนพระปฏิสัมภิตที่ปัตตะ ได้ความแตกฉานทั้งสิ้น ด้วยปัจจัยทั้งหลายที่เคยประกอบความเพียรไว้ก่อน และบรรลุประอรหันต์เหมือนกันแต่ต่างกันในมีฤทธิ์

พระสุขขวิปัสสกะ คือ พระปัญญาวิมุต ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ผู้มีการเห็นแจ้งที่เกี่ยวแห่ง เพราะไม่มียางคือ สมถภาวนา ท่านผู้มีได้ฌาน สำเร็จพระอรหันต์ มิได้ทรงคุณวิเศษอย่างอื่นอีก เช่น ไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา ใช้ขณิกสมาธิในการเจริญภาวนา จะได้สมาธิถึงระดับฌาน ต่อเมื่อถึงขณะแห่งมรรค

การเจริญวิปัสสนาทั้ง ๔ ประเภทนั้น ย่อให้สั้นเหลือเพียง ๒ คือ วิปัสสนามีสมถะนำหน้า เรียกว่า “สมถยานิก” และสมถะมีวิปัสสนานำหน้า เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” วิธีปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก แนวทางการเข้าถึงความเป็นพระสุขขวิปัสสกะ ต้องอาศัยการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ซึ่งจะตรงกับกับการปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก ใช้เพียงสมาธิที่เรียกว่าขณิกสมาธิเท่านั้นในการปฏิบัติ โดยมีได้อาศัยฌาน

การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก หรือสุทรวิปัสสนาเป็นการเพ่งพินิจสังขาร โดยความเป็นไตรลักษณ์ เป็น การกำหนดรู้เห็นความเป็นจริงของรูปนาม ในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือไตรลักษณ์ อันเป็นแนวทางการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ทั้งนี้ สุทรวิปัสสนายานิก

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจ.อ. (ไทย) ๑/๒๕/๔๙.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน อง.สตตค.อ. (ไทย) ๓/๑๔/๒๓๒.

บุคคล กำหนดความเป็นไตรลักษณ์ของรูปนาม ต่อเมื่อขึ้นสู่วิปัสสนาในช่วงอุทกัพพญาณอย่างอ่อนจนเผชิญกับวิปัสสนูปกิเลสแล้ว ก็จะใช้การเจริญวิปัสสนาแบบธัมมทัจจวิคคหิตมานัส คือ กำหนดโดยตรงที่วิปัสสนูปกิเลส เพื่อให้เห็นแจ้งความเป็นไตรลักษณ์ของธรรมารมณ์เหล่านั้น ซึ่งอาจบรรลุมรรคผลได้เลยจากการกำหนดรู้ดังกล่าว หรือหากยังไม่บรรลุธรรม ก็จะกลับไปใช้วิปัสสนาพุทฺังคสมณะต่อไป

การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสะกะนั้น เป็นการปฏิบัติแบบสัทธานุสारी หรือธัมมานุสारी ก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่าสัทธินทรีย์ หรือปัญญาทรีย์จะแก่กล้ากว่ากัน หลังจากบรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล หรืออนาคามีผลแล้ว หากสัทธินทรีย์แก่กล้าก็จัดเป็นสัทธาวิมุต ถ้าปัญญาทรีย์แก่กล้าจัดเป็นทิฐิปัตตะ ต่อเมื่อบรรลุอรหัตผลนั้น ผู้ปฏิบัติแบบสุททวิปัสสนา จัดเป็นพระอรหันต์แบบสุกขวิปัสสะก เป็นปัญญาวิมุต เนื่องจากใช้เพียงขณิกสมาธิเท่านั้น ไม่ได้ฌาน ๑ ถึง ฌาน ๔ แต่ถ้าสัทธานุสारी หรือธัมมานุสारी เป็นผู้ได้ ฌาน ๑, ฌาน ๒, ฌาน ๓, ฌาน ๔ มาก่อนแล้วเจริญวิปัสสนาจนบรรลุพระอรหันต์จะเป็นพระปัญญาวิมุต แบบได้ฌาน ๔ ประเภท

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง การบรรลुरुธรรมแบบสุขขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาการบรรลुरुธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการบรรลुरुธรรมแบบสุขขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงข้อมูลตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษา ผลของการวิจัยสรุปได้ดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ การบรรลुरुธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษา การบรรลुरुธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า การบรรลुरुธรรม คือ การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เข้าถึงกระแสแห่งธรรมที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอนจน สามารถบรรลุถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ระดับต่าง ๆ ได้แก่ พระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ให้หมดสิ้นไป พระสกทาคามีสามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างข้างต้นให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงอีกด้วย พระอนาคามี สามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างข้างต้นได้ และละกามราคะ ปฏิฆะ ได้อีกด้วย สำหรับพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด คือพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา โดยสิ้นเชิง

หลักธรรมที่สนับสนุนเกื้อกูลต่อการบรรลुरुธรรม คือ โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อธิวิปาที ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่ช่วยอุดหนุนกัน เป็นกระบวนการให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง โดยหลักธรรมทั้งหมดนั้นมีความสำคัญต่อการเกื้อหนุนให้เกิดความก้าวหน้า และสนับสนุนกันทุกหลักธรรม เพื่อการบรรลुरुธรรม

สติปัฏฐาน ๔ เป็น หนทางปฏิบัติอันเป็นทางสายเอกสายเดียว ในพระพุทศาสนาที่จะนำพาให้เหล่าเวไนยสัตว์บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพาน ได้แก่ (๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะแก่คนที่มัวติดมหารัตติกลา ปัญญาอ่อน (๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะกับคนที่มัวติดมหารัตติกลา ปัญญาอ่อน (๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะกับคนที่มัวติดมหารัตติกลา ปัญญาอ่อน

(๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหมาะกับคนที่มีทิวฏฐิจิตอ่อน ปัญญากล้า ส่วนทางแห่งความบริสุทธิ์ นำไปสู่ความหลุดพ้นคือพระนิพพานมีชื่อเรียกว่า วิสุทธิ ๗ เป็นความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปตามลำดับ เป็นการทำให้บริสุทธิ์ ด้วยการฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขาไปโดยลำดับจนบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ดังนั้น สติปัฏฐาน ๔ และวิสุทธิ ๗ จึงมีความสอดคล้องกัน เป็นหลักธรรมที่จะนำพาผู้ปฏิบัติให้ถึงฝั่งคือพระนิพพานได้ เมื่อปฏิบัติตามหลักวิสุทธิ ๗ แล้ว ญาณ ๑๖ ก็จะเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติไปตามลำดับ ถ้าเป็นผู้เคยสั่งสมบารมีในอดีตชาติ เมื่อบารมีถึงความแก่กล้าในการปฏิบัติ ย่อมสามารถบรรลุมรรคผล เป็นพระอริยบุคคลได้

๔.๑.๒ การบรรลุลักษณะแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษา การบรรลุลักษณะแบบสุกขวิปัสสกะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า สุกขวิปัสสกะ ในบาลีพระไตรปิฎกมิได้แสดงความหมายของพระสุกขวิปัสสกะไว้โดยตรง แสดงว่าเป็นพระปัญญาวิมุต ซึ่งหลุดพ้นด้วยปัญญา ไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แสดงว่าเป็นพระชินาสพ ที่มีคุณยังไม่บริบูรณ์ เพราะไม่มีฌาน และอภิญญา ในอรรถกถาแสดงว่าเป็นประเภทหนึ่งใน ๕ ประเภท ของพระปัญญาวิมุต ที่มีได้ฌาน แต่เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว ส่วนอีก ๔ ประเภท คือ ผู้ได้ปฐมฌาน, ทุตติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน ได้ก่อนทำวิปัสสนา ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่หลุดพ้นด้วยปัญญา เหมือนกันกับพระสุกขวิปัสสกะ ส่วนพระเทวิชชะ กับพระฉฬภิญโญ เป็น อุภโตภาควิมุต ประเภทหนึ่ง แต่ท่านแยกพระอุภโตภาควิมุตไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก เพราะพระอุภโตภาควิมุตที่ไม่ได้โลกียวิชชา และโลกียอภิญญาก็มี ส่วนพระปฏิสัมภิทัปปัตตะ ได้ความแตกฉานทั้งสิ้น ด้วยปัจจัยทั้งหลายที่เคยประกอบความเพียรไว้ก่อน และบรรลุพระอรหันต์เหมือนกันแต่ต่างกันที่มีฤทธิ์

พระสุกขวิปัสสกะ คือ พระปัญญาวิมุต ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ผู้มีการเห็นแจ้งที่เกี่ยวแห่ง เพราะไม่มียางคือ สมถภาวนา ท่านผู้มีได้ฌาน สำเร็จพระอรหันต์ มิได้ทรงคุณพิเศษอย่างอื่นอีก เช่น ไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา ใช้ขณิกสมาธิในการเจริญภาวนา จะได้สมาธิถึงระดับฌาน ต่อเมื่อถึงขณะแห่งมรรค

การเจริญวิปัสสนาทั้ง ๔ ประเภทนั้น ย่อให้สั้นเหลือเพียง ๒ คือ วิปัสสนามีสมถะนำหน้า เรียกว่า “สมถยานิก” และสมถะมีวิปัสสนานำหน้า เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” วิธีปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก แนวทางการเข้าถึงความเป็นพระสุกขวิปัสสกะ ต้องอาศัยการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ซึ่งจะตรงกับ การปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก ใช้เพียงสมาธิที่เรียกว่าขณิกสมาธิเท่านั้นในการปฏิบัติ โดยมีได้ อาศัยฌาน

การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก หรือสุทรวิปัสสนาเป็นการเพ่งพินิจสังขาร โดยความเป็นไตรลักษณ์ เป็น การกำหนดรู้เห็นความเป็นจริงของรูปนาม ในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือไตรลักษณ์ อันเป็นแนวทางการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ทั้งนี้ สุทรวิปัสสนายานิก

บุคคล กำหนดความเป็นไตรลักษณ์ของรูปนาม ต่อเมื่อขึ้นสู่วิปัสสนาในช่วงอุทฺทพพญาณอย่างอ่อนจนเผชิญกับวิปัสสนูปกิเลสแล้ว ก็จะใช้การเจริญวิปัสสนาแบบธัมมัทธจจวิคคหิตมานัส คือ กำหนดโดยตรงที่วิปัสสนูปกิเลส เพื่อให้เห็นแจ้งความเป็นไตรลักษณ์ของธรรมารมณ์เหล่านั้น ซึ่งอาจบรรลุมรรคผลได้เลยจากการกำหนดรู้ดังกล่าว หรือหากยังไม่บรรลุธรรม ก็จะกลับไปใช้วิปัสสนาพุทฺังคสมถะต่อไป

การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสนะนั้น เป็นการปฏิบัติแบบสัทธานุสारी หรือธัมมานุสारी ก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่าสัทธินทรีย์ หรือปัญญินทรีย์จะแก่กล้ากว่ากัน หลังจากบรรลุโสตปาตีผล สกทาคามีผล หรืออนาคามีผลแล้ว หากสัทธินทรีย์แก่กล้าก็จัดเป็นสัทธาวิมุต ถ้าปัญญินทรีย์แก่กล้าจัดเป็นทิวฐิปัตตะ ต่อเมื่อบรรลุอรหัตผลนั้น ผู้ปฏิบัติแบบสุทฺทวิปัสสนา จัดเป็นพระอรหันต์แบบสุกขวิปัสสนะ เป็นปัญญาวิมุต เนื่องจากใช้เพียงขณิกสมาธิเท่านั้น ไม่ได้ฌาน ๑ ถึง ฌาน ๔ แต่ถ้าสัทธานุสारी หรือธัมมานุสारी เป็นผู้ได้ ฌาน ๑, ฌาน ๒, ฌาน ๓, ฌาน ๔ มาก่อนแล้วเจริญวิปัสสนาจนบรรลุพระอรหันต์จะเป็นพระปัญญาวิมุต แบบได้ฌาน ๔ ประเภท

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

จากการศึกษาวิจัย เรื่อง การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสนะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ผลจากการศึกษานำไปใช้และไปพัฒนาจิตใจต่อไป พบว่า คนในสังคมปัจจุบันมีกิจกรรมมาก มีเวลาในการปฏิบัติธรรมไม่เต็มที่ การปฏิบัติธรรมแบบสมถยานิก ต้องใช้เวลาและเงื่อนไขและสถานที่ จึงเป็นที่นิยมสำหรับนักบวช ซึ่งมีเวลาในการปฏิบัติ แต่สำหรับคนทั่วไปที่ต้องดำเนินกิจกรรม ชีวิตในสังคมปัจจุบัน ยังมีภาระในครอบครัวและความรับผิดชอบต่อสังคม จึงเหมาะสมในการเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก โดยอาจจะนำไปเสนอเป็นหลักการในเชิงนโยบาย ภาครัฐ เอกชน บริษัท สถาบันการศึกษา ครอบครัว ในการพัฒนาจิตควบคู่กับการพัฒนาสังคมทางด้านกายภาพ

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัย เรื่อง การบรรลุธรรมแบบสุกขวิปัสสนะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยพบว่า ยังมีข้อจำกัดในการศึกษาหลาย ๆ ประเด็น เช่น การศึกษาการบรรลุธรรมในประเภทอื่น ๆ อีกหลายแบบ หรือการศึกษาพระอริยบุคคลต่าง ๆ ที่บรรลุธรรม หรือการนำเนื้อหาหลักธรรมเชื่อมโยงงานวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ดังนั้น หากมีการศึกษาในเรื่องและประเด็นเดียวกันนี้ ควรจะศึกษาในลักษณะดังนี้

๑. ศึกษาการบรรลุธรรมแบบอุภโตภาควิมุตในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
๒. ศึกษาการบรรลุธรรมแบบกายสักขีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาไตรปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____ ฎีกาภาษาบาลี ฉบับจุฬามหาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ ปกรณวิเสศภาษาบาลี ฉบับจุฬาปกรณวิเสศ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

ชินสภเถระ. (ชัชวาล ชินสโภ). พระธรรมจักรเทศนาฎีกา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นครนายก: อักษรสัมพันธ์ จำกัด, ๒๕๕๙.

ธนิต อยู่โพธิ์. วิปัสสนานิยม. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี). อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุดุธรรมของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระคันธสาราภิวังศ์. โพธิปักขิยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕.

พระญาณโปกกเถระ. หัวใจกรรมฐาน. แปลโดย พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิภาช. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๓.

พระทันตจารย์ธัมมปาลเถระ. ปรมตถมถุชสา นาม วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ทฺติโย ภาโค). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด อธิบายศัพท์และความหมายที่ชาวพุทธควรรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙). คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

_____ ลำดับโสฬสญาณ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ช.โฆสิตพิพัฒน์ จำกัด, ๒๕๔๓.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด,
๒๕๕๑.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์
ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง
พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระพุทธทศเถระ. **อภิธัมมวาท**. แปลโดย พระคันธสาราภิงค์. พระธัมมบัณฑิต อัครมหาบัณฑิต
ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถร อัครมหาภิธานญาณจารย์ ดร. **วิปัสสนาที่ปฏิบัติกา ฉบับพิมพ์รวมเล่ม
ใน ๑๐๐ ปี อัครมหาภิธานญาณจารย์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่งจำกัดมหาชน, ๒๕๕๔.
- พระภควาพิศาลเมธี วิ.(พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี). **วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**.
กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.
- พระมหานามเถระ, **ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมคคมหาฎีกา (บาลี-ไทย) ภาค ๕**. สิริ เพ็ชรไชย (และคณะ)
แปล. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ, ๒๕๔๕.
- _____ . **สังฆกรรมปกาสินี (บาลี-ไทย) ภาค ๓**. สิริ เพ็ชรไชย (และคณะ) แปล. กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ, ๒๕๔๕.
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **ศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท สำนักพิมพ์เฉียงเชียง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ จำกัด, ๒๕๕๘.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตถาโณ). **นิเทศธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อีรพงษ์การพิมพ์,
๒๕๓๗.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **นิพพานกถา**. พระพรหมโมลี ตรวจชำระ. พระคันธสาราภิงค์ แปล
และเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- _____ . **วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**. จำรูญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระคันธสาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก.
ประยูรสาสน์ไทย, ๒๕๕๒.
- พระอัครวงศาเถระ. **สัททนีธชาตุมาลา**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิต ธรรมสาโร และจำรูญ
ธรรมดา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน
การพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พิฑูร มลิวัดย์ ป.ธ.๙, น.บ. เรียบเรียง. **สังคหะ (๑) สภาวะธรรมพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
กรมการศาสนา, ม.ป.ป.
- พุทธทาสภิกขุ. **อานาปานสติสมบูรณ์แบบ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ. ๒๕๔๘.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวัจนปฏิบัติ ปฎิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า.**

กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๘.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:

โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๕๓.

(๒) วิทยานิพนธ์:

นายฐินัน ตรีภูมิต. “ศึกษาการเจริญสุทธวิปัสสนาของพระสุภทัตเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด). “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระพิพัฒน์ ไสภณจิตโต (ทับงาม). “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระมหาสมชาย สุรเตโช (สิงหา). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระจูฬปันถกเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระอธิการดิเรก ธิรณาโณ (สีหะ). “ศึกษาการบรรลุธรรมของวิปัสสนยานิกบุคคล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/ฉายา/นามสกุล : พระมหาศุภจิตร์ ธมมาโก (หอประสงค์ผล)
- ว/ด/ปี/ เกิด : วันเสาร์ที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕
- ภูมิลำเนาที่เกิด : โรงพยาบาลหัวเฉียว กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๓๑ น.ธ.เอก วัดเนินพนมพนาวาส จ.ชลบุรี
 : พ.ศ. ๒๕๓๙ ป.ธ.๔ วัดธาตุทอง จ.ชลบุรี
 : พ.ศ. ๒๕๕๒ ศิลปศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ประสบการณ์การทำงาน : ครูพระสอนศีลธรรมประจำโรงเรียนวัดสุวรรณารัญญิกาวาส ตำบลวัดสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ๒๐๒๗๐
 : พระวิปัสสนาจารย์ประจำอำเภอบ่อทอง จ.ชลบุรี
 : เจ้าอาวาสวัดสุวรรณารัญญิกาวาส อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี
 : เจ้าคณะตำบลบ่อทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี
- ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน : วัดภักทันตะอาสาฬหาราม อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ระยะเวลา ๔ เดือน
 ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระยะเวลา ๕ เดือน
- อุปสมบท : วันที่ ๑๗ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๙
- สังกัด : วัดสุวรรณารัญญิกาวาส ตำบลวัดสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ๒๐๒๗๐
 พระครูสุวรรณชโลปการ เป็นพระอุปัชฌาย์
 พระครูพนมปริยัตยาทร เป็นพระกรรมวาจาจารย์
 พระมหาประจวบ ปาสาทิโก เป็นพระอนุสาวนาจารย์
- ปีที่เข้าศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดสุวรรณารัญญิกาวาส ตำบลวัดสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ๒๐๒๗๐
- เบอร์มือถือ : ๐๘๑-๖๕๐-๗๓๙๗
- E-mail : supajit227@gmail.com